

SARAJEVSKI ŽURNAL ZA DRUŠTVENA PITANJA (2018)
SARAJEVO SOCIAL SCIENCE REVIEW (2018)

PROLJEĆE-LJETO 2018

JESEN-ZIMA 2018

SPRING-SUMMER 2018

AUTUMN-WINTER 2018

Izdavač / Publisher
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Sarajevu

Za izdavača / On behalf of the publisher
Šaćir Filandra

Glavni urednici / Editor-in-chiefs
Belma Buljubašić
Mirza Emirhafizović

Sekretarka redakcije / Secretary of the editor board
Anida Dudić

Redakcija / Editorial board
Sead Turčalo, Damir Kapidžić,
Haris Cerić, Sanela Bašić,
Tatjana Sekulić, University of Milano - Bicocca,
Valida Repovac Nikšić,
Iva Lučić, University of Stockholm

Savjetodavni odbor / Advisory board
Dino Abazović, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
Thomas Bauer, University of Vienna, Austria
Xavier Bougarel, CNRS, France
Tihomir Cipek, University of Zagreb, Croatia
Martin Coward, Newcastle University, United Kingdom
Marie Janine Calic, Ludwig Maximilians University, Germany
Nerzuk Ćurak, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
Nenad Dimitrijević, Central European University, Hungary
Vedran Džihić, University of Vienna, Austria
Iginio Gagliardone, University of Oxford, United Kingdom
Chip Gagnon, Ithaca College, United States
Lene Hansen, University of Copenhagen, Denmark
Aida A. Hozić, University of Florida, United States
Mira Lakičević, University of Belgrade, Serbia
Nicole Lindstrom, University of York, United Kingdom
Lara J. Nettelfield, Royal Holloway, University of London, United Kingdom
John Pavlik, Rutgers University, United States
Sabrina P. Ramet, Norwegian University of Science and Technology, Norway
Ivana Spasić, University of Belgrade, Serbia
Sherrill Stroschein, University College London, United Kingdom
Zlatko Šabić, University of Ljubljana, Slovenia
Gerard Toal, Virginia Tech, United States
Srđan Vučetić, University of Ottawa, Canada
Ilija Vujačić, University of Belgrade, Serbia
Siniša Zrinščak, University of Zagreb, Croatia
Friedl Marincowitz, International Institute for Social Studies, Erasmus University Rotterdam
Murat Arsel, International Institute for Social Studies, Erasmus University Rotterdam

ISSN 2303-4025 (print)
ISSN 2303-4033 (online)

SARAJEVSKI ŽURNAL
ZA DRUŠTVENA PITANJA
GODIŠTE VII • BROJ 1-2 • 2018.

SARAJEVO SOCIAL
SCIENCE REVIEW
VOLUME VII • NUMBER 1-2 • 2018

Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Sarajevu

Sadržaj

MIRZA BULJUBAŠIĆ	
Zašto bogati postaju još bogatiji?	
Makro-nivo eksplanacija uzroka kriminala visokopozicioniranih i uglednih ličnosti	7
JASMIN HASIĆ	
Asymmetric Deterrence and Punishment Systems for Combating Collusive Bribery: A Theoretical Examination of Legalizing	39
ZARFA HRNJIĆ KUDUZOVIĆ i VESIMA ČIČKUŠIĆ	
Preferirane karakteristike vijesti u kulturi klika: Zanimljivost, imedijatnost i sažetost	57
ZLATAN BAJRAMOVIĆ	
Problemi savremenog upravljanja i rukovođenja sistemom zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini	81
DAMIR BEVANDA	
Intervencije u post-9/11 vremenu - Komparativni pregled humanitarnih intervencija u Afganistanu, Iraku i Siriji	95
PRIKAZI	117

Zašto bogati postaju još bogatiji? Makro-nivo eksplanacija uzroka kriminala visokopozicioniranih i uglednih ličnosti

MIRZA BULJUBAŠIĆ

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

Sažetak: zločin, kriminal i devijantnost - društveni fenomeni koji omniprezentno prate ljudsku vrstu - nikada nisu bili rasprostranjeni u akademskim raspravama, a kriminal visokopozicioniranih i uglednih ličnosti, odnosno kriminal bijelih kragni, nikada nije razarao društvene strukture kao danas. Krivična djela bijelih kragni čine pojedinci ili grupe koji su najčešće ekonomski motivirani. Među glavnim izazovima sa kojima se istraživači kriminala bijelih kragni suočavaju, jeste determiniranje pojavnih oblika i uzroka ove pojave. U literaturi koja problematizira kriminal bijelih kragni nedostaje sistematičan pristup pregledu makro teorija i empirijskih testiranja teorijskih okvira. Ovaj članak popunjava navedenu prazninu prikazom osam referentnih teorijskih podgrupa iz odabranih pet kriminoloških makro teorija, koje su dopunjene empirijskim studijama. Zaključujemo da ne postoji univerzalno objašnjenje, već različite perspektive kriminala bijelih kragni.

Cljučne riječi: kriminal; kriminologija; teorije; bijele kragne; makro-teorije; okovratnik.

Uvod

Kada je američki sociolog Edwin Sutherland, prije više od 70 godina, kreirao koncept kriminala visokopozicioniranih¹ i uglednih ličnosti² - terminološki determinirajući ga nazivom kriminal bijelih kragni - nije mogao niti zamisliti kakvu će proliferaciju ovaj termin doživjeti unutar akademske zajednice i praktikanata.

Sutherland je primarno koristio pojam kriminal bijelih kragni kako bi ukazao na činjenicu da krivična djela vrše, ne samo pripadnici niže i srednje društvene klase, već i pojedinci iz (hijerarhijski) viših društvenih klasa. Iako se smatra da je Sutherland u svom tekstu iz 1934. godine, objavljenom u časopisu *Criminology* (Kriminologija), skovao termin 'bijele kragne', te da je prvi sociolog koji je pisao o krivičnim djelima onih iz viših društvenih ešalona, on je u suštini preuzeo kriminaloidni koncept koji je prvi put upotrebio Edward Alsworth Ross (1907) u djelu *Sin and Society* (Grieh i Društvo) u kojem je kriminal bijelih kragni opisan kao krivično djelo visokopozicioniranih i uglednih ličnosti koje izaziva veću štetu i opasnost od drugih 'minornih' krivičnih djela. Prema Sutherlandu (1941: 112),

“mnoga krivična djela bijelih kragni su omogućena zbog poduzetnika koji drže dvije ili više neskladne i sukobljene pozicije od povjerenja, što je analogno fudbalskom treneru koji sudi utakmicu u kojoj njegov tim igra”.

-
- 1 Konceptualno, za potrebe ovoga rada, visokopozicionirane ličnosti definiramo kao pojedince koji su u superiornijem položaju u odnosu na ostatak društva zbog materijalnog bogatstva, i/ili privilegiranog položaja i/ili političkog utjecaja. To su pripadnici više klase ili više srednje klase. Ovaj pojam se koristi naizmjenično sa pojmovima kriminal bijelih kragni, kriminal viših klasa i kriminal pojedinaca iz viših društvenih ešalona.
 - 2 Ugledne ličnosti definiramo kao pojedince koji nisu u superiornijem položaju od ostatka društva zbog materijalnog bogatstva, i/ili privilegiranog položaja i/ili političkog utjecaja, već zbog istaknutog renomea i uvažavanja javnosti, odnosno društva (e.g. umjetnici). Ovaj pojam se koristi naizmjenično sa pojmovima kriminal bijelih kragni, kriminal viših klasa i kriminal pojedinaca iz viših društvenih ešalona.

Fenomen kriminala bijelih kragni je rezultat posljedica industrijalizacije i tehnološkog razvoja društva, jer se postepenim smanjenjem potrebe za fizičkim radom povećala potreba za korporativnim,³ odnosno uredskim aktivnostima.⁴ *Sui generis* karakteristika kriminala bijelih kragni se nalazi u pojedincima koji se bave uredskim poslovima,⁵ a koji se od 'fizičkih' radnika,⁶ između ostaloga, razlikuju po tome što nose poslovna odijela sa kravatom i bijelim košuljama.

Ne postoji singularna (univerzalna) definicija kriminala bijelih kragni, ali za potrebe ovoga rada kriminal bijelih kragni ćemo definirati kao svako protivpravno (ne)činjenje koje za cilj ima pribavljanje (protivpravne) (ne) imovinske koristi; to je svako djelovanje pojedinca ili grupe, koje se vrši najčešće nenasilnim putem, s ekonomskim motivima i unutar okupacionih aktivnosti ili od strane korporativnih subjekata. Marshall Clinard i Richard Quinney (1973) u djelu *Criminal Behavior Systems* (Sistemi kriminalnog ponašanja) dijele kriminal bijelih kragni na korporativni i okupacioni kriminal. Korporativni kriminal su definirali kao nezakonita ponašanja uposlenika pravnog subjekta (korporacija) koja donose benefite pravnom subjektu, dok okupacioni kriminal, prema Clinardu i Quinneyu, predstavlja bilo koje kršenje normi u aktivnostima koje se odvijaju unutar poslova ili profesija (okupacija). Ovom distinkcijom je uspostavljena

3 U kontekstu ovoga rada korporaciju definiramo kao pravni subjekt, osnovan od strane i u kojem su uposlena fizička lica, a koji ima normativno određene i uređene funkcije, prava i obaveze. To je sistem koji je na principima ekonomskih i društvenih funkcija i potreba institucionalno organiziran. S tim u vezi, korporativni kriminal predstavlja svako protivpravno djelovanje pravnih subjekata s ciljem sticanja tržišne prednosti, imovinske, političke i druge koristi.

4 Pod uredskim aktivnostima podrazumijevamo svako djelovanje pojedinca ili grupa u pravnim subjektima, koje se vrši u okviru komercijalnih (e.g. marketing menadžer), profesionalnih (e.g. advokat, liječnik) ili birokratskih poslova (e.g. tehnički sekretar). Za potrebe ovoga rada uredske aktivnosti, uredski poslovi i okupacione aktivnosti predstavljaju sinonime i koriste se naizmjenično. S tim u vezi, okupacioni kriminal predstavlja bilo koje protivpravno djelovanje pojedinca ili grupe unutar pravnih lica i/ili prilikom obavljanja određenih poslova.

5 E.g. advokati, liječnici, upravnici.

6 U kontrastu sa bijelim kragnama, pojedinci koji obavljaju manuelni rad (e.g. rudarstvo, proizvodnja odjeće) determinirani su pojmom plave kragne, dok se za radnike koji obavljaju uslužne djelatnosti (e.g. prodavač obuće) koristi pojam roze kragne (Hu, Kaplan i Dalal, 2010).

razlika između krivičnih djela počinjenih od strane korporacija i krivičnih djela protiv korporacija. Veoma često pod pojmom kriminal bijelih kragni podrazumijevamo ekonomski kriminal,⁷ organizacijske prekršaje,⁸ koruptivna krivična djela,⁹ prevaru,¹⁰ pronevjeru,¹¹ lažni stečaj,¹² kompjuterski kriminal,¹³ pranje novca¹⁴ i falsificiranje čekova/kartica/novca/hartija¹⁵ od vrijednosti.¹⁶ Novija razumijevanja kriminala bijelih kragni ne ograničavaju se na pitanja krivičnih djela, dovoljno je da postoji bilo koje protivpravno djelovanje pojedinca ili grupe koji/a djeluje u pravnom subjektu.¹⁷

7 Ekonomski kriminal se odnosi na akte pojedinca ili grupa s ciljem pribavljanja finansijske ili profesionalne koristi.

8 Pod organizacijskim prekršajima podrazumijevamo svako protivpravno djelovanje pojedinca unutar određene organizacije/pravnog subjekta.

9 Koruptivna krivična djela čine pojedinci ili grupe tokom vršenja određene službe, a obuhvataju zloupotrebu povjerenja ili dužnosti koja se obnaša unutar pravnog subjekta (pogledati: Datzer, 2016).

10 Prevaru definiramo kao dovođenje u zabludu radi stjecanja materijalne ili profesionalne koristi (e.g. napredovanje u službi).

11 Pronevjera predstavlja protivpravno prisvajanje materijalnih dobara koje su povjerene tokom vršenja poslovnih aktivnosti.

12 Lažni stečaj predstavlja prividno ili stvarno umanjenje imovine pravnog subjekta (privrednog poslovanja) s ciljem izbjegavanja plaćanja obaveza.

13 U kontekstu kriminala bijelih kragni, kompjuterski kriminal možemo definirati kao bilo koje krivično djelo za čije izvršenje se koristi ili je meta napada računar, s ciljem stjecanja određene koristi ili poslovne prednosti, što uključuje, ali nije ograničeno na: industrijsku špijunažu, finansijske krađe, hakiranje, kršenja autorskih i srodnih prava.

14 Pranje novca, za potrebe ovoga rada, definiramo kao uključivanje nezakonito stečenog novca u zakonite novčane i robne transakcije.

15 Falsificiranje čekova/kartica/novca/hartija od vrijednosti je proizvodnja i distribucija lažnih čekova/kartica/novca/hartija od vrijednosti koje se mogu biti korištene kao službena sredstva sticanja materijalne i druge koristi.

16 Lista krivičnih djela bijelih kragni nije ograničena na gore navedena protivpravna djelovanja.

17 I.e. kršenje pravila institucije u kojoj je uposlen (e.g. prekršaji i disciplinski prestupi).

Pored navedene fenomenologijske neodređenosti,¹⁸ etiološki aspekti¹⁹ kriminala bijelih kragni ostaju podjednako nespecificirani i nepoznati. Bazični problem uzroka kriminala bijelih kragni je, dakle, nerazjašnjen: zašto 'dobri' ljudi rade 'prljave' poslove? Zašto pojedinci, koji se često pojavljuju kao 'stubovi' društva, nezakonito djeluju?

Ovaj rad će nastojati da odgovori na navedena pitanja analizom i sistematskim pregledom literature koja je problematizirala (odabrane) kriminološke makro teorije i empirijska istraživanja. Prema tome, cilj rada je objasniti uzroke kriminala visokopozicioniranih i uglednih ličnosti kroz pet kriminoloških makro teorija: (i) teorije kulture, (ii) teoriju zastrašivanja, (iii) teorije društvenog pritiska, (iv) teoriju racionalnog izbora, te (v) radikalne i kritičke teorije. U posljednjih 50 godina, ove teorije su doživjele enormnu ekspanziju među istraživačima i akademskim radnicima, što je posljedično dovelo do proširivanja i produbljivanja, te empirijskog testiranja navedenih teorija. Teorijsko-empirijski razvoj producirao je šarenoliku paletu teorijskih podgrupa. Zbog ograničenog obima ovoga rada, odabrane su samo određene (reprezentativne) podgrupe makro teorija, te empirijska istraživanja koja su testirala teorije.

Nakon uvodnih elaboracija, u drugom dijelu rada biti će analizirane dvije podgrupe teorija kultura: (i) Colemanova (1987) teorija kulture nadmetanja i (ii) Braithwaiteova (1991) teorija kulture siromaštva. Ove teorijske perspektive uspostavljaju kauzalnu eksplanaciju pohlepe pojedinaca iz viših slojeva društva i kriminala bijelih kragni. U trećem dijelu raspravljat ćemo o preventivnim aspektima kriminala bijelih kragni kroz analizu Braithwaiteove (1982) teorije odvratanja, koja predstavlja samo jednu od brojnih teorija zastrašivanja. Raskorak između ciljeva koje žele dostići pripadnici bijelih kragni i realnih mogućnosti, odnosno sredstava koja se koriste kako bi se željeni ciljevi ostvarili, bit će predmet

18 I.e. Kriminološka fenomenologija se fokusira isključivo na pojavne oblike; ona odgovara na pitanja da li se kažnjiva ponašanja zbivaju u realnosti, koja se kažnjiva ponašanja zbivaju i kako se ta kažnjiva ponašanja ostvaruju. Postoje različita fenomenologijska shvatanja kriminala bijelih kragni, a generalno ih možemo podijeliti na one u užem i širem smislu. U užem smislu, kriminal bijelih kragni bi predstavljao samo teška krivična djela, naprimjer krivična djela zloupotrebe službenog položaja ili primanja mita, dok u širem smislu to mogu biti bilo koja krivična djela, prekršaji i disciplinski prestupi (Siegel, 2010).

19 I.e. Kriminološka etiologija se fokusira na uzroke; ona odgovara na pitanja zašto se kažnjiva ponašanja zbivaju (Derenčinović & Getoš, 2008).

razmatranja u četvrtom dijelu; kroz pregled tri podgrupe teorija društvenog pritiska: (i) Mertonovu (1938) klasičnu teoriju pritiska, (ii) Messnerovu i Rosenfeldovu (1994) teoriju institucionalne anomalije i (iii) Agnewovu (1992) opću teoriju pritiska. Onemogućavanja devijantnih ponašanja pojedinaca iz viših slojeva društva će biti izložena u petom dijelu rada, gdje ćemo pokušati da razumijemo situacione determinante kriminala bijelih kragni kroz teoriju rutinskih aktivnosti Cohena i Felsona (1979). Šesti dio govori o nejednakoj distribuciji i akumulaciji moći koju posjeduju viši slojevi društva, što posljedično određuje njihov položaj u pravosudnom sistemu. Ovaj stav zagovaraju radikalne i kritičke teorije kriminala bijelih kragni, a u ovome radu fokusirat ćemo se na Quinneyevu (1974) teoriju konflikta. U posljednjem dijelu kontrastirat ćemo analizirane teorije i iznijeti zaključke.

Kultura i kriminal bijelih kragni

Kultura nadmetanja i kriminal bijelih kragni

Otpetljati vezu između kulture i kriminala bijelih kragni gotovo je nemoguće. Kriminal bijelih kragni je moguće objasniti kroz kulturalne utjecaje koji naizgled promoviraju prijestupe radnika i korporacija. James Coleman (1987) zagovara tezu da industrijalni kapitalizam promovira 'kulturu nadmetanja'. Tokom razvoja industrijalizacije kapitalističkog društva evoluirale su i društvene strukture koje su se značajno razlikovale od dotadašnjih,²⁰ a primarna diferencijacija utemeljena je na aksiomu da su radnici više klase u iskušenju različitih vrsta prilika za činjenje kriminala bijelih kragni. Coleman navodi da je kriminal bijelih kragni "rezultat međudjelovanja motivacije i prilike", a pod kulturom nadmetanja ne smatramo samo nadmetanje za uspjehom, već i odražavajući strah od neuspjeha koji leži u nesigurnosti u karijerama i ulogama pojedinaca u organizacijama. Radnici mogu prekršiti pravila radnog mjesta u pokušaju borbe, odnosno nadmetanja na radnom mjestu.

Rezultati empirijskih istraživanja dokazuju da kultura nadmetanja doista utječe na pojavu kriminala bijelih kragni. Studija koju su u Australiji proveli Jenkins i Braithwaite (1993) ispitala je protivpravna djelovanja u 410 staračkih domova, a rezultati su otkrili da profitni starački domovi

20 E.g. feudalnih (hijerarhijski utemeljenih) odnosa u društvu.

imaju više nezakonitih djelovanja od neprofitnih domova. Nezakonite radnje u profitnim staračkim domovima rezultat su (tržišnog) natjecanja koje za cilj ima ostvarivanje profita i drugih ciljeva organizacije, odnosno staračkog doma.

Zašto visokopozicionirani, egzistencijalno osigurani pojedinci čine krivična djela? Kultura nadmetanja u kapitalističkom društvu nam sigurno može pružiti vjerodostojne odgovore. U literaturi se veoma često kao faktor - koji zauzima centralnu poziciju prilikom objašnjenja kriminala bijelih kragni - navodi pohlepa. Ne postoje razlike između praktičara (Miller, 1993) i istraživača (Braithwaite, 1991) ovog fenomena: pohlepa je pripisana svim korporativnim krivičnim djelima. Tako je Braithwaite (1991) napisao da "pohlepa motiviše kriminal, čak i nakon što je potreba zadovoljena" (str. 42), a Miller, bivši socijalni radnik iz Sjedinjenih Američkih Država, koji je opsežno radio sa počiniteljima kriminala bijelih kragni uvjetno otpuštenim iz zatvora, napisao je sljedeći osvrt po penzionisanju nakon tridesetogodišnje karijere:

"Često me pitaju šta prestupnici, koje sam nadzirao, imaju zajedničko. Veliki dio njih su bili profesionalci - doktori, farmaceuti, advokati, računovođe, brokери, čak i sudije i visokopozicionirani političari. I jedna zajednička stavka koju sam primijetio, godinu za godinom, je bila pohlepa. Ovaj zajednički nazivnik je promijenio prioritete društva i oštetiо sistem vrijednosti. Jedan cilj sada dominira - ostvariti materijalnu dobit po svaku cijenu" (1993: 22).

Konkurentnost na radnim mjestima, težnja za (samo)potvrđivanjem i na kraju potraga radnika za egom stvara veoma usku vezu kriminala bijelih kragni sa kulturom nadmetanja. Ovu anomaliju su prvi primjetili Wheeler i saradnici (1988). Oni su na ilustrativnom primjeru naglasili da je "korporativna 'ljestvica oblikovana kao piramida' i natjecanje za napretkom postaje jače kako zaposlenici napreduju na ljestvici" (1988: 356). Unutar radnog okruženja natjecanje među radnicima (bijelih kragni) može postati toliko snažno da neki pojedinci mogu "skliznuti preko granica zakonitog" (1988: 356).

Postoji snažna refleksivna veza između kulture nadmetanja i pohlepe. Istraživanje u 91 kompaniji, kroz period od tri godine, otkrilo je da je u firmama kontroliranim od strane menadžera, naknada izvršnim organima centralni faktor: davanje više naknade izvršnim organima uzrokovano je više kriminala u ovim firmama (Bilimoria, 1995).

Siromaštvo i kriminal bijelih kragni

Michael Harrington (1962) je u knjizi *Poverty and The Other America* (Siromaštvo i druga Amerika) prvi definirao pojam kulture siromaštva. Ovaj pojam je označio kulturološke determinante po kojima se kultura siromaštva razlikuje od drugih kultura. Te kulturološke specifičnosti se najčešće povezuju sa konvencionalnim (uličnim) kriminalom. Kada je Sutherland prvi put razmatrao etiologiju kriminala bijelih kragni, siromaštvo je odbacio kao mogući uzrok. Za Sutherlanda siromaštvo ne uzrokuje ta krivična djela, jer počinitelji kriminala bijelih kragni zasigurno nisu siromašni.

Siromaštvo, međutim, može biti posmatrano kao kulturološki utjecaj koji potencijalno promovira kriminal bijelih kragni. Upravo je John Braithwaite (1991) zagovarao utilitarističke ideje objašnjenja siromaštva i kriminala bijelih kragni. On je tvrdio da bi siromaštvo zapravo moglo biti korisno da se objasni kako se (pozicija) moć(i) koristi u činjenju kriminala bijelih kragni. Za takvo što je potrebno razmotriti veze između siromaštva i nejednakosti:

“Kada su potrebe zadovoljene, dalja moć i bogatstvo omogućavaju kriminalna djelovanja motivirana pohlepom. Nove vrste prilika i novi putevi do imuniteta od odgovornosti se stvaraju koncentracijom moći i bogatstva. Nejednakost tako pogoršava i krivična djela (počinjena) iz siromaštva motivirana potrebom za proizvodima za korištenje, ali i krivična djela (počinjena) iz bogatstva motivirana pohlepom, a omogućena proizvodima i dobrima za razmjenu” (1991: 43).

Siromaštvo je, dakle, usko vezano i za ulični kriminal i kriminal bijelih kragni. Za siromašne, motivacija za činjenje krivičnih djela nastaje iz siromaštva, a leži u potrebi za egzistencijom i dobrima. Za počinitelje krivičnih djela bijelih kragni, motivacija leži u pohlepi, a siromaštvo im obezbjeđuje moć da počine krivična djela. Što moćniji postaju bogati pojedinci, otvara se više puteva prema kriminalu bijelih kragni, posebno uz ograničene odgovore pravosudnih institucija na krivična djela počinjena od strane moćnika.

Hirschi i Gottfredson (1987) su vrlo kritični prema kulturološkim teorijama. Na osnovnom nivou, oni navode da uzroke kriminala bijelih kragni ne možemo pronaći u kulturi. Iz njihove perspektive, da kultura nadmetanja ili kultura siromaštva vodi kriminalu bijelih kragni, mnogo više službenika bi bilo uključeno u krivična djela na radnom mjestu. Većina

doktora ne počini krivično djelo. Većina računovođa su iskreni. Većina autora knjiga ne plagiraju. Većina advokata su etični. Većina investitora poštuje zakon. Također ističu da bi, ukoliko je kriminal bijelih kragni prouzrokovan kulturnim vrijednostima, građani mnogo lakše prihvatili počinitelje kriminala bijelih kragni i počinitelji ne bi imali potrebu da kriju krivična djela ili kriminalne identitete. Hirschi i Gottfredson smatraju da, ukoliko bi kriminal bijelih kragni proizlazio iz centralnih vrijednosti društva, mi ne bismo očekivali da počinitelji iskuse sram, postuđenost ili ljagu kada se krivična djela otkriju.

Teorija odvrćanja i kriminal bijelih kragni

Teorija odvrćanja se može pratiti od djela *Dei delitti e delle pene* (O zločinima i kaznama) Cesare Beccariae, djela kojeg mnogi smatraju temeljom klasične škole kriminološke misli. U ovom djelu, Beccaria je konstruisao svoju teoriju kazne, koju je bazirao na pretpostavci da kazna može spriječiti pojedince da čine krivična djela. Da bi kazna bila učinkovita, Beccaria navodi kako mora ispuniti tri uvjeta: (i) kazna mora biti brza tako da počinitelj povezuje vlastito protivpravno ponašanje sa kaznenim odgovorom, (ii) kazna mora biti konkretna tako da počinitelj zna da ukoliko počini krivična djela negativne posljedice po njega/nju će se pojaviti, i (iii) kazna mora biti proporcionalna počinjenom krivičnom djelu tako da kazna bude veća od pozitivnih dobrobiti i vrijednosti koje su steknute krivičnim djelom.

Osnovna pretpostavka teorije odvrćanja je da su pojedinci racionalna bića. Ova pretpostavka ima direktan odnos na primjenu ove teorije na kriminal bijelih kragni. John Braithwaite (1982) je napisao: “[k]riminalci bijelih kragni su više zastrašivi od običnih kriminalaca jer su njihova krivična djela više racionalna i proračunata, ali i zbog toga što imaju više stvari za izgubiti kroz sankcije pravosuđa” (1982: 760). U skladu s pretpostavljenom racionalnošću, Polack i Smith (1983) su, kroz intervju sa sudijama, dokazali da su responenti kaznu nalazili neophodnom za odvrćanje od kriminala bijelih kragni. Istraživanje Sally Simpson i više istraživača/ica (Simpson i Koper, 1992; Elis i Simpson, 1995; Piquero, Exum i Simpson, 2005) je bilo instrument demonstracije kako ideali odvrćanja mogu biti korišteni da se objasne različiti oblici krivičnih djela na radnom mjestu. Jedna studija je pokazala da strožije sankcije mogu odvratiti korporacije od

činjenja (budućih) krivičnih djela, iako vjerovatnoća recidiva (ponovljenih krivičnih djela) više zavisi od vrste industrije ili područja djelovanja pravnog subjekta, nego od ozbiljnosti/težine krivične sankcije (Simpson i Koper, 1992). Naprimjer, firme automobilske i naftne industrije su pokazale veću vjerovatnoću ponovnog činjenja krivičnih djela od firmi avio-industrije. U drugoj studiji, ankete nad 96 diplomanata i rukovoditelja poslovne škole, provedene od strane Elis i Simpson (1995), ukazale su na važnost prijetnje krivičnom sankcijom i upućivanjem moralnih prijetnji u prevenciji korporativnih krivičnih djela. Istraživački tim je otkrio četiri faktora koja omogućavaju sprečavanje pokušaja činjenja kriminala bijelih kragni, a to su: (i) sigurnost neformalnih sankcija,²¹ (ii) vjerovanja o nemoralnosti,²² (iii) korporativna klima²³ i (iv) pritisak nadređenih.

Teorije racionalnog izbora²⁴ razmatraju granice ljudske racionalnosti, smatrajući da su ljudi racionalna bića, te pretpostavljajući da će počinitelji razmatrati koristi činjenja krivičnih djela i vagati ih nasuprot mogućih negativnih posljedica (Clarke i Cornish, 1985). Piquero, Exum i Simpson (2005) su integrirali teoriju racionalnog izbora sa idejom 'želje za kontrolom' kako bi objasnili da želja pojedinaca za kontrolom utječe na donošenje odluka koje bi mogle dovesti do činjenja krivičnih djela. Da testiraju ovu pretpostavku, Piquero i tim istražitelja su anketirali 13 rukovoditelja i 33 studenta poslovne administracije. Pronašli su da je želja za kontrolom povezana sa podrškom kriminalu bijelih kragni. Iz ovog otkrića, navode da se korporativna krivična djela čine da bi se "stekla kontrola nad okolinom koja je nesigurna ili neracionalna" (2005: 272). Oni su, također, otkrili posljedicu ukora. Ako su saradnici ukoreni, manje su pokazivali namjere da se uključe u kriminal bijelih kragni. Dodatno, otkrili su da su neformalne sankcije odvrćale od namjere da se počine

21 Neformalne sankcije izriču odgovorna lica ili pravni subjekti u nestandardiziranim procedurama protiv pojedinaca ili grupa uposlenih u pravnim subjektima. To mogu biti opomene, upute, zabrane i slično.

22 I.e. svijest o postojanju nepisanih pravila, navika i normi na radnom mjestu, koje ne poštuju uposleni u pravnim subjektima.

23 I.e. korporativna klima je skup vrijednosti, iskustava i djelovanja pojedinaca uposlenih u pravnim subjektima, a koja ovisi od visokog stepena homogenosti zaposlenih.

24 Teorija racionalnog izbora predstavlja modernu varijaciju teorije odvrćanja. Podgrupa ove teorije - teorija rutinskih aktivnosti (Cohen i Felson, 1979) - bit će izložena u nastavku ovoga rada.

krivična djela, dok formalno sankcioniranje nije odvrćalo pojedince od činjenja kriminala bijelih kragni.

Neki autori su koristili ideale odvrćanja da hipotetiziraju zašto kriminal bijelih kragni opstaje. Albrecht i Searcy (2001) su pripisali kriminal bijelih kragni (i) nesposobnosti da se identificiraju krivična djela na radnom mjestu, (ii) nedostatku formalnih napora da se odgovori na pronevjere²⁵ i (iii) neprikladnim mehanizmima kontrole na radnom mjestu. Svaki od ovih elemenata je povezan sa osjećajem sigurnosti da će kazna za protivpravno djelovanje biti izrečena. Ako počinitelji nisu identificirani, te ako znaju da postoji mala šansa da ih se uhvati, imati će tendenciju da čine krivična djela na radnom mjestu. Drugi autori navode da blage kazne promoviraju krivična djela. Naprimjer, jedan autor je primijetio da je jeftinije za neke firme da prekrše zakon nego da ga poštuju (Millspaugh, 2001). Iz ove perspektive, kazne obezbjeđuju veoma malu moć zastrašivanja ili odvrćanja. Payne i Gainey (2004), s druge strane, navode da same strategije odvrćanja nisu dovoljne da se spriječe krivična djela bijelih kragni, te da strategije i teorije odvrćanja moraju uzeti u obzir vrijednosti pojedinaca, kompanija i društva.

Teorija pritiska i kriminal bijelih kragni

Teorije pritiska se fokusiraju na pitanje: kako stresovi, društveni pritisci i naponi doprinose činjenju krivičnih djela? Varijacije u izvorima napora čine razliku između pojedinih teorija pritiska. Neke teorije naglašavaju društvene i ekonomske strukture kao izvor napora, druge naglašavaju pojedince, dok neke naglašavaju organizaciju.

Začetnik teorije pritiska je Émile Durkheim. Prema Durkheimu, kriminal je funkcionalni i sastavni dio društva, a skupina koja posjeduje moć određuje koja ponašanja su nepoželjna i kažnjiva. Ljudi su individuumi koje je moguće razlikovati na temelju mnogih kriterija. A ukoliko bi društvo unificiralo ponašanje i zabranilo individualnost, onda bi takvo društvo bilo monotono. Pritisak se stvara kada (kolektivna) društvena svijest varira raspodjelom rada (Ignjatović, 2005). Od Durkheima do danas, teorija pritiska je evoluirala i mnoštvo objašnjenja na ravni navedene teorije postoji, ali za potrebe ovoga rada tri tipa zahtijevaju detaljnu diskusiju:

25 I.e. kriminal bijelih kragni.

(i) klasična teorija pritiska, (ii) teorija institucionalne anomije i (iii) opća teorija pritiska.

Klasična teorija pritiska

Kao teorija makro nivoa, klasična teorija pritiska objašnjava kako varijable (na makro nivou) utječu na ponašanje pojedinaca. Izvor napora i pritiska u klasičnoj teoriji se traži unutar interakcija društvenih i ekonomskih struktura. Predstavnik ove teorije je Robert Merton (1938). Merton je razvio svoju verziju teorije pritiska u kratkom članku *Social Structure and Anomie* (Društvena struktura i anomija) objavljenom u *American Sociological Review* (*Američki sociološki pregled*). Merton je zasnovao ovu teoriju na četiri pretpostavke: (i) kapitalizam promovira finansijski uspjeh kao cilj, (ii) pojedinci su socijalizirani da koriste legitimna sredstva, kao što su naporan rad i edukacija, da dođu do finansijskih ciljeva, (iii) neki se pojedinci sreću sa preprekama ili naporom u svojim nastojanjima, (iv) kada pojedinci iskuse napor, promijene ili ciljeve ili sredstva da bi odgovorili na napor (Merton, 1938).

Mertonova teorija je razvijena da objasni zašto se siromašni pojedinci okreću kriminalu, a ovo polazište je dovelo do pitanja da li se teorija pritiska uopće može koristiti da bi se objasnio kriminal bijelih kragni? Pretpostavka Mertonove teorije je da nemogućnost ostvarivanja ekonomskog uspjeha neke pojedince podstiče na nezakonite radnje. Radnici bijelih kragni su već ostvarili ekonomski uspjeh. Kako Langton i Piquero navode, "fokus na stres vezan uz bivanje siromašnim nije primjeren za istraživanja kriminala bijelih kragni" (2007: 1).

Prema Mertonu, postoji pet oblika prilagođavanja koji se razlikuju po načinima prilagođavanja i postizanja (propisanih) ciljeva (pogledati tabelu 1.). *Konformisti* prihvataju ciljeve propisane od strane društva i koriste legitimna sredstva da ostvare ciljeve. Većina radnika bijelih kragni može biti okarakterizirana konformizmom. Konformisti žele materijalni uspjeh i da stvari rade na pravi način kako bi ostvarili cilj. *Inovatori* prihvataju ciljeve finansijskog uspjeha, ali mijenjaju legitimna sredstva nelegitimnim. Ovdje možemo uzeti za primjer pronevjeritelje koji kradu novac kada se susretnu sa finansijskim poteškoćama (Cressey, 1953) ili kako se kompjuterskim kriminalom nalaze načini za zaobilaznje pravila da bi se došlo do materijalnih dobiti. Oni prihvataju cilj, odnosno finansijski uspjeh, ali koriste nelegalna sredstva da bi ostvarili svoje ciljeve.

Ritualisti su radnici bijelih kragni koji ne prihvataju ciljeve društva, ali ipak sudjeluju u radnim aktivnostima korištenjem (legalnih) sredstava koja su normirana od strane države, pravnog subjekta i društva. Kompanije koje protivpravnim djelovanjem višestruko krše zakon i plaćaju novčane kazne videne kao troškove obavljanja posla su ritualisti (Braithwaite, 1993). Ove kompanije prolaze kroz 'rituale' sa regulatornim tijelima samo da bi izgledalo kao da 'igraju' po pravilima, ali u stvarnosti nemaju namjeru da poštuju pravila. *Odstupnici* su radnici bijelih kragni koji ne prihvataju ni ciljeve društva ni sredstva kojima se stiže do ciljeva. Merton je naveo da je ovo najrijeđi od načina prilagodbe. Napisao je da su odstupnici „u društvu, ali ne i dio njega“ (1938: 677). Prema Mertonu, ritualisti uključuju i one pojedince koji su ovisni o drogama ili alkoholu. Može se sugerirati da su radnici koji dopuste da problemi sa alkoholom ili drogom utječu na radno mjesto, odnosno okruženje - odstupnici. Također, može se istaknuti da radnici koji dolaze na posao, ali ne ispunjavaju radne obaveze predstavljaju odstupnike. Oni su na radnom mjestu, ali nisu dio radnog mjesta. *Buntovnici* su radnici koji odbijaju ciljeve i sredstva društva i mijenjaju ih svojim ciljevima i sredstvima. Kitty Calavita i saradnici (1999) su opisali udruženu pronevjeru kao krivično djelo počinjeno od strane organizacije nad organizacijom. Radnici su se umjesto fokusiranja na uspjeh fokusirali na neuspjeh kao cilj, kako bi vladini programi osiguranja spasili propali posao. Kako je već navedeno, ljudi koji učestvuju u udruženim pronevjerama odbijaju standardni cilj uspjeha, te ga mijenjaju ciljem neuspjeha i odbijaju legitimne načine da bi ostvarili uspjeh.

Tabela 1. Mertonovi načini adaptacije (Merton, 1938)

<i>Način</i>	<i>Cilj</i>	<i>Sredstvo</i>
<i>Konformizam</i>	Prihvata	Prihvata
<i>Inovacija</i>	Prihvata	Odbija
<i>Ritualizam</i>	Odbija	Prihvata
<i>Povlačenje</i>	Odbija	Odbija
<i>Otpor</i>	Odbija/Mijenja	Odbija/Mijenja

Mertonova teorija pritiska može biti korištena za razumijevanje devijantnosti olimpijaca, što u proširenom značenju može biti koncipirano kao radno zastranjivanje. Većina olimpijaca mogu biti opisani kao konformisti - žele uspjeh i rade naporno da bi, na legitimne načine, ostvarili uspjeh. Oni koji koriste strategije povećanja sposobnosti kao doping krvi i konzumiranje nelegalnih supstanci mogu biti viđeni kao inovatori. Ritualisti bi bili sportisti koji imaju malo interesa da pobjede ili uspiju. Odstupnici uključuju bivše sportiste koji odustanu od profesionalnog sporta da bi postali rekreativni sportisti koji konzumiraju alkohol ili određene (ilegalne) supstance. Buntovnici uključuju sportiste koji odbijaju pravila sporta i mijenjaju ih svojim. Uzmimo u obzir primjere 'politike podijuma'. Prilikom primanja priznanja za ostvarene uspjehe, sportisti prave određene geste. Naprimjer, atletičari prave određene geste dok primaju Olimpijske medalje. Takve geste, zabranjene Olimpijskim pravilima, odražavaju želju sportista da izraze određeni politički ili društveni cilj.²⁶ Naprimjer, 1968. godine osvajači zlatne i bronzane medalje Tommie Smith i John Carlos su isključeni iz Olimpijskog tima Sjedinjenih Američkih Država zbog uzdizanja šaka na Olimpijskom podijumu u znak protesta protiv rasizma (Peterson, 2013).

Teorija institucionalne anomije

Savremeniji pristup klasičnoj teoriji pritiska je teorija institucionalne anomije. Cilj ove teorije je da objasni kako društvene institucije promovišu kriminal (Messner i Rosenfeld, 2007). Steve Messner i Richard Rosenfeld u knjizi *Crime and the American Dream* (Kriminal i Američki san) opisuju kako (američko) društvo promovira vrijednosti koje su usko vezane za finansijski uspjeh, ali ne uspijeva promovirati vrijednosti dosljedne korištenju legitimnih sredstava za ostvarivanje finansijskog uspjeha.

Kultura zasigurno utječe na društvene institucije, a Messner i Rosenfeld navode da su četiri vrijednosti, koje zauzimaju centralnu poziciju u američkoj kulturi, zapravo plodno tlo za kriminal (pogledati tabelu 2.). Prvo, *fokus na ostvarenje* ohrabruje amerikance da uvijek žele više. Jednom kada je cilj ostvaren, novi ciljevi se razvijaju. Drugo, *univerzalizam* sugerira da bi svako trebao željeti materijalni uspjeh, bez obzira na činjenicu da je takav cilj nerealan. Treće, *individualizam* sugerira da bi smo trebali biti u

26 I.e. različite od apolitičnih i prosocijalnih ciljeva Olimpijskih igara.

mogućnosti da ostvarimo finansijske ciljeve sami, što je također nerealno. Četrto, *materijalizam* upućuje na načine na koje nas društvo podstiče da budemo 'zaljubljeni' u materijalna dobra i prisvajanje najboljih (novih) proizvoda.

Tabela 2. ilustrativno prikazuje Messnerova i Rosenfeldova (2007) objašnjenja kriminala bijelih kragni kroz stavove o vrijednostima i dovodi ih u vezu sa kriminalom bijelih kragne.

Tabela 2. *Vrijednosti centralne američkom snu (Messner i Rosenfeld, 2007)*

<i>Vrijednost</i>	<i>Značenje*</i>	<i>Kako se odnosi na kriminal bijelih kragni</i>
<i>Uspjeh</i>	Pojedinci su socijalizirani da naporno rade i usmjere svoje napore prema ostvarivanju finansijskih ciljeva. Kada su ciljevi postignuti, novi se razvijaju.	Pojedinci rade da bi dobivali više i više. Na kraju, strah od neuspjeha može navesti neke pojedince da se uključe u kriminal na radnom mjestu.
<i>Univerzalizam</i>	Svi pojedinci su ohrabreni da žude za materijalnim uspjehom bez obzira da li je to realno.	Kako pojedinci napreduju na ljestvici radnog mjesta, dalji napredak postaje sve više konkurentniji. Međutim, nije realno očekivati da će svako biti unaprijeđen. Pojedinci bi se mogli uključiti u krivična djela da bi povećali mogućnosti vlastitog napredovanja.
<i>Individualizam</i>	Pojedinci su socijalizirani da vjeruju da mogu uspijeti sami.	Napori da se samostalno gradi karijera mogu biti stresni i neproduktivni. Pojedinci bi mogli činiti krivična djela kako bi popravili nedostatke u samostalnom radu.
<i>Materijalizam</i>	Pojedinci su socijalizirani da žele materijalna dobra.	Kako bi imali novca da steknu dobra i usluge, pojedinci i korporacije mogu činiti krivična djela. Dakle, želja za boljim i novim dobrima može rezultirati uključivanjem u kriminalne aktivnosti.

* I.e. šta navedena vrijednost znači.

Teorija institucionalne anomalije polazi od bazične pretpostavke da su pojedinci socijalizirani da uspiju primjenom makijavelističkih principa, dakle, po bilo koju cijenu. Međutim, nisu svi pojedinci (i) u istim prilikama da uspiju ili (ii) socijalizirani kako da uspiju na legitimne načine. Prema tome, anomalija²⁷ postoji na institucionalnim nivoima između propisanih društvenih ciljeva i legitimnih sredstava kojima se ti ciljevi mogu ostvariti. Rezultat ove anomalije je razuzdana aspiracija da se obogatimo, jer “bez obzira na društvenu pozadinu i društveni kapital na raspolaganju, ljudi su ohrabreni da žele više nego što trenutno imaju” (Passas, 2001: 122). Opisujući ove aspiracije, Trahan, Marquart i Mullings su naveli da:

“[n]ovčani uspjeh nema granica. Postoje različite mogućnosti da se ostvari više novčanog uspjeha. Kada novac ima svojstvenu vrijednost kao u Americi, i kada je ‘uspjeh’ osobe mjereno u finansijama, nema granice ni u položaju osobe. Američka kultura ovjekovječuje ove pretpostavke jer je to produktivno za njen napredak kao korporativne države. Ako se američki građani zasite bogatstvom u određenoj granici, američka industrija ne može napredovati dalje od te granice” (2005: 606).

Iako su počeli knjigu sa opisom iskustva Michaela Milkena,²⁸ počinitelja kriminala bijelih kragni, Messner i Rosenfeld su u ranijim izdanjima radova²⁹ veoma malo spominjali kriminal bijelih kragni. Schoepfer i Piquero (2006) naglašavaju da kriminal bijelih kragni se ne bi trebao objašnjavati samo u svom teorijskom okviru, već i u proširenoj generaliziranoj teoriji, jer teorija institucionalne anomalije pretpostavlja da se kriminalne aktivnosti vežu uz težnju za finansijskim uspjehom. Messner i Rosenfeld (2007) dodaju značajnu diskusiju o načinu na koji se kriminal bijelih kragni vezuje za ‘Američki san’, a sama uvertira knjige započinje sa diskusijom kako je skandal u ‘Enronu’³⁰ stvorio osnovu za bolje razumijevanje teorije

27 I.e. nepostojanje normi.

28 Michael Milken je bio američki biznismen i filantrop. Krajem 20-og stoljeća je osuđen za izbjegavanje plaćanja poreza, prevaru, iznudu, itd. (pogledati: Kornbluth, 1992).

29 I.e. radovi koji su objavljeni prije knjige *Kriminal i Američki san* (Messner i Rosenfeld, 2007).

30 Enron je bila korporacija sa značajnom ulogom na svjetskom tržištu energije, robe i usluga. Korporacija je funkcionirala sve do računovodstvenog skandala koji je doveo do bankrota.

institucionalne anomije. Također, Messner i Rosenfeld su naveli da “iste društvene snage koje dovode do viših nivoa teških krivičnih djela (kriminal bijelih kragi), također proizvode i usporedne društvene odgovore na ulični kriminal i kriminal bijelih kragi” (2007: 32).

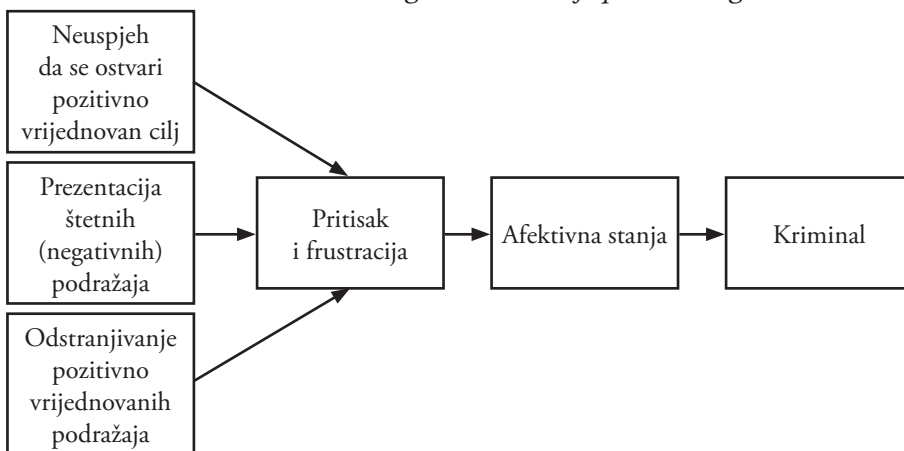
Schoepfer i Piquero (2006) su testirali teoriju institucionalne anomije kroz analizu slučajeva pronevjere na temelju registriranih krivičnih djela iz jedinstvenog izvještaja o kriminalu (1991) Saveznog istražnog ureda (*Federal Bureau of Investigation*). Koristili su podatke iz 1990-e da utvrde koliko dobro su strukturalne varijable povezane sa institucionalnom anomijom u analiziranim slučajevima pronevjere iz 1991. Istraživači su pronašli oslonac institucionalnoj anomiji: više odustajanja od srednje školskog obrazovanja značilo je više pronevjere,³¹ a više glasača je značio manje pronevjera.³²

Generalna teorija pritiska

Michael Gottfredson i Travis Hirschi (1990) su napravili preokret u akademskim krugovima objavljivanjem knjige *A General Theory of Crime* (Generalna teorija kriminala). Uspostavili su nove standarde u objašnjavanju kriminala. Ipak, nešto prije objavljivanja njihovog kapitalnog djela, Robert Agnew (1985) je razvio generalnu teoriju pritiska. Radi se, također, o makro teoriji koja koristi kriterije zasnovane na psihološkim procjenama pojedinaca s ciljem da se kriminal objasni kao rezultat prilagodbe stresu i frustraciji. Agnew (1992) smatra da se kriminal javlja kada pojedinac (i) ne uspije da ostvari pozitivno vrednovan cilj, nakon čega se dešava (ii) odstranjivanje ili očekivano odstranjivanje pozitivno vrednovanog podsticaja, i na kraju dolazi do (iii) suočavanja ili očekivanog suočavanja sa negativnim podsticajem (pogledati Prikaz 1.).

31 I.e. znak povećane anomije.

32 I.e. znak smanjene anomije.

Prikaz 1. *Dinamička matrica generalne teorije pritiska (Agnew, 2009)*

Formula koju je Agnew (1992) ponudio je veoma jednostavna. Stres može dovesti do krivičnih djela, ali samo ukoliko je pojedinac izložen stresu koji ga može dovesti u afektivna stanja.³³ Ukoliko pojedinac *ne može da ostvari pozitivno vrednovan cilj*, on/a može biti izložen/a pritisku. Kada govorimo o kriminalu bijelih kragni, uzroke možemo pronaći u nemogućnosti napredovanja ili nedostatku novčanih stimulansa ili materijalne dobiti uopće. Ukoliko pripadnik bijelih kragni usmjerava velike napore da se ciljevi organizacije/pravnog subjekta ostvare, te ukoliko se ciljevi doista ostvare, a pojedinac ne bude nagrađen za svoj doprinos, to može rezultirati činjenjem krivičnog djela. Ukoliko se pojedinci moraju suočiti sa gubljenjem nečega što smatraju vrijednim, kao što je karijera ili napredovanje u organizaciji/pravnom subjektu u kojem su uložili mnogo napora, onda, da bi zadržali svoj status na radnom mjestu, dolazi do stresa i pritiska te se pojavljuje *odstranjivanje ili očekivano odstranjivanje pozitivno vrednovanog podsticaja*. Istraživanje koje je proveo Donald Cressey (1953) o pronevjeri pokazuje da pronevjeritelji sudjeluju u krivičnim djelima, jer se nalaze u okolnostima koje ih izlažu pritisku, odnosno, Cressey smatra da su pronevjeritelji razvili 'nedjeljiv finansijski problem'. Počinitelji kriminala bijelih kragni su, prema navedenom, izgubili 'pozitivno vrednovan cilj/podsticaj' koji im je (bio) potreban za zadovoljavanje finansijskih potreba. Osjećaj straha može biti također centralni okidač za vršenje aktivnosti koje spadaju pod kriminal bijelih kragni. Radi se primarno o strahu od

33 E.g. strah, bijes, mržnja, ljubomora, itd.

neuspjeha ili gubitka beneficija koje proizilaze iz određenih okupacionih aktivnosti. Wheeler, Weisburd i Bode (1988) napominju da ‘strah od neuspjeha’, odnosno strah od “gubljenja onoga što su stekli” (1988: 356) može voditi pojedince da se uključe u kriminal. *Suočavanje ili očekivano suočavanje sa negativnim podsticajem* se odnosi na primjere kada pojedinci dožive negativna iskustva u životu. Oni koji iskuse neprijatnu radnu atmosferu, naprimjer, bili bi više skloni činjenju prestupa iz ove perspektive. Ankete provedene nad 1116 zaposlenika u staračkom domu su pokazale da su zaposlenici koji su prijavili zlostavljanje od pacijenata više skloni krađi ili fizičkom zlostavljanju pacijenata (van Wyk i drugi, 2000). Motivacija³⁴ je, dakle, važnija od prilike za činjenje krivičnih djela, jer će prestupnici stvoriti prilike ako žele (Van Wyk, Benson i Harris, 2000). Bazično pitanje može biti da li uopće postoji korelacija između pritiska unutar okupacionih aktivnosti i kriminala bijelih kragni? Djelimičnu vezu između pritiska i kriminala bijelih kragni su otkrili Langton i Piquero (2007). Oni su otkrili da postoji iznimno jaka povezanost između prisustva pritiska i finansijskih motivacija za prestup. U istoj studiji je zaključeno da se kriminal bijelih kragni javlja u ovisnosti od vrste pritiska, a varijacije u pritisku mogu postojati u ovisnosti od okupacionih aktivnosti i statusa počinitelja kriminala bijelih kragni. Naprimjer, radnici bijelih kragni nižeg statusa³⁵ mogu odgovarati na jednu vrstu pritiska, dok oni višeg statusa odgovaraju na druge vrste pritiska. Langton i Piquero tvrde da prestupnici bijelih kragni nižeg statusa imaju tendenciju da protivpravno postupaju zbog finansijskih motiva, dok je kod prestupnika višeg statusa tendencija protivpravnog postupanja rezultat straha od gubljenja statusa, odnosno, strah od neuspjeha u profesionalnim karijerama može biti okidač za činjenje kriminala bijelih kragni.

Teorija rutinskih aktivnosti i kriminal bijelih kragni

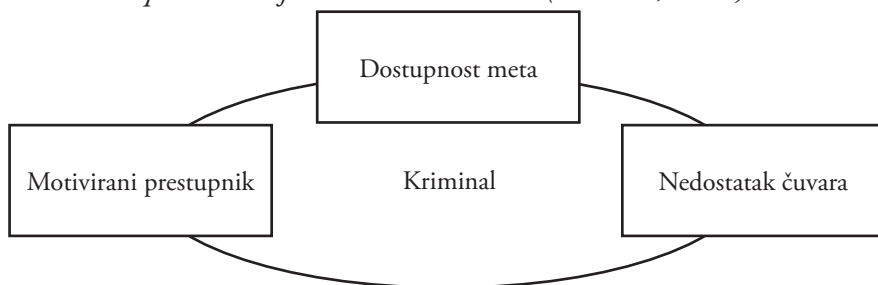
Cohen i Felson (1979) su razvili strukturalnu teoriju (racionalnog izbora) koju su nazvali teorija rutinskih aktivnosti. Ova teorija objašnjava kako različite društvene promjene zajedno mogu utjecati na stope kriminala. Konkretno, teoretičari su tvrdili da se kriminal pojavljuje kada sljedeća tri

³⁴ I.e. suočavanje sa negativnim podsticajem.

³⁵ E.g. srednja viša klasa ili pojedinci koji se ne nalaze na najvišim pozicijama u korporacijama.

elementa postoje u isto vrijeme na istom mjestu: (i) prisustvo motiviranih prestupnika, (ii) nedostatak sposobnog čuvara i (iii) dostupnost prikladnih meta.

Prikaz 2. *Trodijelna struktura kriminala prema teoriji rutinskih aktivnosti (Lambert, 2004)*

Kao primjer teorije, Cohen i Felson, opisuju kako su promjene u 1960-im, dovele do povećane upotrebe televizora u kućanstvima,³⁶ a sa manje pojedinaca u kući tokom dana,³⁷ što je u konačnici rezultiralo povećanjem provala u kuće od strane motiviranih prestupnika. Razmotrimo, naprimjer, da smanjenje broja radnika u maloprodaji znači da će više radnika raditi nasamo. Ovo znači da će biti manje ‘čuvara’ koji mogu spriječiti druge radnike od činjenja krivičnih djela. Sa ekonomskom krizom, mnoga preduzeća su natjerana da postanu konkurentnija. Ovo može značiti da su neka preduzeća više motivirana da protivpravno djeluju, kao naprimjer da se lažno reklamiraju ili namještaju cijene. Teorija rutinskih aktivnosti je posebno korisna za analiziranje specifičnih radnih situacija, s ciljem utvrđivanja stepena mogućnosti činjenja krivičnih djela na radnom mjestu. Van Wyk i saradnici navode da se “blisko prisustvo drugih zaposlenika uzima kao oblik zaštite ili čuvanja od činjenja krivičnih djela” (2000: 35). Dakle, prisustvo tri ili više osoba prilikom obavljanja poslovnih aktivnosti može preventirati kriminal bijelih kragni. Istraživanje Schoepfer i Piquero (2006) s druge strane je pokazalo da su više stope nezaposlenosti povezane sa nižim stopama pronevjere.³⁸ Također, određene vrste riskantnog

³⁶ I.e. rezultat tehnološkog razvoja.

³⁷ I.e. rezultat ulaska sve više žena u profesionalne karijere.

³⁸ I.e. pokazujući da ima manje pojedinaca koji mogu počiniti prestup kada ima manje zaposlenih.

ponašanja³⁹ dovode do većeg rizika postajanja žrtvom prevare (Holtfreter, Reisig i Pratt, 2008). Također, teorija rutinskih aktivnosti korištena je s ciljem određivanja stepena ranjivosti različitih grupa na kriminal bijelih kragni, te kako bi se odredile strategije⁴⁰ za smanjenje ranjivosti.

Starije osobe imaju tendenciju da budu ranjivije mete, naprimjer, Fattah i Sacco (1989) navode da su osobe starije životne dobi gotovo pa idealne za prevare potrošača. Istraživanjem medicinskih pronevjera otkriveno je da velika većina takvih činova “usmjerena prema starijim osobama, bez obzira da li primaju terapiju u staračkom domu, bolnici ili kroz agencije za kućne posjete” (Evans i Porche, 2005: 266). Evans i Porche su nastavili: “izgleda da je ovakva populacija viđena kao idealna populacija za prevariti”, prvenstveno jer se misli da je malo vjerovatno da će prijaviti prevaru (2005: 266-267).

U istraživanju koje je proveo Payne (2012), korištene su teorije rutinskih aktivnosti kao vodič za razumijevanje prirode krivičnih djela bijelih kragni i viktimizacije. Na uzorku od 801 slučaja zlostavljanja pacijenata od strane pripadnika bijelih kragni, odredili su tri tipa motiviranih prestupnika: (i) serijski zlostavljač, (ii) patološki mučitelj i (iii) njegovatelj pod stresom. *Serijski zlostavljač* koji je počinio više prestupa. Serijske zlostavljače su identificirali u 47,9% slučajeva gdje je motivacija mogla biti procijenjena. *Patološki mučitelj* je počinio krivična djela da muči ili kontrolira žrtvu. Ovo je uključivalo 27,5% slučajeva. *Njegovatelj pod stresom* djeluje da čini zlostavljanje kao reakciju na nešto što mu je pacijent uradio. Malo ispod jedne četvrtine prestupnika mogu biti ovako okarakterizirani (Payne, 2012). Dok je stres bio motivacija kod manje od jedne četvrtine, u tri četvrtine slučajeva prestupnici su motivirani drugim faktorima poput (registrirane) historije prestupa među zaposlenicima i željom da se muče pacijenti. Iz njihove analize urađena je klasifikacija ‘ranjive mete’ prema (i) starosti⁴¹ i (ii) prisustvu kognitivnih poremećaja.⁴² Fokusirali su se na prisustvo zakonom propisanih prijavljivanja, koji obavezuju organe formalne socijalne kontrole⁴³ da prijave i (krivično) procesuiraju sumnjive

39 E.g. kupovanje robe putem telefona ili interneta.

40 I.e. ili razvijanjem sposobnih ‘čuvara’ ili smanjivanjem prisutnosti motiviranih prestupnika.

41 I.e. stariji pacijenti su bili više ranjivi.

42 I.e. poremećaji pamćenja, pozornosti/pažnje, logičkog zaključivanja i rasuđivanja, brzine obrade informacija, obrade vizualnih i zvučnih informacija, jezika i govora.

43 I.e. policija, tužilaštva i sudovi.

slučajeve zlostavljanja, kao i na norme koje definiraju izricanje težih sankcija, a kojima se obezbjeđuju strožije kazne za one koji zlostavljaju osobe starije životne dobi. Ta analiza pokazuje da važeće norme koje se odnose na obavezu prijavljivanja i procesuiranja nemaju utjecaja na stopu viktimizacije (Payne, 2012). Ovo saznanje dovodi u pitanje određene vrste politika kojima se zagovaraju preventivni programi utemeljeni na 'sposobnim čuvarima'.

Teorija konflikta i kriminal bijelih kragni

Teorija konflikta zasnovana je na kritičkoj i radikalnoj kriminološkoj misli koja osnovu nalazi, između ostaloga, u autoritetima i moći koju pojedini posjeduju i iskorištavaju za provođenje vlastitih agendi. Dakle, ova teorija zagovara stajalište da moćnici koriste poziciju (moći) kako bi zakon(e) transformirali u instrumente vlastite moći. Ova teorija sadrži nekoliko pravaca koji se generalno mogu podijeliti na (i) kulturni konflikt, (ii) marksizam i (iii) lijevi realizam (Ignjatović, 2005). Zajednička karakteristika ovih teorija je način na koji institucionalne snage⁴⁴ 'oblikuju' prestupanje. Hipoteza da razlika u moći između klasa rezultira drugačijim tretmanom među pojedincima je osnovna generalna pretpostavka teorija konflikta.

Richard Quinneyevo (1974) djelo *The Social Reality of Crime* (Društvena realnost kriminala) je rad u kojem se opisuje kako klasne razlike rezultiraju različitim primjenom zakona. Autor navodi perfidne načine vršenja krivičnih djela od strane visokopozicioniranih i uglednih ličnosti. Štaviše, Quinney iznosi pretpostavke o moćnim klasama i njihovom kriminalnom djelovanju. Quinney prvo definira kriminal kao ljudsko ponašanje koje je stvoreno od strane ovlaštenih agenata u politički organiziranom društvu. Zatim nudi formulaciju kriminalnih definicija kao opis ponašanja koji se sukobljava sa interesima dijelova društva koji imaju moć da oblikuju javnu politiku. Aplikativnost Quinneyeve misli zasniva se na tezi da navedene kriminalne definicije primjenjuju dijelovi društva koji imaju moć da oblikuju provedbu i administraciju (krivičnog) prava. Quinney je kritikom pravnog poretka zaključio da su društvene koncepcije kriminala konstrukt kreirani u političkim arenama da služe političkim svrhama,

44 I.e. kontrolirane od strane onih koji kontroliraju moć.

odnosno pojedincima koji pripadaju višim slojevima društva. Kako bi se razbio *status quo*, zasnovan na donošenju normi od strane onih u poziciji moći, normi koje štite i služe interesima onih u poziciji moći, društvo i raspodjela decizionističke političke moći,⁴⁵ prema Quinneyu, mora biti adekvatno raspoređena u društvu. Ukoliko bi svi slojevi društva adekvatno artikulirali političke ideje i donosili odluke, tek onda bi određeni obrasci ponašanja mogli biti adekvatno zakonski definirani kao kriminalni (Quinney, 1974).

Kako teorije konflikta definiraju kriminal bijelih kragni? Quinney smatra da to može biti bilo šta ili ništa, jer koncepcije o kriminalu se konstruiraju i šire u dijelovima društva različitim vidovima komunikacije. S tim u vezi je i društvena realnost kriminala bijelih kragni koja je konstruirana do sada navedenim pretpostavkama: (i) formulacijom i (ii) primjenom kriminalnih definicija, zatim (iii) razvojem obrazaca ponašanja po tim definicijama i (iv) konstrukcijom kriminalnih koncepcija (Quinney, 1974, str. 15-23).

Dakle, Quinney smatra da pozicije moći, odnosno moćne klase, koriste zakon s ciljem eksploatacije i utjecanja na klase s manje moći. Kako Payne (2012: 458) konkretizuje “način na koji se zakon razvija, provodi i primjenjuje je viđen kao alat za povećanje količine moći koje kontrolirajuće grupe imaju nad manjinama.”

Quinneyeve pretpostavke nailaze na brojne poteškoće za empirijsku provjeru, ali na racionalnom nivou mogu korenspodirati sa kriminalom bijelih kragni. Istina, različita djelovanja pojedinaca u bijelim kragnama se ne percipiraju kao nezakonita; naprimjer, ukoliko hirurg pogriješi on/a neće biti osuđen/a na kaznu zatvora, korporativni rukovoditelji⁴⁶ ne idu u zatvor u slučaju kreacije proizvoda koji ne garantuju sigurnost (Payne, 2012).

Može se primijetiti da teorija konflikta nadilazi prethodno izložene teorije, primarno jer se ne fokusira samo na uzroke i fenomen kriminala bijelih kragnih, već i na percepciju i subjekte pravosuđa koji procesuiraju kriminal bijelih kragni. S tim u vezi je stajalište Paynea (2012), o pogrešnim premisama većine teoretičara ‘konflikta’. Payne smatra da teoretičari konflikta „skreću pažnju na pogrešno viđenje da su počinitelji kriminala bijelih kragni manje ozbiljni počinitelji krivičnih djela od konvencionalnih

45 Moć donošenja političkih odluka.

46 E.g. direktori.

kriminalaca“ (2012: 458).⁴⁷ Eklatantan primjer toga nalazi se u objašnjenju Polacka i Smitha (1983). Oni smatraju da pojedini subjekti u pravosudnom sistemu opravdavaju kraće kazne zatvora za počinitelje kriminala bijelih kragni jer je (i) “zatvor mnogo više okrutan” za počinitelje kriminala bijelih kragni, nego je to slučaj kod počinitelja konvencionalnih krivičnih djela, i (ii) “nije pristrasno smatrati zatvor većom nevoljom za srednju klasu jer je gubitak reputacije veoma ozbiljna stvar” (1983: 178). Predstavnici teorija konflikta nalaze da takve percepcije nisu pravedne niti tačne, one u suštini predstavljaju potvrdu njihovim tezama, odnosno glavnoj pretpostavci da moćne klase imaju utjecaj i kontrolu nad onim manje moćnim.

Na sličan način, teoretičari konfliktne teorije su kritički nastrojeni prema odgovoru krivičnog sistema na kriminal bijelih kragni. Neki kritiziraju sistem za preblago kažnjavanje počinitelja kriminala bijelih kragni, dok drugi naglašavaju da većina počinitelja kriminala bijelih kragni izvrši ‘bijeg iz zatvora’ sprečavajući da njihov slučaj prvenstveno bude procesuiran unutar pravosudnog sistema (Payne, 2012). Teoretičari također ističu da je prenamaganje uličnog kriminala⁴⁸ i manjak naglašavanja kriminala bijelih kragni znak nepoštenog tretmana prema manje moćnim društvenim grupama.

Prije više od 30 godina, Kramer (1984) je izložio prijedloge kako kontrolirati korporativni kriminal. Prijedloge je identificirao u istraživanjima provedenim između 1975. i 1982. Doslovno, citirano od Kramera, ovi prijedlozi su:

- i. „Novi zakoni o kriminalu koji se bave izričito nezakonim radnjama korporativnih subjekata.
- ii. Usvajanje primjene proaktivnog stava u pogledu korporativnog kriminala.
- iii. Stvaranje posebnih jedinica za korporativni kriminal unutar agencija za sprovedbu zakona.
- iv. Povećanje broja i težine kazni za korporacije.
- v. Stvaranje novih sankcija koje prodiru u strukturu korporacija, odnosno sankcije koje dosežu do strukture menadžmenta, procesa donošenja odluka, te ih (odluke) pokušavaju rekonstruirati“ (1984: 9).

Stručnjaci koji posmatraju kriminal bijelih kragni kroz teoriju konflikta

47 E.g. razbojništvo, krađa, itd.

48 E.g. sprečavanje nedozvoljene prodaje narkotika.

navode da je samo jedan od ovih šest prijedloga proveden u zadnje tri decenije, a da se visina kazni povećala. Interesantno za teoriju konflikta jeste činjenica da (n)ove sankcije mogu biti korištene od strane pravosudnog sistema da se poveća moć nad manje moćnim grupama. U suštini, teoretičari teorije konflikta skreću pažnju na očigledan manjak interesa koji neki zvaničnici pokazuju kada je tretiranje sumnjivih ponašanja u korporacijama bliskim njima u pitanju (Kramer, 1984).

Zaključak

Od Sutherlandovog uspostavljanja termina (kriminal bijelih kragni) do danas, istraživanja i debate u akademskim krugovima su ekstenzivno raspravljale o tome šta je to kriminal bijelih kragni i zašto ljudi koji se nalaze na visokim društvenim i uglednim pozicijama čine krivična djela. Nakon Sutherlandovog uključivanja u akademsku raspravu o kriminalu moćnih i utjecajnih pojedinaca, dogodila se promjena u paradigmatama o kriminalu. Istaknuta je ogromna šteta koju uzrokuje kriminal bijelih kragni, a Sutherland je naglasio kako postoji disproportionalna razlika u šteti koju uzrokuju visokopozicionirane i ugledne ličnosti, od one koju čine konvencionalni počinitelji krivičnih djela. Dodatno je naglašena priroda kriminala bijelih kragnih - to su krivična djela koja se izvršavaju unutar i tokom okupacionih aktivnosti i/ili od strane korporativnih subjekata. Definiran je počinitelj kriminala bijelih kragni, kao osoba koja, kroz okupacijske aktivnosti, koristi svoj položaj ili status da čini krivična djela za ili protiv korporacija. Zanimljivo, upravo je Sutherland napravio akademski tresak isticanjem nužne potrebe za (krivičnom) odgovornošću korporacija koje vrše protivpravne aktivnosti. Na kraju, Sutherland je postavio temelje za istraživanje kriminala onih kojih dolaze iz viših društvenih ešalona, članova elitnog društva koji su za akademska istraživanja bili superiorni - nedodirljivi.

Razvojem kriminologije, pojavilo se mnoštvo teorijskih objašnjenja kriminala bijelih kragni. Teorijsku evoluciju su pratile empirijske studije koje su kroz iskustvenu provjeru nastojale da u potpunosti ili djelimično potvrde ili odbace teorijsku validnost objašnjenja kriminala bijelih kragni. U ovome radu smo izložili kratki pregled osam podgrupa pet kriminoloških makro teorija i njihovih empirijskih validacija. Zaključujemo da ne postoji jedna istina o uzrocima kriminala bijelih kragni.

Kulturalni utjecaj ima značajnu ulogu u istraživanju uzroka kriminala bijelih kragni. Istraživanja (pogledati Robinson i Murphy, 2009; Bilimoria, 1995; Jenkins i Braithwaite, 1993; Miller 1993) su potvrdila da je kultura nadmetanja usko povezana sa pohlepom. Prema Colemanu (1987) uzroci kriminala bijele krage su zasnovani na pohlepnoj motivaciji i prilici da se kriminal bijelih kragni realizira. S druge strane, Braithwaite (1991) je dokazao da postoji kompleksna isprepletenost siromaštva i kriminala bijelih kragni. Kauzalna veza se zasniva, također, na pohlepnoj motivaciji individua koje se nalaze u poziciji moći. Dok se moćni bogate činjenjem teških krivičnih djela, siromašniji postaju još siromašniji zbog čega vrše imovinska i bagatelna krivična djela.

Brojna istraživanja (Piquero, Exum i Simpson, 2005; Simpson i Koper 1992; Polack i Smith, 1983) objašnjavaju ideale odvrtačanja kao ključne faktore prevencije, dok neki drugi (Payne i Gainey, 2004) smatraju da teorija racionalnog izbora nema važnu ulogu u preveniranju kriminala bijelih kragni. U ovome radu smo vidjeli da se kriminal visokopozicioniranih i uglednih ličnosti može prevenirati kroz normativne i druge mehanizme odvrtačanja od činjenja krivičnih djela. Dodatno, Braithwaite (1982) smatra da kriminalci iz viših društvenih klasa mogu izgubiti mnogo više materijalnog bogatstva od običnih kriminalaca, zbog čega su i zastrašiviji od drugih (konvencionalnih) kriminalaca. Cohen i Felson (1979) su nam pokazali kako kriminal bijelih kragni može biti počinjen ukoliko ne postoje prepreke kojima se mogu ograničiti protivpravna ponašanja, a motivirani pojedinci iz viših slojeva društva mogu, ukoliko postoje prilike, počiniti krivična djela.

S druge strane, istraživači su na osnovu Mertonove (1938) klasične teorije pritiska empirijski potvrdili da različite anomalije mogu biti uzroci kriminala bijelih kragni. Karijerni ciljevi i društveni pritisci mogu motivirati i prisiliti individue iz viših društvenih ešalona da počine krivična djela (Merton, 1938; Agnew, 1992; Messner i Rossenfeld, 1994).

Načelo 'strogzakon - ipakzakon, lošzakon - ipakzakon' i paradoksalne klasne nejednakosti, te (ne)dostupnosti pravde u slučajevima kriminala bijelih kragni objašnjene su teorijama konflikta (Quinney, 1974). Prema ovom shvatanju (ne)ko ima moć/materijalna dobra/novac može priuštiti dobru pravnu odbranu, onaj ko nema, čak i ako je nevin može biti osuđen, što vjerovatno nije rijetkost u pravnoj praksi. Količina moći koju posjeduje pojedinac očigledno determinira njegov položaj u

pravosudnom sistemu. Ovi i slični stavovi su primjer teorija konflikta za čije postavke je djelimično zaslužan Quinney (1974). S tim u vezi, brojni autori (Payne, 2012; Kramer, 1984; Polack i Smith, 1983) u istraživanjima navode razne načine, utemeljene na motivacijama i prilikama koje počinitelji kriminala bijelih kragni imaju, kako bi izbjegli odgovornost za svoje postupke. Ova objašnjenja su nam omogućila da bolje razumijemo pretpostavku: dok se bogati bogate, siromašni postaju još siromašniji.

U ovisnosti od teorijske perspektive, uzroke kriminala bijelih kragni je moguće na različite načine objasniti. U tabeli 3. prikazane su sličnosti i razlike - utemeljene na primarnim karakteristikama teorija: (i) ograničenju, (ii) motivaciji i (iii) situaciji - u izloženim makro teorijama. S jedne strane, karakteristika ograničenja je mogućnost preveniranja kriminala bijelih kragni. Kao što smo mogli vidjeti, teorija odvratanja i teorija rutinskih aktivnosti pretpostavljaju da su ljudi racionalna bića. Teorija odvratanja smatra da su pojedinci iz viših slojeva društva više zastrašivi od pojedinaca iz nižih slojeva, dok teorija rutinskih aktivnosti smatra da bi pojedinci mogli biti spriječeni da počine krivična djela bijelih kragni ukoliko postoje adekvatna ograničenja, ali i motivirani počinitelj, te prilike da se krivična djela počine. S druge strane, karakteristika ograničenja podrazumijeva i nemogućnosti pojedinca da ostvari željene ciljeve, zbog čega koristi nezakonita sredstva za ostvarenje tih ciljeva, što zagovaraju teorije pritiska. Postoje različite motivacije za činjenje krivičnih djela bijelih kragni, za teoriju kulture nadmetanja i teoriju siromaštva motivacija se nalazi u pohlepi, dok za teorije društvenog pritiska motivacija proizlazi iz tendencije za ostvarivanjem željenih ciljeva i korištenjem sredstava za njihovo ostvarenje. Teorija konflikta smatra da se počinitelji bijelih kragni nalaze u takvim prilikama zbog akumulacije moći, koja ih zauzvrat motivira da krše zakone. Ovi počinitelji, prema Quinneyu, najčešće ne budu procesuirani ili adekvatno sankcionirani.

Tabela 3. *Eksplanatorni fokus makro teorija kriminala (redefinirano prema Baumer i Arnio, 2016, str. 453)*

Teorijska perspektiva		Primarne karakteristike teorije		
<i>Vrsta teorije</i>	<i>Podgrupa teorije</i>	<i>ograničenje (prinuda)</i>	<i>motivacija (sklonosti)</i>	<i>situacija (prilike)</i>
<i>Teorije kulture</i>	Kultura nadmetanja (Coleman, 1987)		✓	✓
	Siromaštvo (Braithwaite, 1991)		✓	
<i>Teorije zas-trašivanja</i>	Odvraćanje (Braithwaite, 1982)	✓		
<i>Teorije društ-venog pritiska</i>	Anomija (Merton, 1938)	✓	✓	
	Generalni pritisak (Agnew 1992)	✓	✓	
	Institucionalna anomija (Messner i Rosenfeld, 1994)	✓	✓	
<i>Teorije racio-nalnog izbora</i>	Rutinske aktivnosti (Cohen i Felson, 1979)	✓	✓	✓
<i>Radikalne i kritičke teorije</i>	Teorija konflikta (Quinney, 1974)		✓	✓

Literatura

- Agnew, R. (1985). A revised strain theory of delinquency. *Social Forces*, 64, str. 151-167.
- Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30, str. 47-88.
- Agnew, R. (2009). General Strain Theory. U: Krohn M., Lizotte A., & Hall G. (ur.) *Handbook on Crime and Deviance. Handbooks of Sociology and Social Research*, str. 169-185. New York: Springer.
- Albrecht, W.S., & Searcy, D.J. (2001). Top 10 reasons why fraud is increasing in U.S. *Strategic Finance*, 82, (11), str. 58-63.
- Baumer, E.P., & Arnio, A.N. (2016). Macro-Level Theory: A Critical Component of Criminological Exploration. U: Piquero A. R. (eds.) *The Handbook of Criminological Theory*. Blackwell publishing.
- Bilimoria, D. (1995). Corporate control, crime and compesation: An empirical examination. *Human Relations*, 48, (8), str. 891-908.

- Braithwaite, J. (1982). Challenging just deserts: Punishing white-collar criminals. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 73, str. 723-763.
- Braithwaite, J. (1991). Poverty, power, white-collar crime and the paradoxes of criminological theory. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 24 (1), str. 40-48.
- Braithwaite, J. (1993). Profits, pressure and corporate lawbreaking. *Crime, law and social change* 20, str. 221-232.
- Calavita, K., Pontell, H.N., & Tillman, R. (1999). *Big Money Crime Fraud and Politics in the Savings and Loan Crisis*. University of California Press.
- Cohen, L.E., & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activities approach. *American Sociological Review*, 44, str. 588-608.
- Clarke, R.V., & Cornish, D.B. (1985). Modeling offenders' decisions. U: M. Tonry & N. Morris, *Crime and justice*. Chicago: University of Chicago press.
- Clinard, M., & Quinney S. (1973). *Criminal behavior systems: A typology*. New York: Holdt, Rinehart & Winston.
- Coleman, J.E. (1987). Toward the Integrated Theory of White Collar Crime. *American Journal of Sociology*, 93, (2), str. 406-439.
- Cressey, D.R. (1953). *Others people's money: A study in the social psychology of embezzlement*. Glencoe, IL: Free Press.
- Datzer, D. (2016). *Kriminologija korupcije*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
- Derenčinović, D., & Getoš A.M. (2008). *Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Evans, R.D., & Porcsche, D.A. (2005). The nature and frequency of Medicare/Medicaid fraud and neutralization techniques among speech, occupational, and physical therapist. *Deviant Behavior*, 26, str. 253-270.
- Fattah, E., & Sacco, V. (1989). *Crime and Victimization of the Elderly*. New York: Springer Verlag.
- Gottfredson, M.R., & Hirschi T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hirschi, T., & Gottfredson, M. (1987). Causes of white-collar crime. *Criminology*, 25 (4), str. 949-972.
- Hu, X., Kaplan, S., & Dalal, R.S. (2010). An examination of blue- versus white-collar workers' conceptualizations of job satisfaction facets. *Journal of Vocational Behaviour*, 76 317-325.
- Holtfreter, K., Reisig, M.D., & Pratt, T.C. (2008). Low self-control. Routine activities, and fraud victimization. *Criminology*, 46, (1), str. 189-220.
- Ignjatović, Đ. (2005). *Kriminologija*. Beograd: Službeni glasnik, str. 181-191.
- Jenkins, A., & Braithwaite, J. (1993). Profits, pressure and corporate lawbreaking. *Crime, Law and Social Change*, 20, str. 221-232.
- Kramer, R.C. (1984). Is corporate crime serious crime? Criminal justice and corporate crime control. *Journal of contemporary Criminal Justice*, 2, str. 7-10.
- Lambert, R. (2004). *Routine activity and Rational Choice*. New York: Routledge.
- Miller, G. (1993). White-collar criminals share one trait - greed. *Corrections Today*, 55, (3), str. 22-24.

- Millsbaugh, P.E. (2001). Can corporations be incarcerated? *Business and Society Review*, 72, str. 48-51.
- Merton, R.K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3, str. 672-682.
- Messner, S., & Rosenfeld, R. (2007). *Crime and American dream*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Passas, N. (2001). False accounts: Why do company statements often offer a true and a fair view of virtual reality? *European Journal on Criminal Policy and research*, 9, (2), str. 117-135.
- Payne, B., & Gainey R.R. (2012). Social and governmental altruism, deterrence theory, and nursing home regulatory violations: A state-level analysis. *Journal of Crime and Justice*, 2, 59-78.
- Payne, B.K. (2012). *White collar crime: A text/reader*. Sage publications.
- Peterson, J. (2013). A 'Race' for Equality: Print Media Coverage of the 1968 Olympic Protest by Tommie Smith and John Carlos, *American Journalism*, 26, (2), str. 99-121.
- Polack, H., & Smith, A.B. (1983). White collar v. Street crime sentencing disparity: How judges see the problem. *Judicature*, 67, (4), str. 175-182.
- Quinney, R. (1974). *The social reality of crime*. Boston publisher.
- Robinson, M., & Murphy, D. (2009). *Greed is Good: Maximization and Elite Deviance in America*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Ross, E.A. (1907). *Sin and society: An analysis of latter-day iniquity*. Boston: Houghton Mifflin.
- Schoepfer, A., & Piquero, N.L. (2006). Exploring white-collar crime and the American dream: A partial test of institutional anomie theory. *Journal of Criminal Justice*, 34, (3), str. 227-235.
- Siegel, L.J. (2010). *Criminology: Theories, Patterns, and Typologies*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Simpson, S.S., & Koper, C.S. (1992). Detering corporate crime. *Criminology*, 30, (3), str. 347-375.
- Sutherland, E.H. (1940). White-collar criminality. *American Sociological Reviews*, 5, str. 1-12.
- Van Wyk, J.A., Benson, M.L., & Harris, D.K. (2000). A test of strain and self-control theories: Occupational crime in nursing homes. *Journal of Crime and Justice*, 23, (2), str. 27-44.
- Wheeler, S., Weisburd, D., Waring, E., & Bode, N. (1988). White-collar crimes and criminals. *American criminal law review*, 25, str. 331-357.

Why do the rich become even richer?

Macro-level explanation of the causes of white-collar crime

Abstract: Although Edwin Sutherland coined the term 'white-collar crime' in his presidential address to the American Sociological Society in December 1939, scholarly consideration of the subject precedes that date considerably. However, white-collar criminality is often observed with indifference by the public and has been neglected by most academics in Bosnia and Herzegovina. The aim of this paper is to build on Sutherland's insights by addressing different propositions and empirical research on white-collar crime derived from five macro-theories of crime. It is about crimes, mostly economic offenses, committed by and against businesses: why they are committed and, to some extent, how to control white-collar crime? The paper concludes that there is no universal explanation why 'good' people do 'dirty' work.

Keywords: crime; criminology; theory; white-collar; macro-theory; collar

Asymmetric Deterrence and Punishment Systems for Combating Collusive Bribery: A Theoretical Examination of Legalizing Bribe-Giving

by JASMIN HASIĆ
International Burch University in Sarajevo

Abstract: Detection of bribery cases is very hard in practice, as all parties suspected to be involved in the process are not incentivized to cooperate with law enforcement authorities. Most legal systems treat bribe-giving and bribe-taking as symmetric and interdependent criminal actions, thus making whistle-blowing on corrupt officials much harder.

This paper investigates the effects of different punishment systems on deterring bribery. The overall aim is two-fold: the first is to outline the differences between the symmetric and asymmetric punishment systems and to explore the impact of legal liability of parties engaging in collusive bribery; the second is to propose a theoretical approach to deterring collusive bribery labeled as “*facilitated asymmetric liability model*”.

Keywords: collusive bribery, deterrence, punishment frameworks, asymmetric liability.

Introduction

”It takes two to enter into a corrupt deal. The crime will not occur if the law can deter at least one of the parties” (Rose-Ackerman, 1999).

Corruption, often described as the misuse of public power for private profit, is a multidimensional phenomenon known to contribute to social instability, chiefly by undermining the legitimacy and accountability of government towards its citizens (Adeyeye, 2012). Corruptive practices in the public sector inevitably raise the costs of public goods

and services and overtly reduce trust in governance, social welfare, and a broad range of other social effects. Bribery, as one of the most commonly recognized practices of political, administrative or corporate corruption, manifests itself in various forms (Shuy, 2013; Ivory, 2014). Bribery is seldom a simple, isolated solicitation. Quite the opposite, it often permeates most forms of international crime and gives rise to more crime (Wrage, 2007).

Corruption and bribery are inherently difficult to measure, since they do not fit well into simple socio-economic models. The scarcity of reliable corruption measures throughout the 1970s and 1980s led to risk assessment models based on the country-based opinion polls of the 'perception' of corruption (Lawler, 2012). This is one of the main reasons why international guidelines progressively take into account different compliance programs for prevention (Giavazzi et al. 2014), and why the current systems set up to deter, detect, and investigate cases of bribery, such as internal financial control mechanisms within various public institutions or procurement procedures, vary in their design and effectiveness (Soreide, 2013; Deming, 2014).¹

Blowing the whistle on corrupt officials and subsequent prosecution of bribery cases is difficult in practice, as all parties suspected to be involved in the process refuse to incriminate themselves by cooperating with law enforcement agencies, mainly because various legal systems treat both bribe-giving and bribe-taking as symmetric and inseparable illegal actions.² The overall aim of the paper is two-fold: the first is to explore the impact of symmetric and asymmetric liability of bribe-givers and bribe-takers; and to offer a different theoretical approach to deterring bribery by examining the effectiveness of the "*facilitated asymmetric liability model*" in combating collusive bribery. The core normative questions addressed are:

1 For example, asymmetries between US and European strategies in financial regulatory reforms occur in different institutional context. The US reform is aimed at strengthening consumer protection, while the EU reform is focused on the problems of institutional cooperation between national authorities at the European level (Napolitano, 2010).

2 Some countries have well-drafted laws and relatively high-levels of enforcement against low-level corruption offenders. However, in practice there is one law for civil servants and another for top officials (Rose-Ackerman, 2013). For example, bribe-givers and bribe-takers in the United States, United Kingdom, France, Germany and India, are considered equally culpable and face legal penalties for breaking the law.

1. What effects do asymmetric punishment systems have on reducing collusive bribery, and under what specific conditions? Do symmetric and asymmetric punishment systems have different effects on potential briber's decisions in proposing the bribe, getting the promise of reciprocal favor, and then reporting the bribe-taker after the requested favor? In particular, I will draw upon a theoretical framework on asymmetric anti-bribery frameworks proposed by Abbnik et al. (2014) and Engel et al. (2016).
2. Are the current asymmetric punishment frameworks effective in deterring bribe-takers? Are there additional conditions that need to be put in place? These questions will be addressed by examining the existing theoretical frameworks and proposing supplementary conditions within the so-called "*facilitated asymmetric liability model*".

Asymmetric Punishment Frameworks for Collusive Bribery: Letting the Briber Go Unpunished?

Arguably, developing effective anti-bribery mechanisms is one of the key policy objectives of every democratic government. Abbink, Dasupta, Gangadharan and Jain (2014) offer a wealth of arguments in favor of using an asymmetric liability to combat harassment bribes,³ where bribe-takers are culpable but bribe-givers have legal immunity for their actions. Their initial assumption is that current legal environment of symmetric

3 They rely on Basu's (2011) argument that punishment systems with asymmetric liability, prosecuting and punishing only public officials (i.e. bribe-takers) and imposing no legal liability on the ordinary citizen seeking the service (i.e. bribe-giver), can encourage more frequent reporting. In turn, this should discourage officials from demanding bribes in anticipation of whistle blowing. Harassment (extortion) bribes are understood as the case when officials cannot deny services legally, but they can aggravate delivery or threaten to delay the service beyond a point where it becomes useless to the citizen. With harassment bribes the public official exploits the briber while the public is only harmed indirectly. It is important to note that the legal distinction between bribery and extortion is not easy, and that in many situations a person can be guilty of both offences. Forced extortion may relate to the payment of bribes under threat, either by the official, a member of the mafia or a private person (Lindgren, 1993).

liability, present in many countries, aggravates the bribery itself.⁴ Results of their experiment indicate the potential of asymmetric systems to significantly reduce corrupt practices. However, weak economic incentives for bribe-givers, or subsequent retaliation by bribe-takers, can mitigate the disciplining effect of such a realization.

After conducting an experiment aimed at addressing harassment bribery, their findings provide qualified support for asymmetric liability as an anti-corruption mechanism. When bribe-giving is legalized, reporting increases and demands for bribes decrease. However, reporting decreases when the official has the option to retaliate. Their results indicate further that refunding bribes after prosecution might not be necessary for the success of a leniency program since intrinsic motivation is the main driver of citizens' reporting behavior. Overall, their findings suggest that although asymmetric impunity schemes are promising, they should be complemented with other measures to enhance anticorruption capacities.

Engel et al. study (2016) on *symmetric vs. asymmetric* punishment regimes was conducted in the context of collusive bribery.⁵ Their results indicate that asymmetric punishment systems increase the frequency of corrupt exchanges.⁶ To ensure the robustness of their results across countries, the original study was conducted in Germany and China, two countries with different cultural backgrounds and legal orders. Bribery was observed under both punishment regimes, but fewer cases were observed under a symmetric punishment regime. Interestingly, results obtained suggest that there are general socially, politically, economically, or legally unconditioned effects that shape the entire process.

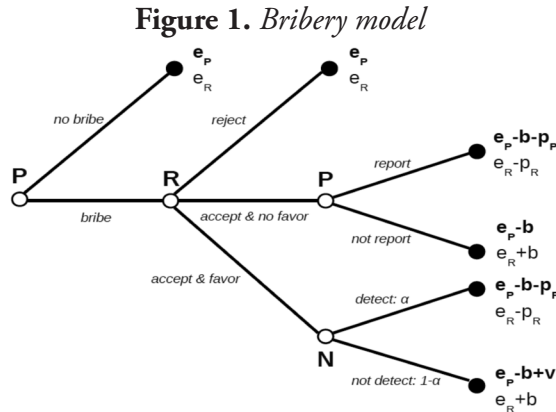
4 Critics of Basu's proposal argue that impunity for givers would make bribery morally acceptable, discourage refusals of bribe demands, and as a result, increase the incidence of bribe-giving instead of reducing it (Dreze, 2011). Dreze also points out that refunding bribes can be complicated and difficult, and that feeble prosecution rates and slow delivery of justice in developing countries such as India are significant barriers that will discourage citizens from reporting bribe demands. Further, due to various law enforcement procedures, bribe givers, after reporting, are apprehensive of future harassment if the official is still in office, and therefore refrain from whistle-blowing.

5 Collusive bribery is conceptualized as a situation where a citizen can offer a bribe to an official who can reciprocate by manipulating his decision in the citizen's favor. Bribers and corruptor enjoy mutual benefits while harming the public.

6 In collusive bribery, the common interest stems from the exchange of favors, and this common interest still exists even if liability is no longer symmetric. Hence, the results from Engel et al. (2016) cannot necessarily be transferred to harassment bribes.

The study presents a hypothetical situation as described below:

- 1) an individual has to decide whether *to attempt a bribe* or *not*.
- 2a) if s/he decides *not to bribe*, s/he faces no consequences (both negative and positive).
- 2b) if s/he decides *to approach a potential bribe receiver*, his/her fate depends on the decision of the receiver.
- 3a) the receiver can *reject the offer* (no additional consequences occur);
- 3b) *accept the offer and provide a favor* (implying a monetary benefit for the bribing individual - granting a favor would implicate the risk of being detected by the authorities);
- 3c) *accept the money offer without providing a favor* (granting no favor may encourage the bribing individual to report the accepted transfer to the authorities).

Engel et al. (2016)

As described by Engel et al. (2016), the two players, payer (P) and receiver (R), receive an initial gift of e_P or e_R , respectively.⁷ The game describes a situation in which bribery occurs at the sole initiative of the briber. The receiver is paid for the violation of his official duty, but situations

⁷ The parameters for the experiments were set as follows: the endowment for the proposer e_P and the receiver e_R is 100 taler and 60 taler, respectively; the amount of bribe b is 40 taler, if any; the gain for the proposer v is 120 taler, which is three times the bribe; and the probability a of being detected is set to 0.25. If an asymmetric punishment regime is applied, punishment for the proposer p_P is set to 10 taler, and for the receiver p_R to 50 taler. In case of symmetric punishment, both player receive a punishment of 50 taler ($p_P = p_R$).

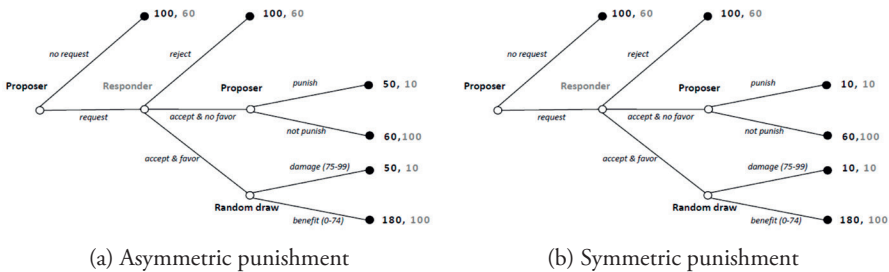
in which the receiver asks for a bribe or even extorts it are excluded. The amount of the bribe is fixed and bargaining between payers and receivers is also excluded. Once the bribe has been paid and accepted, the parties cannot voluntarily end their illegal relationship. If the briber reports, punishment of both parties is automatic. The detection probability is set at 25%. Arguably, at least for some types of bribery, this probability is considerably lower. Both players keep their initial gifts if either P decides not to bribe R or if R decides to reject P's offer.⁸

If the receiver decides to accept the bribe, the payoffs of the two players depend on the decision to grant a favor or not. If R grants a favor, Nature (N) determines with a random draw whether the bribery is detected or not. With probability α , the bribery is detected and with the probability $1 - \alpha$, the bribery is not detected.

If the bribery is detected, P and R receive a punishment of p_P and p_R , respectively, and the bribe is confiscated. If the bribery is not detected, R receives from player P the transfer b , and for player P the favor results in a monetary benefit of v . If R grants no favor, payer P loses the transferred bribe b without receiving a benefit. Thus, P can either accept this situation or report the bribe to the authorities.

Reporting to the authorities would result in punishment for both players. In this case, R receives a punishment of p_R , and P one of p_P . In addition, the bribe b is confiscated. If P does not report to the authorities, R keeps P's transferred bribe b and P bears the costs without receiving a benefit. The actual payoffs in the experimental currency tale and the actual wording used in the experiments are demonstrated in the Figure 2.

Figure 2. *Game tree by punishment regime*

Engel et al. (2016)

⁸ This game allows the change of punishment regimes (i.e., the parameters of p_R and p_P), while keeping everything else constant.

The parameters need to fulfill the following conditions. The following inequalities (1-6) are set to explain why there is still an incentive to bribe even if the evil of the punishment exceeds the advantage of the offence:

- (1) $eP \geq b > 0$ (the briber's budget constraint, there are situations in which bribery pays for the client);
- (2) $v > b$ (a gain from bribery is larger than the bribe paid; otherwise there would be no incentive to bribe);
- (3) $pP+b > v - b$ (Bentham's Rule, 1802 - for the payer and the receiver respectively);
- (4) $pR > b$ (Bentham: the evil of the punishment must be made to exceed the advantage of the offence);
- (5) $(1-\alpha)(v-b) > a(pP+b)$ (the participation constraints for the payer and the receiver respectively);
- (6) $(1-\alpha)b > a pR$ (a crime is only committed if the expected utility from committing the crime is higher than the expected utility of not committing the crime, cf. Becker, 1968).

Engel et al. (2016) demonstrate that if punishment is asymmetric, bribers no longer have a reason to fear that they will be let down by the official. Since corrupt deals are illegal, the briber cannot take the official to court if the official cashes the bribe in but does not grant the expected favor. Yet the asymmetry of punishment provides bribers with a fairly cheap technology to punish dishonest officials. If the implicit deal is broken, at a relatively small cost, the briber may impose severe harm on the official. The authors conclude that despite these assumptions and simplifications, the game captures the essence of collusive bribery: successful bribery results in a reciprocal relationship between payer and receiver, advantageous for both parties. This relationship is threatened with detection, resulting in severe sanctions.

The unique sub game perfect equilibrium can be derived by backward induction. A rational receiver would anticipate the payer's behavior and therefore accept the money without granting a favor. Thereby, he earns more in comparison to rejecting the offer. Furthermore, he does not risk external detection and punishment, which he would face if he granted the favor. A rational payer would foresee this rationale and decide not to offer a bribe to the receiver. Thus, in both treatments, no bribery would occur.

Both approaches reviewed evaluate the effectiveness of an asymmetric liability policy designed to provide legal immunity to bribe-givers, on two different types of bribery - harassment and collusive. Drawing on numerous examples from very different geographic areas, like the U.S., the UK, and France, but also Germany and China, and rigorous experimental design, both papers conclude that a few more officials reject the bribe if the punishment is asymmetric. Asymmetric liability which allows legal immunity to the bribe-givers, increases reporting of bribe demands and reduces the demand for bribes, mainly because the asymmetry of punishment provides bribers with a fairly cheap technology for punishing dishonest officials. More precisely, the scholars show that asymmetric punishment chiefly deters only corrupt deals that would have never occurred in the first place. This is feasible since the legislator usually only determines a lower and an upper bound, without precisely determining the severity of the criminal sanction. The courts might exploit the partial indeterminacy of the sanction to sneak in asymmetry, in reaction to retributive sentiments.

Their analysis also suggests that there are significant challenges to implementing the asymmetric liability rule, which emerge when officials are able to retaliate against citizens who report bribe demands (in harassment bribes). Further, they believe that asymmetric liability should be implemented along with complementary measures such as policies rotating officials in different posts to mitigate the effectiveness of retaliation against citizens who report bribe demands. Finally, they also highlight that implementing a policy which reduces liability for bribe-givers and requires greater reporting may impose large costs on the already over-burdened judicial systems.⁹

9 The costs of prosecuting corruption cases in developing countries are difficult to estimate reliably, and if the increase in reporting leads to higher overall costs then the effectiveness of the mechanism can be potentially reduced.

A Proposal: *Facilitated Asymmetric Liability Model*

By prescribing symmetric and high penalties for all parties involved in corrupt illegal acts, legislators in many countries seek to discourage potential corruption practices. In practice, these measures also reduce the probability of detection of offenders, as the level of trust between the parties in a corrupt relationship gets stronger and more intense due to their mutual criminal liability. Existing legal frameworks in most countries are founded on a premise that it is necessary to punish all parties engaged in illegal activities as a means of deterrence. These existing legal frameworks do not take into account the asymmetry in relationships and a holistic approach, and the behavioral psychology of people engaging in those illicit activities, as well as the dynamics of their mutual interaction. A question arises: what is the justification in prescribing the symmetric punishment for people who occupy asymmetric positions of power and engage in an asymmetric corrupt relationship?

It is important to consider whether it is justified to design laws that would reset and transfer all bribery-related incentives towards one party, while discouraging the other party from entering into 'business'. Introduction of an asymmetric punishment legal systems can help to amplify the inherent risks and to increase the transaction cost in corruptive deals, with a purpose of destabilizing and disbanding the 'pact of silence' among parties. Rose-Ackerman (1999) argues that asymmetric penalties systems undermine the trust relationship between briber and receiver; Lambsdorff and Nell's (2007) study shows that the recipient of a bribe needs to be punished less for taking the money and more for reciprocating the bribe, while other available models propose a mixture of 'enforcement and non-enforcement' responses to various politically or business motivated bribery attempts (Lord, 2016).

Policymakers in some countries have attempted to establish asymmetric liability rules. Many examples found in literature point to the fact that the United States outlawed distribution and sale of alcohol during the Prohibition era (during 1920s and 1930s), while consumption remained legal. In Taiwan for instance, bribery of public officials is considered an offence only when a payment has been made to establish an illegal counter-favor. In all other cases, bribery of officials is not considered a criminal offence. According to the Criminal Code of the Republic of Romania,

bribery is not a crime if proven that those who received the benefits coerced the person who gave the bribe (Bostan and Schroth, 2004). In other countries, the situation is reversed. For example, in Chile during the 1990s, giving a bribe was a criminal offence, while accepting it was not criminally sanctioned unless it was in concurrence with other crimes or offences (Hepkema and Booysen, 1997). According to the current Criminal Code in Chile, the person giving the bribe and the official receiving it are treated symmetrically, i.e. both actors are incriminated if the relationship is proven. Articles 383, 386, 390 of the Criminal Law of the People's Republic of China provide several levels of punishments depending on the seriousness, with death penalty as the highest punishment for the public official and life imprisonment for the briber (Engel, 2016).

My proposal draws upon these premises and applies similar reasoning to create an analytical framework for regulating an asymmetrical liability system for combating collusive bribery. The key assumptions of my proposal are set as follows: Bribery occurs in the asymmetric relationship between at least two parties - an official, who has the opportunity and *de facto* power to perform a certain legal or illegal action, and a 'party' which seeks the least painful or most suitable mode to achieve their goals by offering and giving 'things of value' in exchange for an anticipated service from the previously targeted official - but the punishment is carried out in a symmetric way. Both sides are incriminated, the difference is only present in the length of the pronounced sentence - if they ever get caught.

Owing to diverse societal structures, there will always be people who want to achieve their goals and specific interests using shortcuts, connections, money, etc.; on the other hand, there will always be people who, within the scope of their official duties and powers, want to acquire fast extra income or obtain a benefit for the work they are supposed to do anyway or for 'quietly' bypassing the protocol or the law they are bound to uphold. It is important to note that the decision on whether to enter into a corrupt (generally illegal) relationship is almost exclusively dependent on the person receiving the bribe, because they are the one who may complete, provide, make happen, or speed up the act which motivates the bribery in the first place. Without this person, the act that provokes the 'illicit' exchange and transaction cannot take place. The person who offers the bribe is in possession of valuable incentives the bribe-taker might be interested in. They need to find the right channels for a 'secure transfer'

to the person who can help them to solve 'the problem'. The person who offers a bribe can only hope that the person he targets will accept the offer. If successful, a relationship is created and protected by mutual trust and criminal liability of both parties involved. If not, there are no consequences, unless the bribe-taker decides to report the bribe-giver for attempting the bribery. Because of the symmetry in the policy of liability and punishment, none of the parties involved in bribery have an interest to cooperate with law enforcement agencies, the police, prosecution or other investigating authorities. Both parties have an interest in their 'relationship' remaining undetected.

A successful detection and prosecution of collusive bribery cases primarily depends on the amount of information and evidence that law enforcement agencies and other judicial authorities obtain. Most importantly, it depends on the level of cooperation between the people suspected of corruption (and/or other afflicted persons) with the criminal investigation authorities.

In collusive bribery cases, a bribe-giver and bribe-taker enjoy mutual benefits, while harming the public; when the punishment is symmetric, both parties have an interest to keep their (illegal) relationship concealed. Thus, a potential symmetric punishment can increase the intensity of the bond of trust between bribe-giver and bribe-taker, which leaves little or no opportunity that either of them will be caught by chance or turn against the other.

An act of bribery creates a 'partnership' in which both sides are equally incriminated. This establishes mutual trust as breaking the relationship of trust is not in the interest of either of the partners. In addition, neither side has an interest to cooperate with the police, law enforcement agencies or prosecutors, because this would directly lead to an investigation and subsequent prosecution of the offence, as well as to criminalization and bringing down the reputation of parties engaged in the corrupt relationship.¹⁰

Therefore, breaking-up of the trust by limiting or minimizing the level of trust between the persons giving and receiving the bribe is the key component of every successful anti-bribery mechanism. Decriminalizing

¹⁰ In practice, neither side is really passive because both sides have to agree on the terms of 'business conduct' and a 'confidentiality clause' before the execution of the illegal act(s).

bribe-giving might break the common interest of both parties to keep their business undetected. Using an asymmetric punishment might dissuade at least one of the parties (usually the official with power, the bribe-taker) to engage in a criminal act, and/or incentivize the other (usually the bribe-giver) to report the official to law enforcement agencies.

I propose a punishment system with a *'facilitated asymmetric liability model'*, which advocates prosecuting and punishing only the public official (bribe-taker) and imposing no legal liability on the ordinary citizen seeking the service (bribe-giver), i.e. decriminalizing the act of bribe-giving. However, *imposing this condition is not enough in practice*. To achieve the full effect of disclosure, detection, investigation, and prosecution of criminal offences of bribery, it is necessary to cumulatively meet at least three conditions:

a. A complete decriminalization of bribe-giving

As mentioned earlier, it is first necessary to break up the partnership and mutual trust between persons involved in the corrupt relationship. The decision whether an offered gift, other promised or anticipated benefits would lead to executing a desired counter action, service or favor is decided by the person receiving the bribe. If the receiver has no trust in the person offering the bribe and knows that the giver cannot be criminally or otherwise punished, then there is a high probability that the relationship between them will never materialize, because of the high criminal liability potential for the receiver.

However, this condition is not sufficient because it is important to realize and understand the reasons that would incentivize the bribe-giver to report the receiver if the reporting and subsequent cooperation with the police could evoke additional questions on the origin of the bribe or, even worse, jeopardize the legality and the execution of an act, service or favor which motivated the bribery in the first place. It is not about the *retaliation* or *execution of a complex punishment system*, as mentioned in the previous works, but it is about the fear of the bribe-giver that by reporting the crime, even if not criminally liable, the received counter favor would be annulled or have no effect. The whole mission of bribery would go to waste. This is not an optimal solution for the bribe giver, even if he is not legally liable for giving the bribe, because the end goal of their bribe is not achieved or might be endangered. Therefore, it is also necessary to satisfy the second condition:

b. Subsequent legalization of the corruptive act, service, action or favor that motivated the bribery (if the initial relationship of bribery has been previously established)

As outlined above, in most cases of collusive bribery the common interest stems from the exchange of favors, usually money for a particular service, and this common interest still exists even if liability is not symmetric. This is why it is necessary to introduce the second condition - legalization of the illegal counter favor granted to the bribe-giver by the bribe-taker. This can strongly encourage blowing the whistle on bribery and subsequent full cooperation with the law enforcement agencies in investigating the case and prosecuting the receiver, because the bribe-giver, at this point, would not criminally liable and they get to keep their counter-favor intact and legalized.

Legalization of an illegal act that motivated the relationship in the first place is a highly acceptable outcome if successful prosecution of the bribed persons and the chances of recurrence of any similar cases of bribery become slimmer and close to none are taken into account. In this way, legalizing one illegal act that motivated the bribery relationship can be justified through consequentialist logic: legalizing an illegal act will lead to removal of the person who enabled it (the bribe-taker) and thus helps to avoid future illicit acts from ever occurring again - those that would be made by the same person and those that would never be discovered - due to the existing legal framework and the mutual trust relationship between the people involved in a corrupt exchange.

In order to additionally intensify the level of cooperation of the bribe-giver with the investigating authorities, it is also necessary to impose a third stimulus:

c. Return of the money or other assets to the bribe-giver

This can be achieved by court-ordered execution of a receiver's illegally acquired property, after the completion of the trial on bribery charges. The third stimulus can additionally inspire givers to report the crime, give them a sense of justice, and increase their level of satisfaction. This might result in full and unconditional cooperation with law enforcement agencies. Modes for implementing this condition are open for further discussion.

Discussion and Conclusions

Abbnik et al (2014) and Engel (2016) independently argue that challenges to implementing the asymmetric liability rule lie primarily in retaliation of the reported official against citizens who report bribe demands (harassment bribes); in complex measures that need to accompany the post-bribery investigation, such as policies rotating officials in different posts while under investigation/in trial; or large costs on already over-burdened judicial systems, etc. In my view, the key problem of not reporting and its solution lie in the fact that bribe-givers do not want to lose the chance of keeping the granted counter favor which initially motivated the bribery. If this condition is fulfilled, and if they can have guarantees that the desired counter favor given to them can be legalized, I anticipate they would report the bribery in almost all cases. On the other hand, any rational official, aware of these conditions - asymmetry of liability in favor of the bribe-giver and legalization of the illegal counter favor, would never agree to these terms and the bribery would never take place. In the language of game theory, there would always be rejection to P's offer by R, and there would be no need for reporting or flipping the coin.

Theoretically, since every form of bribery requires at least two participants, the 'transaction' would not happen if the law was designed to discourage at least one of the parties interested in initiating the relationship. In order to effectively detect and prevent corruption (or bribery), at least one party in the relationship has to be encouraged not only to report the offence, but also to cooperate with the authorities, while the other party has to face the punishment that reflects the level of potential (future) realized profits that would never have been discovered or made public otherwise, punishment for accumulation of all the future ill-begotten profits that might occur if this person is kept in a 'position of power'.

The available literature that focuses on analysis of the effects of asymmetric punishment systems and advocates for their implementation in the policy sense omits one very important fact - it is not enough to '*let the briber go free*' in order to make him report the corruption and cooperate with the LEAs and the judiciary, unless he also gets what he wants. In other words, waiving the criminal liability for bribe giving has

no purpose if the desired and expected counter favor, which motivated bribery in the first place, has no chance of occurring or being preserved. The question remains: *Why would any rational person pay someone to get something in return, then report it to the LEA, only to have the things they initially wanted to achieve taken away from them?*

On the other hand, a potential bribe-taker, fully aware of the principles behind the facilitated asymmetric punishment model, would not rationally consent to enter into a corrupt relationship. Sheer awareness of the fact that every bribe-taker's conduct and potential involvement in the corrupt relationship can get them prosecuted and punished, because of a high probability of whistle-blowing and full cooperation of the bribe-giver with the authorities, while the bribe-giver walks away without facing legal responsibility in addition to the counter favor - would deter any rational person from accepting the bribe.

There is, of course, a dilemma on the moral value of legalizing an illegal act, under the pretext of preventing greater potential misconduct in the future, as well as the burden the society must bear because of one person's misconduct. *After all, what if the subject of subsequent legalization is, for instance, a medical license, or assigning a public right/property, etc?*

Breaking the trust relationship between the two sides in corruption, i.e. by limiting or minimizing the level of trust between persons giving and receiving the bribe, is the key component of every successful anti-bribery mechanism. Removing the primary cause of corruption, i.e. a corrupt official from their position of power, by suspending punishment for people who engage in offering the bribe is morally and economically more acceptable than the current legal state of affairs.

The proposed *facilitated asymmetric liability model* is at first sight a counterintuitive solution. The aim of this model is threefold: First, these 'severe cases of legalizing an illegal deed' are not a subject of analysis since the basic premise of the proposal demonstrates that such a thing could almost never occur, given the fact that no rational person would ever be willing to accept the bribe under the facilitated asymmetric punishment model. The cost is too high for the bribe-receiver to initiate the favor in the first place.

Second, if such an instance happens and the illegal act has to be subsequently legalized after the prosecution of a corrupt official, the moral value of the outcome is in itself more acceptable than multiple

other corrupt cases that would happen in the world every day, which go unnoticed because both the bribe-giver and the bribe-taker never get caught and their corrupt business remains undetected. Moreover, I would argue that legalization of one corrupt act of a person who has agreed to fully cooperate with the investigative and judicial authorities in bringing down the corrupt official who had the potential of doing a greater evil in the future, precisely because of his corrupt nature, is an extremely viable solution in combating this crime (in practice).

Third, legalizing an illegal act is also not an end in itself. Getting a medical license on paper and all the rights that come with it does not make one a good doctor or a desirable employee if everyone else knows that your degree is a result of an illegal practice, even if it is legalized as a result of the proposed model. Social stigma is still a powerful control mechanism for potential cases that would legalize questionable acts facilitated by the asymmetric punishment model.

Lastly, it is important to note that this model works in cases of collusive bribery, when one can clearly identify and distinguish the bribe-giver from the bribe-taker; this model does not work in cases of exchange of favors between two persons in a relatively symmetric position of power, where both parties can be considered bribe-givers and bribe-takers.

Works Cited

- Abbink K., Dasgupta U., Gangadharan L and Jain T. (2014). Letting the briber go free: An experiment on mitigating harassment bribes, *Journal of Public Economics* 111, p. 17-28.
- Adeyeye A. (2012). *Corporate social responsibility of multinational corporations in developing countries: Perspectives on anti-corruption*. Cambridge University Press.
- Basu K. (2011). Why, for a class of bribes, the act of giving a bribe should be treated as legal. Ministry of Finance Government of India, Working Paper No. 1/2011.
- Deming S. (2014). *Anti-bribery Laws in Common Law Jurisdictions*. Oxford University Press.
- Dreze J. (2011). The bribing game. *Indian Express*.
- Engel C., Goerg S. and Yu G. (2016). Symmetric vs. Asymmetric Punishment Regimes for Bribery, *American Law and Economics Review*, 18(2), p. 506-556.
- Giavazzi S., Centonze F., and De Rosa M. (2014). The ABC Model: The General Framework for an Anti-Bribery Compliance Program in Manacorda S., Centonze F. and Forti G. (eds.) *Preventing Corporate Corruption. The Anti-Bribery Compliance Model*. Springer.

- Hepkema S. and Booyens W. (1997). *The Bribery of Public Officials: An IBA Survey*. *International Business Lawyer*, n. 25.
- Ivory R. (2014). *Corruption, Asset Recovery, and the Protection of Property in Public International Law*. Cambridge University Press.
- Lambsdorff J. G. and Nell M. (2007). *Fighting Corruption with Asymmetric Penalties and Leniency*, CeGE-Discussion Paper 59.
- Lawler D. (2012). *Frequently asked questions in anti-bribery and corruption*. John Wiley & Sons.
- Lindgren J. (1993): *The Theory, History, and Practice of the Bribery Extortion Distinction*. *University of Pennsylvania Law Review* n. 141.
- Lord, N. (2016). *Regulating corporate bribery in international business: Anti-corruption in the UK and Germany*. Routledge.
- Napolitano G. (2010). *The role of the state in (and after) the financial crisis: new challenges for administrative law* in Rose-Ackerman S. and Lindseth P. (eds.): *Comparative administrative law*. Edward Elgar Publishing.
- Rose-Ackerman S. (1999). *Corruption and Government. Causes, Consequences and Reform*. Cambridge University Press.
- Rose-Ackerman S. (2013). *Introduction - The Role of International Actors in Fighting Corruption* in Rose-Ackerman S. and Carrington P. (eds.): *Anti-corruption Policy: Can International Actors Play a Constructive Role?*. Carolina Academic Press.
- Schroth P. and Bostan A. (2004). *International constitutional law and anti-corruption measures in the European Union's accession negotiations: Romania in comparative perspective*. *The American Journal of Comparative Law*, 52(3), p. 625-711.
- Shuy, R. (2013). *The Language of Bribery Cases*. Oxford University Press.
- Soreide T. (2013). *Democracy's Shortcomings in Anti-Corruption* in Rose-Ackerman S. and Carrington P. (eds.): *Anti-corruption Policy: Can International Actors Play a Constructive Role?*. Carolina Academic Press.
- Wrage, A. (2007). *Bribery and extortion: undermining business, governments, and security*. Greenwood Publishing Group.

Preferirane karakteristike vijesti u kulturi klika: Zanimljivost, imedijatnost i sažetost

ZARFA HRNJIĆ KUDUZOVIĆ i VESIMA ČIČKUŠIĆ

Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet, odsjek Žurnalistika

Sažetak: Cilj rada je identificirati karakteristike najčitanijih vijesti na najposjećenijim web-portalima u Bosni i Hercegovini kako bi se utvrdilo kakav je kvalitet informacija koje privlače najviše pažnje online korisnika. Analizom sadržaja vijesti na pet najposjećenijih informativnih web-portala obuhvaćene su sljedeće varijable: tematska kategorija, informativna vrijednost vijesti, vrsta i dužina naslova, broj i vrsta izvora, te vizuelni elementi u vijestima. Rezultati istraživanja pokazuju da su među najčitanijima kratke vijesti koje se odnose na neuobičajene i zanimljive događaje ili osobe. Porijeklo i izvori najčitanijih vijesti su netransparentni, a naslovi vrlo dugi. Trivijalnost i slab kvalitet najčitanijih vijesti ukazuje na urgentnu potrebu unapređenja medijskih kompetencija građana. Osnaživanje građana da umjesto pasivnog recipiranja ponuđenih sadržaja pronađu, analiziraju, kritički vrednuju i upotrijebe medijske informacije je pretpostavka aktivnijeg odnosa prema medijima s ciljem unapređenja kvaliteta medijske ponude.

Gljučne riječi: najčitanije vijesti, informativni portali, karakteristike vijesti

Uvod

Zahvaljujući interaktivnim opcijama weba 2.0, a naročito povezivanjem informativnih portala sa socijalnim medijima i mrežama, vidljivost i čitanost vijesti sada uveliko zavisi od samih online korisnika. Naime, mogućnost da sami biraju svaku pojedinačnu vijest koju će recipirati učinila ih je svojevrsnim *gatekeeperima*. Na taj način svima, pa i urednicima, postaju vrlo dostupni podaci o čitanosti i popularnosti svake konkretne vijesti, kao

i reakcijama koje izaziva. Ekonomski pritisci na medije vođene tržištem stavljaju u fokus komercijalni potencijal sadržaja primoravajući urednike i novinare da se pri izboru događaja o kojima će pisati (Welbers i sar., 2016; Tandoc i Ferrucci, 2017) vode povratnim informacijama publike. Konsekventno, *online* mediji su izuzetno podložni tržišnim imperativima. Vrijednost vijesti se mjeri brojem „pregleda“, odnosno oglašivačkom protuvrijednošću, stavljajući u drugi plan vrijednost kvalitetnog izvještavanja koje je vrlo teško izmjeriti (Chen i sar., 2015). Digitalni mjerni podaci utječu na novinare u svim fazama pisanja i uređivanja (Hanusch, 2017). Ta promijenjena uloga korisnika u vidu većeg utjecaja na sudbinu novinarskih priča mijenja način selekcije, produkcije i hijerarhizacije *online* vijesti (Newman, 2009; Singer, 2011; Vu, 2013; Cohen, 2015).

Mnogi urednici i novinari pribojavaju se da popularnost priča potiskuje njihovu relevantnost, odnosno da trivijalne teme dobijaju više medijskog prostora od onih relevantnih koje se bave javnim dobrom, te da prevladava senzacionalistički pristup događajima (Boczkowski, 2010; Silverman, 2015). Da taj strah nije neutemeljen dokazuju rezultati studija o temama koje preferiraju korisnici. To su priče „sa elementima čudnog i neobičnog“ (Shoemaker i sar., 2010: 67-68), sport, crna hronika i *showbusiness*, odnosno tzv. „meke“ vijesti (Benković i Balabanić, 2010; Singer, 2011). Fokus priča preusmjerava se na dramatizovanje, prikazivanje konflikta, pronalazjenje krivaca i žrtava, a posljedica je medijski iskrivljena slika stvarnosti (Haagerup, 2014) i marginaliziranje priča o javnim poslovima što potencijalno ugrožava društvene funkcije novinarstva poput informiranja javnosti (Tandoc i Thomas, 2015).

Osim na izbor i hijerarhizaciju vijesti, kultura klika se negativno odražava i na vjerodostojnost vijesti, pa su naslovi često obmanjivački, netačni i neusklađeni sa sadržajem (Silverman, 2015: 100), a senzacionalistički se tretiraju i vrlo ozbiljne teme (Killgo, 2016). Web analitika koja rangira vijesti na osnovu podataka o broju pregleda mijenja novinarsku praksu na način da se vrijednosti vijesti ne procjenjuju primarno prema kriterijima profesionalnih standarda, nego preferencija publike (Wahl-Jorgensen i sar., 2016: 804). Takav ambijent u *online* medijima podstiče novinare da pišu sve atraktivnije naslove koji će izazvati dovoljno radoznalosti kod *online* korisnika da kliknu na link za učitavanje vijesti. U tome ne bi bilo ništa etički sporno da se za privlačenje pažnje koristi informativni potencijal samog događaja i naslovi usklađeni sa suštinom teksta. Međutim, u

svrhu postizanja većeg broja klikova, često se kreiraju senzacionalistički i obmanjivački naslovi. Rezultati studije na uzorku *online* medija u 28 zemalja članica EU (García Orosa, Gallur Santorun i Lopez García, 2017) potvrđuju prisutnost clickbaita na štetu konvencionalnih novinskih vrijednosti u pisanju i uređivanju naslova koji su privlačni, provokativni i senzacionalistički. Takvi naslovi ne izazivaju interes korisnika samom viješću nego stvaranjem nezadovoljstva korisnika zbog nedostatka informacija u naslovu (isto, 2017: 1270). Dakle, u kulturi klika primarna svrha naslova, pa ni vijesti, nije informirati korisnike nego izazvati njihovu radoznalost i emotivnost kako bi posjetili web stranicu i duže se zadržali na njoj iz profitnih razloga (isto, 1270). Umjesto na provjerenim činjenicama, vijesti se često temelje na glasinama (2015: 101), a čak i kada se one pokažu netačnim, rijetko se mijenjaju naslovi ranije objavljene vijesti (Silverman, 2015: 107).

U utrci za klikove vjerodostojnost vijesti ostaje iza brzine objavljivanja. Kako u svojoj studiji navodi Folker Hanusch, novinari pokazuju spremnost na prilagođavanje priča modificiranjem naslova ili fotografija radi izazivanja intenzivnijih reakcija publike i postizanja većeg dosega priča (Hanusch, 2017: 1578). Zbog ovakvih tendencija raste zabrinutost za opstanak profesionalnih standarda objektivnog novinarstva, što je dovelo i do sukoba između stare škole novinarske etike i profitabilnosti (Fisher, 2014). Dok zagovornici konvencionalnih kriterija insistiraju na vjerodostojnosti vijesti i temama od javnog interesa, drugi koji daju prioritet brzini objavljivanja tvrde kako se na internetu zbog njegove otvorenosti greške brzo otkrivaju, čime se diferenciraju istinite od neistinitih vijesti (Fisher, 2014). Drugim riječima, umjesto pravila „provjeri, pa objavi“, u digitalnim medijima često se primjenjuje pravilo „objavi, pa ispravi“. Takav pristup ozbiljno ugrožava kredibilitet informacija kao javnog dobra i novinarstva kao struke koja bi kvalitetnim informiranjem građana trebala doprinijeti funkcioniranju demokratskih društava.

Rad istražuje obilježja najpopularnijih vijesti na najposjećenijim informativnim web-portalima u Bosni i Hercegovini. Cilj je utvrditi kakva je informativna vrijednost vijesti koje privlače najviše pažnje *online* korisnika. Metodom analize sadržaja na uzorku od 700 najčitanijih vijesti na pet najposjećenijih portala u BiH, istraženo je kojim tematskim kategorijama pripadaju vijesti, kolika im je informativna vrijednost, njihovo porijeklo i izvori, karakteristike naslova i vizuelni elementi.

Teorijski dio rada počinje situiranjem teme istraživanja u okvire teorije vrijednosti vijesti uključujući, osim konvencionalnih, i nove informativne vrijednosti identificirane u digitalno doba. Predstavljene su rezultati drugih istraživanja o implikacijama rastućeg utjecaja korisnika na selekciju vijesti i kvalitet novinarstva. Svrha sekcije o medijskoj pismenosti građana je uvid u nivo medijskih kompetencija građana BiH, jer je to jedna od varijabli od kojih zavisi kvalitet informativne ponude. Sekcija o informativnim portalima u BiH omogućava razumijevanje normativnog i ekonomskog ambijenta u kojem oni funkcioniraju. Metod analize sadržaja, uzorak vijesti i procedura istraživanja predstavljene su u metodološkom dijelu rada. Rezultati deskriptivne statistike, izračunavanja korelacija i testiranja statističke značajnosti razlika prodiskutirani su u posebnoj sekciji. Implikacije rezultata i nedostaci studije predstavljene su u zaključnom dijelu.

Teorijski okvir

Teorija vrijednosti vijesti

U istraživanju karakteristika *online* vijesti, ovaj rad polazi od teorije vrijednosti vijesti u kojoj se analizom medijskih sadržaja zaključuje o kriterijima novinarske selekcije događaja (Kunczik i Zipfel, 2006: 132). Fokus je na obilježjima samog događaja koji uječu na njegovu informativnu vrijednost i uključivanje u ponudu vijesti (Kunczik i Zipfel, 2006: 132). Kako je informativna vrijednost događaja važan indikator kvaliteta informacije, teorija vrijednosti vijesti predstavlja relevantan okvir za teorijsko situiranje predmeta ovog istraživanja. Faktori selekcije događaja su ključna i vrlo istraživana tema u komunikologiji. Proces *gatekeepinga* uvjetovan je različitim faktorima uključujući uredničku politiku, ljudske i materijalne resurse redakcije, individualne karakteristike novinara, očekivanja i interesovanja publike, vlasničku strukturu i odnos s oglašivačima. (Lippman, 1995; Galtung i Ruge, 1965; Gans, 1980; Livingston i Bennet, 2003; Shoemaker i sar., 2008).

Brojne kriterije selekcije vijesti Ruth Fleger i Stevenon Chaffee (1971, prema Kunczik i Zipfel, 2006) klasificirali su na intrinzične i ekstrinzične. U intrinzične kriterije spadaju profesionalni, odnosno objektivni razlozi kao što su: obilježja događaja, rokovi za produkciju sadržaja, ljudski i

materijalni resursi kojima redakcija raspolaže, prelom vijesti i ukupna informativna ponuda, dok se ekstrinzični kriteriji odnose na individualne razloge poput stavova izdavača i pretpostavljenih, utjecaj interesnih grupa i subjektivna stajališta novinara (2006: 129). U ovom istraživanju bavimo se ključnim intrinzičnim kriterijem selekcije vijesti - njenom informativnom vrijednošću koju procjenjujemo iz profesionalne perspektive, odnosno prema kriterijima „standardnih svojstava događaja koji ih čine predmetima vijesti“ (Kurtić, 2006: 35) iako uvažavamo stajalište da kriteriji procjene informativne vrijednosti ne mogu biti potpuno objektivni, jer se temelje na vrijednosnim sudovima koje je nemoguće verifikovati (Donsbach, 2004). Set konvencionalnih vrijednosti vijesti obuhvata: značaj, utjecaj, aktuelnost, blizinu, neuobičajenost, istaknutost, konflikt i humor (Kurtić, 2006: 35-38).

U vrlo utjecajnoj klasifikaciji informativnih faktora koja je do danas ostala nezaobilazna u studijama vrijednosti vijesti, Johan Galtung i Mari Halmbøe Ruge (1965, prema Kunczik i Zipfel, 2006) naveli su 12 kriterija. Od tog broja, osam kriterija - frekvenciju, intenzitet, jednoznačnost, važnost, saglasnost, iznenađenje, kontinuitet i varijaciju - smatraju univerzalno važećim bez obzira na geografski i kulturološki kontekst, dok četiri kriterija - odnos prema elitnim nacijama, odnos prema elitnim osobama, personalizaciju i negativizam - smatraju zavisnim o kulturi (Kunczik, 2006: 134). Imajući u vidu promjenu u novinarstvu digitalnog doba, Tony Harcup i Deirdre O'Neill su u svojoj reviziji faktora Galtunga i Ruge obavljenoj 2017. godine empirijski provjerili da li navedeni set vrijednosti i dalje važi. Njihovu revidiranu listu čine sljedeći kriteriji: ekskluzivnost, loše vijesti, konflikt, iznenađenje, audio-vizuelnost, djeljivost vijesti na socijalnim mrežama, zanimljivost, drama, kontinuitet, relevantnost, dimenzioniranost, slavni, dobre vijesti i redakcijska agenda (2017: 1482).

Evidentno je da su se, pored konvencionalnih informativnih vrijednosti, pojavile i nove, poput vizuelnih elemenata vijesti što je otkriveno i u drugim istraživanjima (Bednarek i Caple, 2012; Dick 2014). Murray Dick je ukazao na rastuću važnost infografika smatrajući da ovakvi i slični oblici vizuelizacije događaja mogu predstavljati izazov za konvencionalne vrijednosti vijesti (Dick, 2015: 499).

Također, kao nova vrijednost, pojavio se potencijal vijesti za djeljenje na socijalnim mrežama, odnosno za povećanje broja klikova, te ekskluzivnost

priče za koju Ida Schultz (2007) smatra da u digitalnom okruženju postaje izuzetno važna za privlačenje *online* korisnika. Harcup i O'Neill naglašavaju da ni njihova lista kriterija nije konačna i da se može korigirati i provjeravati novim istraživanjima.

Kriteriji selekcije vijesti u kulturi klika

Iako neposrednost, interaktivnost, multimedijalnost, nelinearnost, hipertekstualnost i arhiviranje informacija u *online* medijima predstavljaju šansu za kvalitativne inovacije u novinarstvu, praksa pokazuje da tehnološke mogućnosti nisu dovoljne da bi se napravio željeni kvalitativni iskorak. Studija *Reuters* instituta za novinarstvo o trendovima u *online* novinarstvu u 2018. godini bilježi trend spremnosti publike u skandinavskim državama da plati kvalitetan sadržaj, odnosno porast broja pretplatnika. Riječ je o malom tržištu što ih štiti od značajnijeg prodora inostrane konkurencije, a uz to imaju snažnu tradiciju pretplate u odnosu na druga fragmentirana i složena tržišta koja obiluju mnoštvom besplatnih portala. Studija bilježi i primjere donacija, plaćanja po pročitanoj članku, *crowdfundinga* kao projekata koji promiču istraživačko ili specijalizovano novinarstvo. Ipak, treba imati u vidu da to znači osiguranje kvalitetne vijesti samo za one koji to sebi mogu (ili smatraju da trebaju) priuštiti te da i sami autori studije ovakve prakse ocjenjuju kao krhke pokušaje kvalitativnog unapređenja novinarstva.

Online mediji funkcioniraju u surovim tržišnim uvjetima gdje je ostvarivanje dobiti prioritet, jer mediji opstaju ukoliko imaju publiku koju mogu „prodati“ oglašivačima što rezultira narastajućim utjecajem publike na novinarsku praksu (Thurman, 2011; Cohen, 2015), a ovisnost o kulturi klika nameće pravilo da je vrijedna informacija samo ona koja je tražena. Alati za precizno praćenje preferencija korisnika preoblikuju novinarske konvencije o tome šta je vijest (Anderson, 2011; Vu, 2013) otkrivajući jaz između novinarskog viđenja vijesti i potražnje publike (Boczkowski i Peer, 2011). Praćenje čitanosti uz pritisak imedijatne aktuelnosti u izvještavanju ugrožava druge profesionalne principe kao što su: činjeničnost saznanja, nepristranost, relevantnost i reprezentativnost prezentovanih činjenica, te preciznost u njihovom dimenzioniranju i orijentiranju (Kurtić, 2006: 87). Posljedice su konzumeristički pristup informacijama u kojem se obiljem sadržaja prikriva njihova uniformnost (Popović, 2014: 223) ugrožavajući pluralizam tema i interpretacijskih modela.

Kvantitativna analiza pet najvećih nacionalnih novina u Holandiji pokazala je da korisnici utječu na odabir vijesti i to najčešće na način da se nastavlja sa praćenjem i naknadnim izvještavanja onih događaja koji su privukli najviše pažnje (Welbers i sar., 2015: 13). Urednici vijesti se nakon dugog zanemarivanja preferencija korisnika sve više prilagođavaju njihovom ukusu nudeći „meke“ sadržaje i hibridne žanrove koji su se pokazali popularnijim od „tvrdih“ vijesti (Singer, 2011) i kompatibilnijim sa tržišnim modelom.

Upitan kvalitet novinarstva

Zbog zabrinutosti da je kvalitet vijesti pao do te mjere da ugrožava demokratiju, najvažnijim kriterijem procjene njihovog kvaliteta smatra se zastupljenost javnog interesa u informiranju javnosti (Zaller, 2003; Zelizer, 2004), participativni pristup javnosti društvenoj sferi s pozicije korektiva javne vlasti (Fiske, 1987:1) i pitanje koliko mediji doprinose da odluke u kompleksnom društvenom okruženju budu zasnovane na objektivnim informacijama. Drugim riječima, da li mediji svojom ponudom opravdavaju informativnu, korektivnu i artikulacijsku funkciju nudeći kvantitativno i kvalitativno informacije korisne za orijentaciju i participaciju u društvu, odnosno, da li je to novinarstvo koje je „dovelo do boljih odluka građana i veće odgovornosti vlasti“ (Lacy i Rosenthal, 2015: 9). Kovač i Rozenstil navode da „novinarstvo ima ključni zadatak da pruži ljudima informaciju koja im je potrebna da bi bili slobodni i učestvovali u upravljanju sami sobom“ (2006: 17).

Rutinski pristup vijestima u *online* medijima svodi novinare na prikupljače informacija, a novinarstvo na *copy-paste* praksu (Iosifidis i Boucas, 2015: 4) obilježenu prožimanjem komercijalnog i uredničkog sadržaja, dominacijom elitnih izvora i homogenošću vijesti (Hindman, 2008; Redden i Witschge, 2010), sužavajući prostor za demokratsku komunikaciju. Malobrojnost izvora dovodi u pitanje vjerodostojnost informacija. Vođenje javnim interesima u praksi je sve manje primjenjivo jer originalna novinarska istraživanja zahtijevaju značajne ljudske, finansijske i vremenske resurse a nije izvjesno da će polučiti veliku čitanost i oglašivačke prihode. U *online* sferi u kojoj je prostor za plasiranje sadržaja neograničen, a finansijski resursi oskudni, vijest se vrednuje brojem klikova, *likeova*, *retweetova* ili drugim mjerljivim digitalnim utjecajem (Heinderyckx i Vos, 2016; Tandoc, 2014).

Istraživanja pokazuju odstupanja od tradicionalno poželjnih karakteristika vijesti. Na primjeru deset *online* medija u pet zemalja (SAD, Francuska, Velika Britanija, Njemačka i Rusija) utvrđen je nezadovoljavajući nivo interaktivnosti, nedostatak multimedijskog sadržaja, nedovoljna transparentnost izvora i neoznačenost autora informacija (Quandt, 2008). Ipak, dugoročnije praćenje medija pokazuje napredak, jer iz godine u godinu bilježi se rast obima interakcije (Steensen, 2011: 318). Informativni portali u Hrvatskoj najviše objavljuju informacije iz *showbusinessa*, sporta i crne hronike, a znatno manje iz ekonomije, nauke, religije, socijalne problematike i djelatnosti civilnog društva. Način obrade je okarakteriziran kao površinski, a tehnološke mogućnosti interneta kao nedovoljno iskorištene (Benković i Balabanić, 2010). Istraživanje publike koje su proveli Marc Trussler i Stuart Soroka (2014) pokazalo je nedosljednost između iskazanih preferencija korisnika i njihovog ponašanja. Naime, učesnici istraživanja su prije eksperimenta rekli kako preferiraju pozitivne vijesti. Međutim, kada su izloženi situaciji u kojoj su mogli da biraju informacije, pokazali su sklonost ka negativnim vijestima.

Istraživanje zastupljenosti hipertekstualnosti, multimedijalnosti i interaktivnosti u vijestima na bosanskohercegovačkim informativnim portalima pokazalo je da se nedovoljno koriste prednosti *online* medija, da nisu iskorišteni ni elementarni uvjeti za uspostavljanje komunikacije između novinara i korisnika, dok je upotreba multimedijalnosti u rudimentarnoj fazi (Hrnjić Kuduzović, 2016: 593). Analiza je dalje pokazala da gotovo polovina objavljenih sadržaja nema naznaku o autorstvu, dok je u sadržajnom smislu uočena orijentiranost na "meke" vijesti.

Medijska pismenost u funkciji kvalitetnijeg informiranja

Zbog udaljavanja prakse od normativnog viđenja novinarstva kao struke koja vodeći se javnim interesima u medijski prostor propušta relevantne i profesionalno obrađene teme, medijske kompetencije korisnika postaju krucijalne. Medijska pismenost osposobljava građane da razumiju funkcije medija i drugih dostavljača informacija, da kritički analiziraju medijske sadržaje i donose odluke bazirane na informacijama kao korisnici i proizvođači informacija i medijskih sadržaja (Grizzle i Torras Calvo, 2013: 12-17). Medijskim opismenjavanjem korisnici se senzibiliziraju za pitanja objektivnosti novinara, činjeničnosti sadržaja i zastupljenosti izvora informacija, pomažući im u razumijevanju odnosa moći i odlučivanja

u društvu koji utječu na medijske sadržaje. Razumijevanje političke, ekonomske, kulturne i socijalne dimenzije medija (Bazalgette, 1999) omogućava korisnicima kritičko sagledavanje medijske ponude i podizanje nivoa njihovih očekivanja od medija. Medijski kompetentna publika se ne svodi na *potrošače, nego je aktivni sudionik* (Livingstone, 2003: 26) koji promišlja koji mediji i informacije su dostojni njihovog povjerenja (Jolls i Johnsen, 2018: 1379).

U BiH relevantne institucije ne pristupaju strateški medijskom opismenjavanju građana. Ni sam koncept medijske pismenosti nije dovoljno razvijen čak ni u akademskoj zajednici niti su razvijeni mehanizmi praćenja nivoa medijske pismenosti. Naučne publikacije iz ove oblasti su malobrojne, a sistematičnih istraživanja o stanju medijske pismenosti nema (Tajić, 2013: 93). Dostupna istraživanja iz ove oblasti pretežno se bave potrebom i funkcijama medijskog opismenjavanja građana (npr. Tajić, 2013; Čičkušić, 2014; Ibrahimbegović Tihak, 2015) ili su fokusirane na mlade (npr. Čičkušić, 2014; Hrnjić Kuduzović, 2016). Nedostaje empirijskih studija koje bi pokazale na kojem nivou je medijska pismenost Bosanaca i Hercegovaca u segmentu informativnih sadržaja.

Informativni portali u BiH

Precizni podaci o ukupnom broju *online* medija u Bosni i Hercegovini, o njihovoj vlasničkoj strukturi, kao ni o sastavu redakcija nisu poznati. Sve to važi i za informativne web-portale. S obzirom da ne postoji jedinstven registar *online* medija nego se vlasnički podaci o njima nalaze u čak 15 različitih registara u BiH (Gengo, Bešlić i Vukojević, 2015:15), kao i da ne postoji zakonska obaveza registriranja web-portala kao medija ne možemo govoriti o transparentnom vlasništvu, a ni o normativno uređenom funkcioniranju ovih medija. Na mnogim informativnim web-portalima nedostaju informacije o njihovoj vlasničkoj strukturi, impresumu, a nerijetko i kontakt podaci članova redakcije, pa i o zemaljskoj adresi i broju telefona uredništva.

Nema ni konkretnih podataka o broju i obrazovanju zaposlenih u *online* medijima. Neke analize i intervjui sa medijskim profesionalcima pokazuju da je broj urednika i novinara na web-portalima vrlo mali, kao i to da osnivači i urednici portala često nemaju formalno novinarsko obrazovanje, a ni iskustvo. „Ljudi koji su pokrenuli informativne portale i koji ih trenutno uređuju obično nisu iz svijeta profesionalnog novinarstva.

Najčešće su to mlade osobe koje su pokrenule druge servise na internetu kao što su prodaja stvari ili ponuda zabave prije preorijentiranja na informativne portale“ (Džihana i sar., 2012: 50).

Kvalitetni informativni portali koji objavljuju isključivo vjerodostojne informacije filtrirane prema kriteriju javnog interesa uz originalan i analitičan pristup temama vrlo su rijetki. Umjesto toga, većina informativnih portala u BiH funkcioniraju kao agregatori vijesti kompilirajući informacije iz različitih izvora u istom ili modificiranom obliku, nerijetko bez identifikacije njihovog porijekla (Džihana, 2012; Hrnjić Kuduzović, 2016; Turčilo, 2017).

Vlasnici, urednici i novinari ovakvih „pidžama portala“ kako ih naziva izvršna direktorica Vijeća za štampu i *online* medije BiH Ljiljana Zurovac (prema Gengo, Bešlić i Vukojević, 2015: 11) ne podliježu nikakvim pravnim sankcijama zbog kršenja autorskih prava jer se Zakon o autorskim i srodnim pravima¹ na primjenjuje na web-portale. „Zaštita autorskih prava je moguća samo u slučaju da se omogući mehanizam identificiranja odgovorne osobe, bez obzira na to da li se radi o informativnom portalu, blogu ili sajtu neke organizacije“ (Gengo, Bešlić i Vukojević, 2015: 11). Dakle, neka od ključnih obilježja tržišta *online* medija u BiH su: netransparentno vlasništvo, mali broj zaposlenih novinara u njima, nepoštovanje profesionalnih i deontoloških načela novinarstva, te slab kvalitet objavljenih vijesti.

METOD

Cilj rada je utvrditi informativnu vrijednost načitanijih vijesti na web portalima, odnosno, koliko ona korespondira sa profesionalnim standardima vrijedne vijesti. Analizom sadržaja su obuhvaćene najčitanije vijesti na pet najposjećenijih regionalnih informativnih web-portala u Bosni i Hercegovini²: Klix.ba; Avaz.ba; Index.hr; Blic.rs i Kurir.rs. Kriteriji selekcije su 1) informativni karakter i 2) posjećenost portala. Samo prva dva portala registrirana su u BiH, dok je treći registovan u Hrvatskoj, a četvrti i peti u Srbiji. Jedinica analize je novinarski tekst iz kategorije najčitanijih vijesti. Uzorkom je obuhvaćeno po deset najviše rangiranih vijesti iz

1 Službeni glasnik BiH 63/10

2 Prema podacima www.alexa.com (1.7.2017.)

kategorije *najčitanije* na svakom od pet portala objavljenih u periodu od 24. jula do 7. avgusta 2017. godine. Dakle, analizirano je ukupno 700 najčitanijih tekstova, odnosno po 140 sa svakog portala. Najčitanije vijesti su snimane jednom dnevno (u 21h), te su naknadno analizirane. Analitička matrica sadržavala je 25 varijabli uključujući tematsku oblast teksta, njegovu informativnu vrijednost, porijeklo, analitičnost pristupa temi, vrstu, dužinu i obilježja naslova, te zastupljenost vizuelnih elemenata. Za mjerenje informativne vrijednosti vijesti korišteni su sljedeći kriteriji: značaj vijesti, utjecaj događaja, njegova aktuelnost, geografska blizina, neuobičajenost pojave, konfliktualnost, istaknutost, te zastupljenost elemenata humora u događaju (Kurčić, 2006: 35).

Tabela 1: *Vrijednosti vijesti prema Kurčić, 2006: 35-39*

<i>Vrijednost vijesti</i>	<i>Sadržaj vrijednosti</i>
Značaj	Događaj je značajniji ako u njemu učestvuje više ljudi ili ako svojim ishodom utječe ili bi mogao utjecati na živote više ljudi.
Utjecaj	Odnosi se na već transparentne ili moguće posljedice događaja na publiku konkretnog medija.
Aktuelnost	Vijesti trebaju donijeti informaciju o najnovijem ili po mogućnosti trenutnom stanju problematiziranog aspekta stvarnosti.
Geografska blizina	Odnosi se na veću zainteresovanost publike za vijesti iz neposrednog okruženja u odnosu na događaje koji su geografski veoma udaljeni.
Neuobičajenost	Nekonvencionalni ljudi, mjesta ili pojave koje su po nečemu jedinstvene, a ponekad i bizarne privlače pažnju publike.
Istaknutost	Ljudi vole čitati o poznatim osobama koje su veoma bogate i/ili fizički atraktivne, kao i onima koji su vrlo uspješni i ugledni u poslu kojim se bave.
Konflikt	Sukob, dinamika, dramatika, protivrječnost su svojstva koja događaj ili situaciju po pravilu direktno uvode u svijet vijesti.
Humor	Smiješne situacije dešavaju se i u okvirima najozbiljnijih događaja. Ovakve scene ljudima pružaju olakšanje, a što su neočekivanije to su zanimljivije.

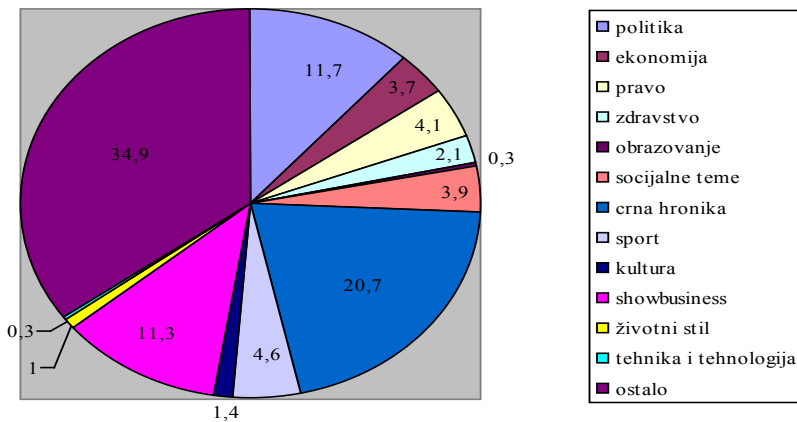
Holstijev koeficijent saglasnosti kodera kretao se po varijablama od 0.8 do 1. Podaci su obrađeni u statističkom softveru SPSS 20 korištenjem postupaka izračunavanja deskriptivnih mjera, korelacija, te testiranja statističke značajnosti razlika.

REZULTATI

Zastupljenost „tvrdih“ i „mekih“ vijesti³

Najviši procenat vijesti u ukupnom uzorku (34,9%), kao i poduzorcima svakog od pet portala spada u kategoriju ostalih tema. To su uglavnom vijesti koje se odnose na zanimljive i nesvakidašnje situacije koje u pogledu informativne vrijednosti vijesti ispunjavaju samo kriterij neuobičajenosti, dok su sa stajališta javnog interesa slabo ili nikako relevantne⁴. Na drugom mjestu je crna hronika (20,7%). Dakle, ove dvije kategorije čine više od polovine (55,6%) svih vijesti.

Grafikon 1: *Tematska kategorizacija najčitanijih vijesti (%)*

3 „Tvrde“ vijesti (engl. hard news) su one koje obuhvataju teme iz oblasti politike, ekonomije, vojne sigurnosti, te društvene teme koje imaju ili mogu imati značajne političke, ekonomske ili sigurnosne posljedice po građane. „Meke“ vijesti (engl. soft news) odnose se na teme o životnom stilu, zabavnim događajima, zanimljivostima, *show businessu*, sportu i sličnim temama.

4 Primjer je tekst o navodnoj Odluci islandske Vlade da novčano nagradi svakoga ko oženi Islandanku (avaz.ba, 27.7.2017.), a koji je neistinit ili tekst sa video prilogom o britanskoj djevojci koja je svom momku dozvolila da je našminka (klix.ba, 27.7.2017).

Informativna vrijednost vijesti

Rezultati su pokazali da čak 60,7% najčitanijih vijesti ne ispunjava kriterij značajnosti. Događajima koji su predmet ovih vijesti nije obuhvaćen veliki broj ljudi niti svojim ishodom utječu na živote velikog broja građana. Konkretnije, nije riječ o vijestima koje se odnose na npr. prirodne nesreće, stopu zaposlenosti ili cijene životnih potrepština. Primjera radi, to su vijesti koje se odnose na proročanstva Nostradamusa i babe Vange o tzv. islamskoj državi koja će navodno promijeniti Evropu kakvu poznajemo⁵, muškarcu koji je u Švicarskoj povrijedio pet osoba⁶ ili izgledu pjevačice Marije Šerifović⁷. Još je viši procenat najčitanijih vijesti (73,3%) koje ne ispunjavaju kriterij utjecaja. Informacija o ljubavnom životu pjevača Vlade Georgijeva⁸, poginuloj vozačici u saobraćajnoj nesreći⁹ ili utapanju mladića¹⁰ nije kontekstualizovana niti predstavljena na način koji bi pokazao u kakvoj su vezi te pojave sa životom građana.

S druge strane, velika većina vijesti (84,7%) ispunjava kriterij aktuelnosti. Vijesti se objavljuju još u toku događaja ili ubrzo po njegovom završetku. Gotovo je isti rezultat i kod kriterija geografske blizine događaja. Vrlo je visok udio vijesti koje se odnose na neuobičajene, često bizarne situacije poput one o ženi koju je suprug izbacio iz auta¹¹ ili pokradenoj pacijentici¹². U nešto manje od 1/4 vijesti spominju se poznate ili važne osobe, najčešće one iz *show businessa* ili politike. Elementi sukoba ili dramatike, zastupljeni su u nešto više od 1/4 najčitanijih vijesti, dok su vijesti s elementima humora rijetkost (2,1%).

5 Ovo su predvideli Nostradamus i baba Vanga (kurir.rs, 27.7.2017.)

6 Švicarski gradić pod opsadom (index.hr, 24.7.2017.)

7 Marija Šerifović objavila novu fotku u kupaćem i zapalila društvene mreže (avaz.ba, 26.7.2017.)

8 Potpuni preokret u ljubavnom životu Vlade Georgijeva (blic.rs, 26.7.2017.)

9 Žena poginula u saobraćajnoj nesreći u tunelu kod Bune (klix.ba, 24.7.2017.)

10 Pronađeno tijelo mladića koji se u subotu utopio u Prokoškom jezeru (avaz.ba, 24.7.2017.)

11 Žena uzela kredit, muž je izbacio iz kola i pobjegao s parama (kurir.rs, 26.7.2017.)

12 Medicinska sestra i čistačica pokrale pacijenticu (klix.ba, 25.7.2017.)

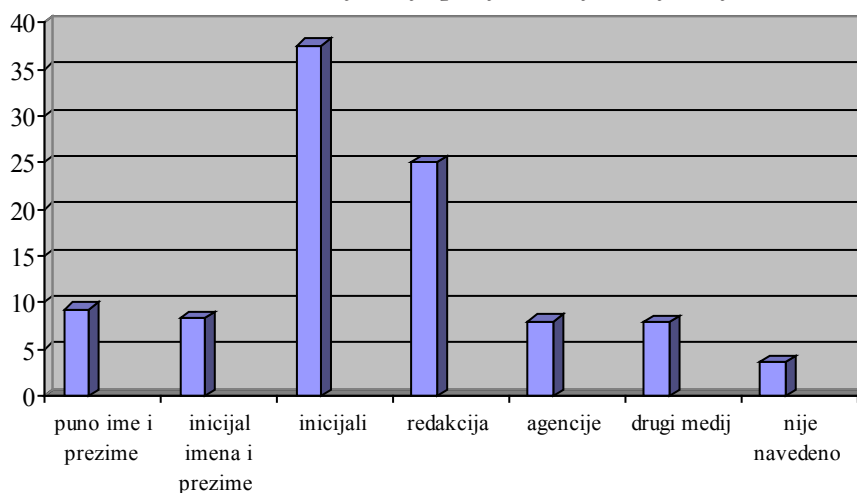
Tabela 2: *Novinarski standardi informativne vrijednosti u najčitanijim vijestima*

Kriteriji informativnosti (N=700)	ispunjava (%)	ne ispunjava (%)
značajnost	39,3	60,7
utjecajnost	26,7	73,3
aktuelnost	84,7%	15,3
geografska blizina	83,9	16,1
neuobičajenost	50,6	49,4
istaknutost	23,3	76,7
konfliktualnost	28,3	71,6
humor	2,1	97,9

Porijeklo i izvori vijesti

Najviši procenat vijesti potpisan je inicijalima (37,6%) ili je kao autor navedeno ime portala (25%). Na trećem mjestu po načinu identifikacije porijekla teksta je navođenje punog imena i prezimena autora (9,3%). Kod 3,6% vijesti nije nikako navedeno njihovo porijeklo.

Grafikon 2: *Identifikacija porijekla najčitanijih vijesti*

Gotovo trećina vijesti (32,4%) nema jasno navedene izvore podataka. Najviši procenat vijesti (55,7%) utemeljen je na jednom izvoru, dok je prosječan broj izvora po vijesti 1,37. Izračunavanje broja navedenih primarnih i sekundarnih izvora u svakom tekstu pokazuje njihov sličan omjer. Tekstovi u prosjeku sadrže 0,71 primarnih izvora, odnosno 0,68 sekundarnih izvora. S obzirom da web-portali nisu prostorno limitirani kao klasični mediji što im otvara mogućnost kontekstualizovanja događaja uključivanjem različitih, pa i stručnih mišljenja u priču, istražena je i zastupljenost stručnjaka kao izvora informacija. Frekvencijska analiza pokazuje da svega 7,5% sadrži mišljenje stručnjaka o temi koja je predmet vijesti. U vijestima na svih pet portala domira faktografski pristup događajima (61,3%), dok je interpretativni identificiran u preostalim 38,4%.

Naslovi

Da bismo provjerili u kojoj mjeri naslovi ispunjavaju funkciju ukazivanja na najrelevantnije i najinformativnije dijelove vijesti, odnosno da li portali odolijevaju objavljivanju tzv. „udica naslova“ karakterističnih za kulturu klika, analizirali smo usklađenost naslova sa sadržajem vijesti. Udio naslova koji odražavaju bit teksta je 69%.

Slijede naslovi koji se odnose samo na dio teksta (16,7%). Neki naslovi obećavaju informativniji tekst nego što jeste (13,4%), a pojedini (0,7%) uopće nisu povezani sa sadržajem vijesti. Statistički je značajna povezanost između vrste naslova i portala. Najviše naslova koji najavljuju više nego što tekst sadrži objavljeno je na portalu kurir.rs (27,1% od ukupnog broja analiziranih *Kurirovih* naslova) i blic.rs (22,8% od ukupnog broja analiziranih *Blicovih* naslova). Također, najviše naslova koji se odnose samo na dio teksta objavljeno je na ova dva portala (24,3% *Kurirovih* naslova i 17,8% *Blicovih* naslova). Statistički je značajna povezanost između vrste naslova i teme kojom se vijest bavi ($p < 0,01$) iako je slabijeg intenziteta ($C = 381$). Ubjedljivo najviše naslova koji obećavaju informativniji sadržaj nego što tekst sadrži objavljen je uz vijesti iz *showbusinessa*, te onima iz kategorije ostalo. Naslova koji se odnose samo na dio teksta najviše je objavljeno, takođe, u rubrici ostalo.

Prosječna dužina naslova je 13,4 riječi s tim što se raspon broja riječi kreće od dva do 28. Što se tiče zastupljenosti brojeva, udio naslova koji sadrže jedan ili više brojeva je 27%. Naslovi u ukupnom uzorku vijesti u

prosijeku sadrže 0,4 brojeva, a njihov raspon se kreće od jedan do devet. Većina naslova (59,3%) sadrži jedan ili više pridjeva, a njihov prosječan broj po naslovu u ukupnom uzorku je 0,89. Najviše je onih sa jednim pridjevom (37,4% od ukupnog uzorka), a maksimalan broj pridjeva identificiranih u naslovu je devet (0,9%).

Jedna od taktika koja se koristi za privlačenje pažnje na sadržaj je spominjanje slavni osoba iz javnog života u naslovu. U analiziranom uzorku ukupno je bilo 11,1% takvih naslova i oni visokim intenzitetom koreliraju sa temom teksta ($C=0,644$; $p<0,01$). Takvi naslovi identificirani su kod vijesti iz *showbusinessa*, zatim sporta, ostalog, kulture i crne hronike. U ostalim tematskim kategorijama nije bilo naslova u kojem su spomenute slavne osobe.

Vizuelni elementi vijesti

Uz svaki članak u prosjeku su objavljene 3,24 fotografije. Najviše vijesti (46%) objavljeno je uz jednu fotografiju, dok se njihov raspon kretao od nula do čak 77 fotografija¹³. Natprosječan broj fotografija najfrekventniji je u vijestima iz crne hronike, sporta, ostalog, životnog stila i *showbusinessa*.

Imajući u vidu da se multimedijalnost smatra velikim potencijalom za unapređenje kvaliteta, ali i atraktivnosti vijesti, osim fotografija, istražena je i prisutnost audio-video snimaka, infografika i interaktivnih mapa u najčitanim vijestima. Rezultati pokazuju da je s jednim ili više audio-video snimaka objavljeno 34,1% vijesti, odnosno, da uz 65,9% vijesti nije objavljen nijedan snimak. To je u prosjeku 0,52 snimka po vijesti, dok je maksimalan broj snimaka iznosio 23. Vrijedno je naglasiti da je od ukupnog broja snimaka u uzorku 75,2% objavljeno na portalu kurir.rs, te da su najzastupljeniji u vijestima iz sporta, ostalih tema i *showbusnissa*. Infografike su identificirane u 1% vijesti. Od ukupno sedam takvih vijesti, tri su iz politike, dvije iz kategorije ostalo, te jedna iz sporta. Ni uz jednu vijesti u ukupnom uzorku nije objavljena interaktivna mapa.

13 Rekordan broj od 77 fotografija objavljen je uz tekst „Život stjuardesa Naida Pekmez: Sretna sam kad se sjetim šta sam sve vidjela, Sydney mi je najdraži grad“ (klix.ba, 24.7.2017.)

Diskusija

Gotovo 3/4 najčitanijih vijesti odnose se na zanimljive, ali irelevantne događaje, te vijesti iz crne hronike, *showbusinessa*, sporta i stila življenja, dok se na sve „tvrde“ vijesti uključujući one iz politike, ekonomije, prava, zdravstva, obrazovanja, socijalnih tema, kulture, tehnike i tehnologije odnosi tek nešto više od 1/4 najčitanijih vijesti. Ovakav rezultat korespondira sa rezultatima ranijih studija koje pokazuje da posjetioci portala preferiraju „meke“ u odnosu na „tvrde“ vijesti (Benković i Balabanić 2010; Singer 2011), te da trivijalni događaji¹⁴ marginaliziraju teme od javnog interesa (Bockowski, 2010; Zelizer, 2004).

Analiza vrijednosti vijesti pokazala je da se velika važnost pridaje aktuelnosti, geografskoj blizini i neuobičajenosti događaja. Istovremeno, značaj događaja koji je, prema kriterijima informativne vrijednosti, među najvažnijim faktorima selekcije događaja, tek je na četvrtom mjestu po prisutnosti u najčitanijim vijestima. Visoku frekvenciju aktuelnosti u vijestima možemo objasniti imperativom imedijatnosti u *online* novinarstvu (Welbers i sar., 2015), a zastupljenost geografske blizine događaja orijentacijskom funkcijom medija i utilitarnim pristupom vijestima¹⁵ (Hargreaves i Thomas, 2002) koji se manifestiraju potrebom građana za informacijama iz neposrednog okruženja. Intenzivnu prisutnost neobičnog objašnjavamo velikim interesovanjem čitalaca za zanimljive, čudne, pa i bizarne slučajeve, a rezultat korespondira sa rezultatima ranijih studija o informacijskim preferencijama korisnika (npr. Shoemaker i sar., 2010; Benković i Balabanić, 2010; Trussler i Soroka, 2014). To što su značaj i utjecaj tek na četvrtom, odnosno na šestom mjestu po prisutnosti u vijestima potvrđuje trend porasta „mekih“ u odnosu na „tvrde“ vijesti.

Vrlo nizak procenat vijesti potpisan punim imenom i prezimenom ili početnim slovom imena i punim prezimenom (17,6%) u skladu je s nalazima o netransparentnosti izvora i *copy paste* praksi u *online* novinarstvu (Iosifidis, 2015; Silverman, 2015; Quandt, 2008). To indicira da ni posjetioci

14 Među najčitanijim su i vijesti „Popravio se standard na Čevljanovićima. Kitili plesačicu s novčanicama od 50 i 100 KM!“ (avaz.ba, 30. 7.2017.); „Uznemirujuće: Ubrizgala je 2 litra sala u zadnjicu da bi izgledala kao Kim Kardašijan. Svi zaneme kad okrene leđa“ (kurir.rs, 5.8.2017.)

15 Utilitarni pristup informacijama podrazumijeva da korisnici biraju čitati one vijesti koje zadovoljavaju njihove individualne potrebe i koje su praktične za snalaženje u svakodnevnom životu.

portala ne pridaju veliku pažnju provjerenosti informacija. Ni ispunjavanje ostalih kriterija vjerodostojne vijesti nije na zadovoljavajućem nivou. U samo 12,9% vijesti navedena su tri ili više izvora.

Visok je udio naslova koji ne korespondiraju sa sadržajem teksta (30,8%). Neki od ovih naslova odnose se samo na dio teksta, drugi obećavaju informativniji tekst nego što zaista jeste, dok kod nekih nije jasna povezanost naslova sa sadržajem. Slični su i naslovi koji obmanjuju čitaoce najavljujući više nego što tekst sadrži, odnosno koji nastoje pobuditi znatiželju korisnika ali ne sadrže ništa od onog što je u naslovu najavljeno.

Takvi naslovi ne ispunjavaju svoju informativnu ni epistemološku funkciju, odnosno ne doprinose razumijevanju događaja. Njihova funkcija je isključivo komercijalna - podstaći što veći broj korisnika da klikom na naslov povećaju posjećenost portala.

Ovi rezultati potvrđuju zabrinjavajući trend povećanja broja naslova neusklađenih sa tekstem (Silverman, 2015). Vrlo dugi naslovi i znatna prisutnost pridjeva u naslovima *online* vijesti indikatori su senzacionalističkog novinarstva. Zastupljenost imena slavni osoba isključivo u naslovima tzv. „mekih“ vijesti je očekivana. To je istovremeno i indikator da analizirane „tvrde“ vijesti nisu podlegle senzacionaliziranju naslova na način da daju prostor slavni osobama iz *show businessa* i sporta radi komentiranja političkih, ekonomskih i drugih događaja za koje nisu relevantni sagovornici.

U svih pet kategorija „mekih“ vijesti identificiran je natprosječan broj fotografija u odnosu na vijesti u ukupnom uzorku. Među najčitanimijima su vijesti koje se bave zabavnim temama i tragedijama i koje obiluju fotografijama. Imajući u vidu zapostavljenost multimedijalnih potencijala interneta, ne možemo provjeriti eventualnu povezanost između njihove prisutnosti u vijestima i popularnosti vijesti. Možemo jedino konstatirati da su video snimci ubjedljivo najprisutniji na portalu kurir.rs i to u vijestima iz sporta, ostalih tema i *showbusinessa*.

Zaključak

Rezultati istraživanja pokazuju da su na najposjećenijim informativnim portalima u BiH „meke“ vijesti znatno čitanije od „tvrdih“, te da je kvalitet vijesti slab. Najčitanije vijesti ne ispunjavaju profesionalne standarde novinarstva što dokazuje da postoji jaz između konvencionalnih kriterija vrijednosti vijesti i vrednovanja medijskih događaja u digitalno doba. U postojećoj informativnoj ponudi građani najviše biraju vijesti o zanimljivim, a uglavnom irelevantnim događajima sa stajališta javnog interesa, kao i crnu hroniku. Najčitanije vijesti su uglavnom površne i zasnovane na samo jednom izvoru, što upućuje na njihov slab kvalitet.

Rezultati o popularnosti trivijalnih i nekvalitetnih vijesti nauštrb tema od javnog interesa potvrđuju ugroženost demokratske uloge medija, ali i ukazuju na potrebu medijskog opismenjivanja građana. Njime bi trebalo usavršiti kompetencije građana za vrednovanje kvalitetnih informacija podstičući ih da svojim izborom informacija i zahtjevima prema medijima doprinesu kvalitetnijoj informativnoj ponudi.

Nedostatak studije je mali broj portala obuhvaćenih istraživanjem. Bilo bi vrijedno istražiti i informativnu vrijednost vijesti na manje posjećenim portalima, naročito onima koji objavljuju kvalitetnije informacije. Također, u narednim studijama bilo bi korisno istražiti karakteristike slabo čitanih *online* vijesti. Bolje razumijevanje nepopularnih vijesti pomoglo bi u diferenciranju vrijednosti vijesti koje važe i u digitalnom novinarstvu od onih vrijednosti koje gube relevantnost. To bi u konačnici trebalo doprinijeti smanjivanju jaza između konvencionalnog i savremenog poimanja informativne vrijednosti događaja, kao i revidiranju kriterija vrijednosti vijesti u digitalno doba.

Literatura

- Anderson, C. (2011). Between Creative and Quantified Audiences: Web Metrics and Changing Patterns of Newswork in Local US Newsrooms. *Journalism*, 12 (5), str. 550-566.
- Bazalgette, C. (1999). *Making Movies Matter*. London: British Film Institute.
- Benković, V. i Balabanić, I. (2010). *Analiza sadržaja najposjećenijih hrvatskih internetskih portala. Medijska istraživanja*, 16 (2), str. 43-56.
- Bednarek, M. i Caple, H. (2012). *News Discourse*. London i New York: Continuum.
- Boczkowski, P. (2010). *News at Work: Imitation in an Age of Information Abundance*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boczkowski, P. i Peer, L. (2011). The Choice Gap: The Divergent Online News Preferences of Journalists and Consumers. *Journal of Communication*, 61 (5), str. 857-876.
- Chen, Y., Conroy, N. i Rubin, V. (2015). „News in an Online World: The Need for an ‘Automatic Crap Detector.’” Preuzeto dana 7.4.2017. sa <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/pra2.2015.145052010081/full>
- Cohen, N. (2015). From Pink Slips to Pink Slime: Transforming Media Labor in a Digital Age. *The Communication Review*, 18 (2), str. 98-122.
- Čičkušić, V. (2014). *Obrazovanje za kritičko razumijevanje masmedijske kulture*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka, neobjavljena doktorska disertacija.
- Dick, M. (2014). Interactive Infographics and News Values. *Digital Journalism*, 2 (4), str. 490-506.
- Donsbach, W. (2004). Psychology of News Decisions Factors behind Journalists' Professional Behavior. *Journalism*, 5 (2):, str.131-157.
- Džihana, A., Čandić, K. i Tahmaz, M. (2012). *Mapping Digital Media: Bosnia and Herzegovina*. Preuzeto dana 3.8.2017. sa <https://www.opensocietyfoundations.org/reports/mapping-digital-media-bosnia-and-herzegovina>
- Gans, H. (1980). *Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek, and Time*. New York: Vintage Books.
- García Orosa, B., Gallur Santorun, S. i López García, X. (2017). *Use of Clickbait in the Online News Media of the 28 EU Member Countries*. Preuzeto dana 28.11.2018. sa <http://www.revistalatinacs.org/072paper/1218/68en.html>
- Gengo, A., Bešlić, E. i Vukojević, B. (2015). *Transparentnost vlasništva nad online medijima u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Internews.
- Grizzle, A. i Carme Torras Calvo, M. (ur.) (2013). *Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines*. Paris: UNESCO.
- Fisher, M. (2014). *Who Cares If It's True? Modern-day Newsrooms Reconsider Their Values*. Preuzeto dana 10.07.2017. sa http://archives.cjr.org/cover_story/who_cares_if_its_true.php
- Fiske, J. (1987). *Television Culture*. London: Routledge.
- Haagerup, U. (2014). *Constructive News*. Preuzeto dana 07.11.2018 sa http://www.innovatio.de/pdf/constructive_news_web_teaser.pdf
- Hanusch, F. (2017). Web Analytics and the Functional Differentiation of Journalism Cultures: Individual, Organizational and Platform-Specific Influences on Newswork. *Information, Communication & Society*, 20 (10), str. 1571-1586.

- Harcup, T. i O'Neill, D. (2017). What is News?, *Journalism Studies*, 18 (12), str.1470-1488.
- Hargreaves, I. i Thomas, J. (2002). *New News, Old News: an ITC and BSC Research Publication*. London: Broadcasting Standards Commission/Independent Television Commission.
- Heinderyckx, F. i Vos, T. (2016). Reformed Gatekeeping, *CM Communication and Media*, 11 (36), str. 29-46.
- Hindman, M. (2008). *What is the Online Public Sphere Good For?* Preuzeto dana 04.08.2017. sa http://groups.dowire.org/groups/exchange/files/f/18730-2010-10-04T030532Z/hindman_online_public_sphere_pre.pdf
- Hrnjić Kuduzović, Z. (ur.) (2016a). *Informisanje internetske generacije*. Tešanj: Planjax.
- Hrnjić Kuduzović, Z. (2016b). Hipertekstualnost, multimedijalnost i interaktivnost vijesti na bosanskohercegovačkim informativnim portalima Klix.ba i Nezavisne.com. *Medijski dijalozi*, 9 (24), str. 579-595.
- Ibrahimbegović Tihak, V. (ur.) (2015). *Medijska pismenost u digitalnom dobu*. Sarajevo: Internews.
- Iosifidis, P. i Boucas, D. (2015). „Media Policy and Independent Journalism in Greece. Open Society Foundation“. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/media-policy-independent-journalism-greece-20150511.pdf>
- Jolls, T. i Johnsen, M. (2018). „Media Literacy: A Foundational Skill for Democracy in the 21st Century“. *The Hastings Law Journal*, 6 (3), str. 1379-1409.
- Kilgo, D. K., Harlow, S., García-Perdomo, V. i Salaverria, R. (2016). A New Sensation? An International Exploration of Sensationalism and Social Media Recommendations in Online News Publications. *Journalism*, 19 (11), str. 1-20.
- Kunczik, M. i Zipfel, A. (2006). *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.
- Lacy S. i Rosenstiel, T. (2015). *Defining and Measuring Quality Journalism*. New Brunswick: Rutgers.
- Lippman, V. (1995). *Javno mnijenje*. Zagreb: Naprijed.
- Livingstone, S. (2003). *The Changing Nature and Uses of Media Literacy*. Preuzeto dana 06.08.2017. sa http://eprints.lse.ac.uk/13476/1/The_changing_nature_and_uses_of_media_literacy.pdf
- Kovač, B. i Rozenstil, T. (2006). *Elementi novinarstva*. Podgorica: CID.
- Kurtić, N. (2006). *Kod novinarstva*. Sarajevo: Media plan institut.
- Mc Chesney, R. (2013). *Digital Disconnect: How Capitalism is Turning the Internet Against Democracy*. New York: The New Press.
- Newman, N. (2009). *The Rise of Social Media and its Impact on Mainstream Journalism*. Preuzeto dana 04.05.2017. sa https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/The%20rise%20of%20social%20media%20and%20its%20impact%20on%20mainstream%20journalism_0.pdf
- Popović, H. (2014). „Croatia“, u: Petković, B. (ur.) *Media Integrity Matters. Reclaiming Public Service Values in Media and Journalism*. (str.193-257). Ljubljana: Peace Institute.
- Quandt, T. (2008). (No) News on the World Wide Web? *Journalism Studies*, 9 (5), 717-738.

- Redden, J. i Witschge, T. (2010). „A New News Order? Online News Content Examined.“, u: Fenton, N. (ur.) *New Media, Old News: Journalism and Democracy in the Digital Age*. Thousand Oaks: Sage Publication. Str. 171-186.
- Schultz, I. (2007). The Journalistic Gut Feeling. *Journalism Practice*, 1 (2), str. 190–207.
- Singer, J., Hermida, A., Domingo, D., Heinonen, A., Paulussen, S., Quandt, T., ... i Vujnović, M. (2011). *Participatory Journalism: Guarding Open Gates at Online Newspapers*. New York: Wiley-Blackwell.
- Silverman, C. (2015). „Lies, Damn Lies, and Viral Content: How News Websites Spread (and Debunk) Online Rumors, Unverified Claims and Misinformation“ Preuzeto dana 29. 07.2017. sa http://towcenter.org/wpcontent/uploads/2015/02/LiesDamnLies_Silverman_TowCenter.pdf
- Shoemaker, P., Johnson, P. i Seo, H. (2010). *Readers as Gatekeepers of Online News: Brazil, China, and the United States. Brazilian Journalism Research*, 6 (1), str. 55-77.
- Steensen, S. (2011). *Online Journalism and the Promises of New Technology: A Critical Review and Look Ahead. Journalism Studies*, 12 (3), str. 311-327.
- Zaller, J. (2003). *A New Standard of News Quality: Burglar Alarms for the Monitorial Citizen. Political Communication*, 20 (2), str. 109-130.
- Zelizer, B. (2004). *Taking Journalism Seriously: News and the Academy*. Thousand Oaks: Sage.
- Tajić, L. (2013). *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Internews.
- Tandoc, E. i Ferrucci, P. (2017). *Giving In or Giving Up: What Makes Journalists Use Audience Feedback in Their News Work?* Preuzeto dana 24.11.2017. sa <http://dx.doi/10.1016/j.chb.2016.11.027>
- Tandoc, E. i Thomas, R. (2015). The Ethics of Web Analytics: Implications of Using Audience Metrics in News Construction. Preuzeto dana 27.11.2018. sa <https://doi.org/10.1080/21670811.2014.909122>
- Thurman, N. (2011). Making ‘The Daily Me’: Technology, Economics and Habit in the Mainstream Assimilation of Personalized News. *Journalism: Theory, Practice & Criticism*, 12 (4), str. 395-415.
- Trussler, M. i Soroka, S. (2014). Consumer Demand for Cynical and Negative News Frames. *The International Journal of Press/Politics*, 19 (3), str. 360-379.
- Turčilo, L. (2017). „Online portali u BiH: Vjerodostojnost na kušnji“. Preuzeto dana 10.07.2017. sa <http://www.media.ba/bs/mediametar/online-portali-u-bih-vjerodostojnost-na-kusnji>
- Vu, H.T. (2013). *The Online Audience as Gatekeeper: The Influence of Reader Metrics on News Editorial Selection*. Preuzeto dana 23.07.2017. sa <http://jou.sagepub.com/content/early/2013/10/23/1464884913504259>
- Wahl-Jorgensen, K., Williams, A., Sambrook, R., Harris, J., Garcia-Blanco, I., Dencik, L., Cushion, S., Carter, C., i Allan, S. (2016). The Future of Journalism: Risks, Threats and Opportunities. *Digital Journalism*, 4 (7), str. 809-815.
- Welbers, K., Atteveldt, W.V., Kleinnijenhuis, J., Ruigrok, N., i Schaper, J. (2015). News Selection Criteria in the Digital Age: Professional Norms Versus Online Audience Metrics. *Journalism*, 17 (8), str. 1037-1053.

The preferred characteristics of news in the culture of clicks: Appeal, immediacy and curtness

Abstract: The aim of the paper is to identify the characteristics of the most read news on the most visited web portals in Bosnia and Herzegovina in order to determine the quality of the information that attracts users' attention. The analysis of news content published on the five most visited news sites includes the following variables: thematic category, news value, headline type and length, number and type of sources, and visual elements. The results indicate that many of the most-read news are very short stories and refer to uncommon and interesting situations or persons. The origin and sources of the news are non-transparent and their headlines are very long. The triviality and poor quality of the news indicates an urgent need to improve citizens' media competence for a more engaged use of the media, with the aim to improve the quality of the news. Empowering citizens to find, analyze, critically evaluate and use media information instead of passive reception of offered content is a precondition for a more active approach to the media in order to improve the quality of media supply.

Keywords: most read news, characteristics of news, news portal

Problemi savremenog upravljanja i rukovođenja sistemom zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini

ZLATAN BAJRAMOVIĆ

Sažetak: Odgovor na vrste opasnosti (prirodnog ili antropološkog porijekla) i nastajanju nesreća (prirodnih, tehničko-tehnoloških i drugih nesreća), u Bosni i Hercegovini provode snage i subjekti sistema zaštite i spašavanja. Posljedice nesreća u Bosni i Hercegovini pokazuju da postoji niz problema u organizaciji i djelovanju organa uprave i operativnih službi koje se bave prevencijom, odgovorom na njih kao i oporavkom. Razloge za ovakvo stanje ne treba tražiti isključivo u ljudskim resursima i nedostatku materijalnih resursa nego i u procesu upravljanja i njegovoj operacionalizaciji kroz rukovođenje u sistemu zaštite i spašavanju ljudi i materijalnih dobara u Bosni i Hercegovini.

Cljučne riječi: upravljanje, rukovođenje, zaštita i spašavanje, Bosna i Hercegovina

Uvod

Pojam sigurnosti jedan je od osnovnih u ovom radu. „Sigurnost kao uvjet opstanka i djelovanja pojedinca, društva, države i međunarodne zajednice jedna je od temeljnih društvenih funkcija“ (Tatalović, 2006b: 60). U pravilu, pod pojmom sigurnost se podrazumijeva odsutnost (odnosno zaštita od) opasnosti i prijetnji (Nohlen, 2001: 388). „Sigurnost je stanje u kojem je obezbijeđen uravnotežen fizički, duhovni, društveni i materijalni opstanak pojedinca i društvene zajednice u odnosu prema drugim pojedincima, društvenim zajednicama i prirodi“ (Abazović, 2002: 2-3; Grizold i dr.,1999: 8). Zaštita i spašavanje ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća „je vrlo stara aktivnost, ali se njeno proučavanje javlja kasnije. To je multidisciplinarna oblast za koju je potrebno

konsultirati brojne naučne oblasti i discipline, koje u predmetu svoga proučavanja imaju određene pojave u prirodi ili tehnička dostignuća u privredi“ (Huseinbašić, 2009: 5). Civilna zaštita „kao dio sistema zaštite i spašavanja ljudi, materijalnih, kulturnih i drugih dobara vrlo je dinamična aktivnost. Državne strukture je oblikuju u duhu međunarodno-pravnih normi kako bi svojim građanima pružile minimum sigurnosti od prirodnih i drugih nesreća“ (Huseinbašić, 2007: 9).

Procesom analize problema¹ dolazimo do sastavnih elemenata koje treba ispitati i obraditi, prije svega, šta je upravljanje i rukovođenje, kakav je njihov odnos i šta je u teoriji do sada prepoznato kao problem u njihovom provođenju, a zatim kakva je organizacija sistema zaštite i spašavanja u BiH i da li su predviđena rješenja dovoljna za uspješno postizanje postavljenih ciljeva i izvršavanje zadataka. S ovim u vezi *savremeno upravljanje i rukovođenje sistemom zaštite i spašavanja u BiH determinirano je stepenom složenosti problema koji opterećuju ovaj proces.*

Upravljanje i rukovođenje

Osnovno značenje pojma upravljanje je izvedeno „iz složenog glagola upravljati, odnosno uprava“. U savremenom kontekstu postoje dva značenja vezana za pojam uprava. „Prvo ide etimologijom da se izrazom administracija odnosno glagolom *administrare* označava upravljanje nizom složenih poslova u nekoj oblasti društvenih djelatnosti. Drugo značenje je imenica *administaratio* sa složenim značenjem, između ostaloga, upravljanje poslovima i zadacima u nekoj oblasti društvenog rada“ (Dujović, 2006: 24-25). Upravljanje u sistemu sigurnosti „...je, dakle, kontinuirana djelatnost povezivanja svih „faza“ upravljanja u jedinstven proces donošenja odluke, utvrđivanja politike i ciljeva koje treba da ostvari sistem sigurnosti“. Pojam upravljanja definiran na ovaj način ukazuje „da se pored upravne djelatnosti obuhvata i proces donošenja odluka, utvrđivanja politike i ciljeva organizacije sistema sigurnosti, politike i ciljeva koje treba da ostvari sistem sigurnosti“. S obzirom da se donošenje osnovnih odluka o određivanju ciljeva sistema sigurnosti događa izvan ovog sistema, neophodno je uočiti značajnu odrednicu. „U slobodnim demokratski organizovanim sistemima državni organi donose odluke o uspostavljanju sistema sigurnosti, određuju

1 Problem: „teoretsko ili praktično pitanje koje zahtjeva rješenje; naučni ili politički zadatak, zadaća uopće, prijevorno pitanje, zagonetka“ (Klaić, 2004: 1092).

njegovu politiku i ciljeve, ali isto tako i organi upravljanja u tako definiranom sistemu donose vlastite odluke, zagovaraju politiku i ciljeve koji nisu u koliziji sa prethodnim nivoom upravljanja, već proizilaze iz odluka politike i ciljeva višeg nivoa u ostvarivanju djelatnosti sigurnosti građana i društvenog sistema koga brane ili štite“ (Dujović, 2006: 26-27).

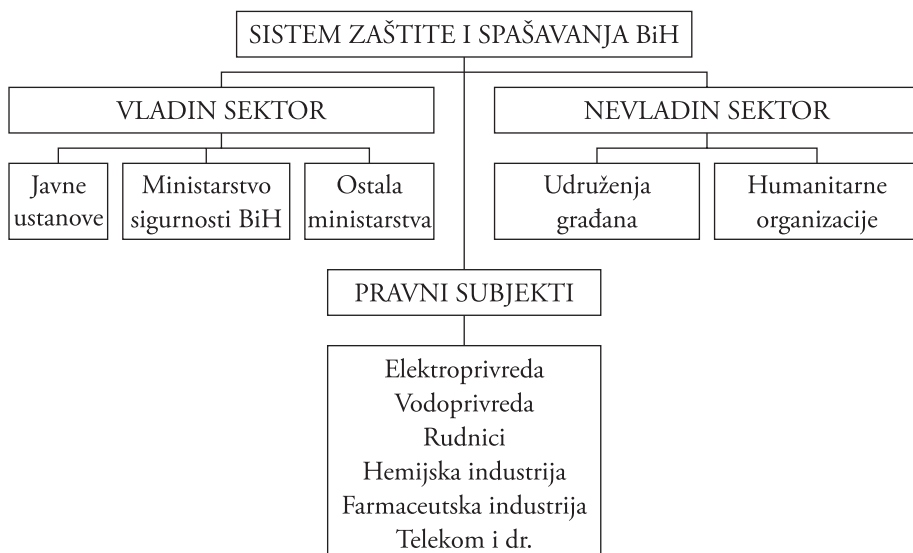
Rukovođenje je “organizovana djelatnost na sprovođenju politike, ciljeva i zadataka koje organi upravljanja postavljaju“ (Dujović, 2006: 32) u određenoj oblasti pa i u sistemu sigurnosti i sistemu zaštite i spašavanja kao jednom njegovom dijelu i „jedna od funkcija upravljanja“ (Dujović, 2006: 32). Prema Dujoviću (2006: 20) rukovođenje je „djelatnost vođa i rukovodnih struktura na usmjeravanju pojedinaca, dijelova, jedinica i sistema sigurnosti kao cjeline, u kontekstu ostvarivanja ciljeva i zadataka koji su postavili državni organi pred sistem sigurnosti.“

Poznavanje poslova u obavljanju funkcionalnih zadataka, adekvatna stručnost i posebno kvalificiranost u donošenju odluka, dio su zahtjeva za članove upravljačkih i rukovodnih struktura. Svestrano poznavanje struke iz oblasti realizacije ciljeva donijete odluke zahtjeva se od neposrednih izvršioca. Veliki značaj za upravljanje i rukovođenje imaju stručne i organizatorske sposobnosti osoba na funkcijama. Problemi savremenog upravljanja i rukovođenja mogu se podijeliti u tri cjeline: 1. stručni problemi, 2. organizacijski problemi i 3. ljudski problemi (Dujović, 2006: 160). U okviru stručnih problema nadređeni stalno tumače probleme struke kako bi osposobili podređene da postanu dobri stručnjaci. Praksa pokazuje da često imamo razliku između namjere i mogućnosti, jer bavljenje nadređenih drugim poslovima uskraćuje podređene za ovaj način osposobljavanja. Upravljačke i rukovodne strukture moraju stalno pratiti struku jer bez njenog poznavanja ne mogu donositi pravilne odluke i davati naredbe (Dujović, 2006:161). U okviru organizacijskih problema, ključni problem organizacije sistema upravljanja i rukovođenje je organizaciona struktura kojom se na cjelovit način izražava (ne)skladan odnos organizacijskih elemenata (Dujović, 2006: 162). U okviru ljudskih problema, suština je u zadovoljavanju ljudskih potreba jer su ljudi bitan faktor u organizaciji a posebno u obavljanju poslova. Posjedovanje najsavremenijih sredstava za obavljanje poslova nije od koristi u slučaju narušenih međuljudskih odnosa, a čak ni materijalna stimulacija u takvim situacijama nema željeni efekat (Dujović, 2006: 166). Postavljanje i unapređivanje ljudi u nekoj organizaciji evoluirala od nekadašnjeg - da su vođe donosile odluke o ovome - do savremenog kad čitavi timovi, sastavljeni od stručnjaka različitih profila, utiču na prijem i razvoj zaposlenih (Dujović, 2006: 167).

Sistem zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini

U periodu nakon potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, civilna zaštita se nalazila u okviru entitetskih sistema odbrane. U Federaciji BiH je Zakonom o odbrani Federacije BiH („Službene novine FBiH“, br. 15/96) civilna zaštita odvojena od civilne odbrane, uvedene Uredbom sa zakonskom snagom o odbrani (Službeni list RBiH, br. 4/92), ali je nastavila svoje postojanje u okviru entitetskog sistema odbrane (Lopušina i dr., 2007: 25). U Republici Srpskoj je civilna zaštita bila uređena Zakonom o civilnoj zaštiti („Službeni glasnik RS“, br. 20/97) ali je i dalje bila dio sistema odbrane u ovom entitetu (Huseinbašić, 2007: 134,136). Značajne promjene dogodile su se kada je 1998. godine civilna zaštita u Republici Srpskoj izdvojena iz oblasti odbrane a u Federaciji BiH se izdvajanje civilne zaštite iz oblasti odbrane dogodilo 1999. godine. U Brčko Distriktu BiH civilna zaštita je uspostavljena 2003. godine (Huseinbašić, 2009: 60). Na nivou države BiH u sklopu Ministarstva sigurnosti BiH formiran je Sektor za civilnu zaštitu (Huseinbašić, 2009: 73) koji je 2009. godine preimenovan u Sektor zaštite i spašavanja. Sistem zaštite i spašavanja BiH načelno se sastoji od vladinog sektora, pravnih subjekata i nevladinog sektora (Slika 1.).

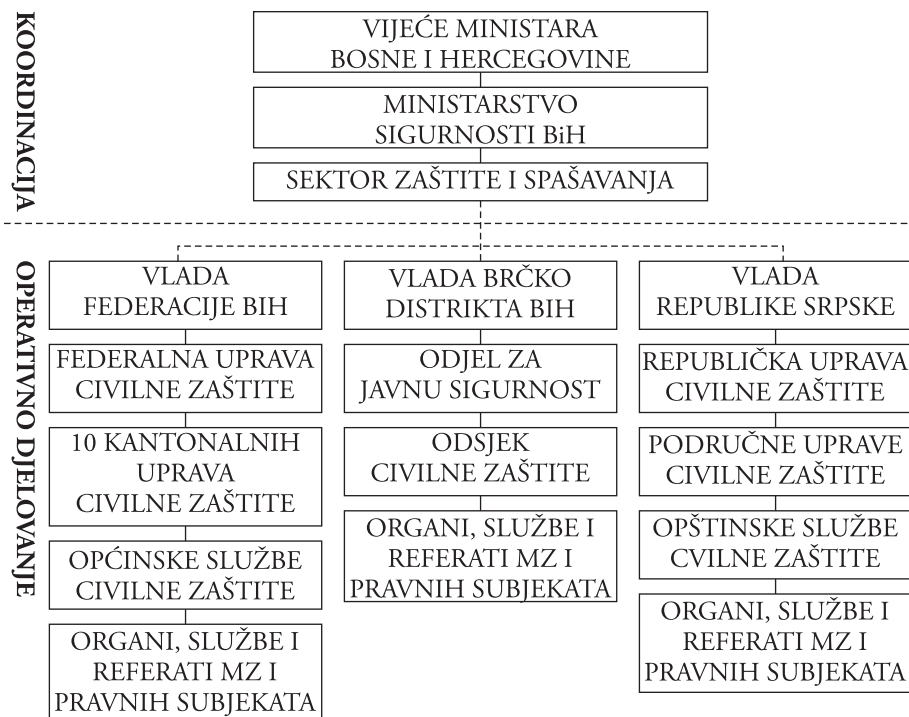
Slika 1. Sistem zaštite i spašavanja Bosne i Hercegovine

Izvor: prilagođeno prema Huseinbašić (2009: 58)

Unutar vladinog sektora jasno je izražena hijerarhijska uređenost koja je u skladu sa elementima i ustrojstvom političkog sistema u BiH. Upravljanje ovim složenim sistemom na svim nivoima političkog organiziranja u BiH znatno je otežano zbog različitosti u organiziranju rada (vidi sliku 2).

Slika 2. Organizacija upravljačke strukture sistema zaštite i spašavanja

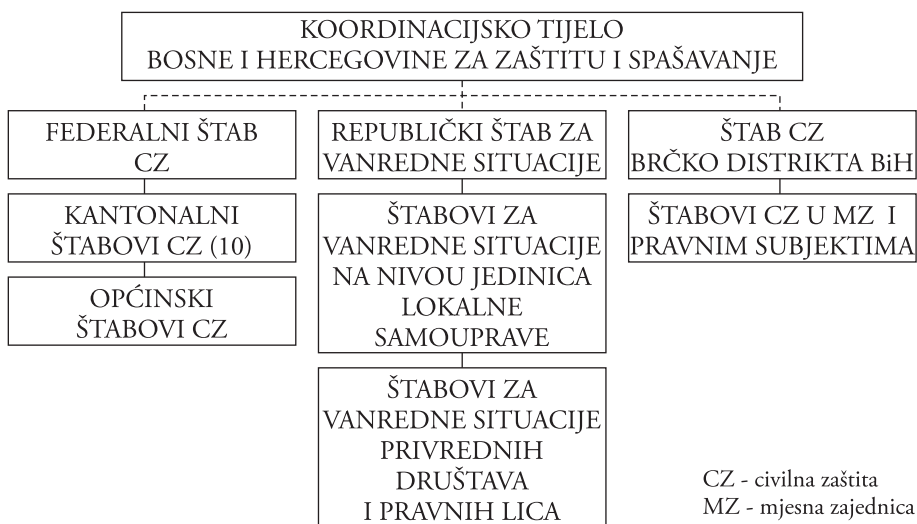
Izvor: prilagođeno prema Huseinbašić (2009: 74) i Deronja i drugi (2014:26)

Na nivou države BiH prisutna je koordinacija koju Vijeće ministara provodi preko Ministarstva sigurnosti BiH, odnosno sektora zaštite i spašavanja. Na nivou entiteta i distrikta, tijela za upravljanje imaju i operacionalizaciju djelovanja. Organizacija i djelovanje civilne zaštite na ovim nivoima potpuno su različite. U Federaciji BiH Vlada preko Federalne uprave civilne zaštite, 10 kantonalnih uprava, općinskih službi civilne zaštite i po potrebi nižih organa i službi upravlja civilnom zaštitom. U Brčko Distriktu BiH Vlada preko odjela za javnu sigurnost, odnosno odsjeka civilne zaštite i po potrebi nižih organa i službi upravlja civilnom

zaštitom. U Republici Srpskoj Vlada preko Republičke uprave civilne zaštite, područnih uprava i općinskih službi civilne zaštite, a po potrebi i nižih organa i službi, upravlja civilnom zaštitom. S obzirom na ovakvu uređenost civilne zaštite jasno je da je stvarno upravljanje sistemom zaštite i spašavanja podijeljeno na nižim nivoima, dok je koordinacija koja se odvija na nivou države uvjetovana političkom voljom nižih nivoa odlučivanja.

Okvirnim zakonom o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u Bosni i Hercegovini, član 16, osnovano je Koordinacijsko tijelo Bosne i Hercegovine za zaštitu i spašavanje koje ima 21 člana (9 iz Vijeća ministara BiH, 5 iz FBiH, 5 iz RS i 2 iz Brčko Distrikta BiH). Rukovođenje u sistemu zaštite i spašavanja, odnosno civilnoj zaštiti kao njegovoj glavnoj okosnici, uspostavljeno je i na nivou entiteta i distrikta (Slika 3).

Slika 3. Koordinacija u sistemu zaštite i spašavanja

Izvor: prilagođeno prema Huseinbašić (2009:81);
Zakon o zaštiti i spasavanju u vanrednim situacijama, član 8.

Koordinacijsko tijelo Bosne i Hercegovine za zaštitu i spašavanje u okviru svojih zadaća ima slijedeće nadležnosti:

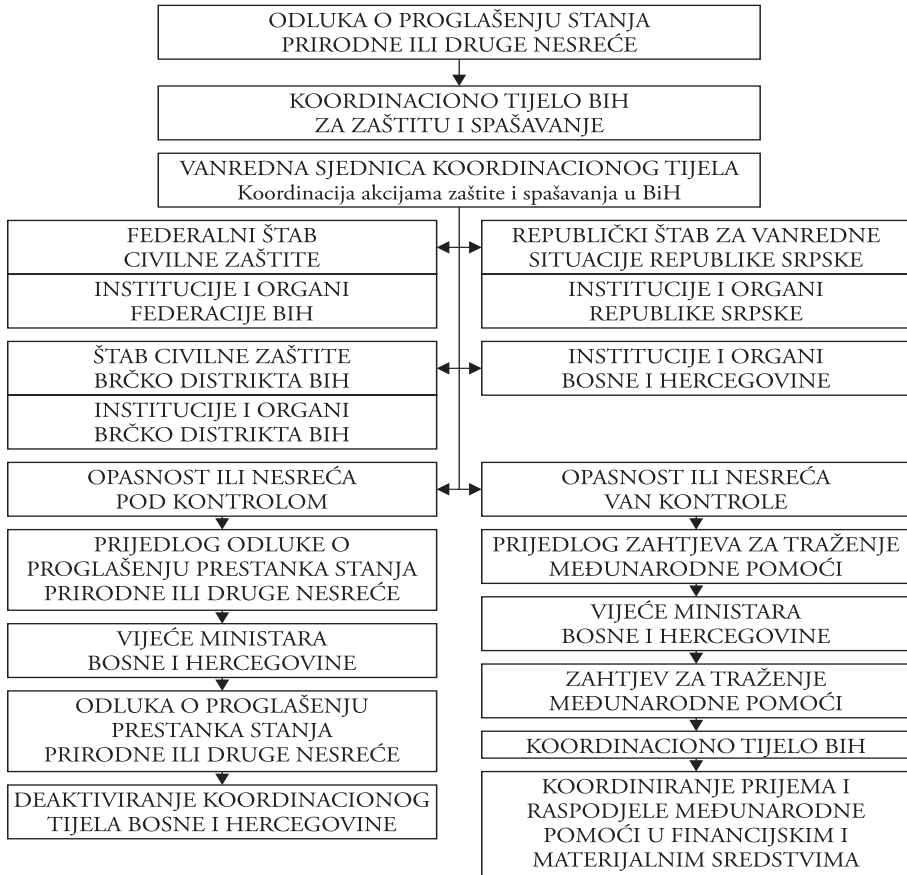
- a) predlaže Vijeću ministara BiH, na zahtjev entiteta ili Brčko Distrikta BiH, proglašenje stanja prirodne ili druge nesreće na teritoriji Bosne i Hercegovine i prestanak navedenog stanja;

- b) predlaže Vijeću ministara BiH donošenje odgovarajućih odluka iz svoje nadležnosti;
- c) daje preporuke nadležnim institucijama i organima Bosne i Hercegovine, entiteta i Brčko Distrikta BiH;
- d) koordinira aktivnosti u zaštiti i spašavanju sa institucijama i organima entiteta i Brčko Distrikta BiH i institucijama i organima na nivou Bosne i Hercegovine, nakon proglašenja stanja prirodne ili druge nesreće na dijelu ili cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, od strane Vijeća ministara BiH;
- e) koordinira prijem i pružanje međunarodne pomoći i donacija u zaštiti i spašavanju, nakon proglašenja stanja prirodne ili druge nesreće;
- f) koordinira aktivnosti zaštite i spašavanja institucija i organa na nivou Bosne i Hercegovine u provođenju mjera prevencije i pripravnosti za prirodnu ili drugu nesreću u okviru propisanih nadležnosti i koordinira ih sa entitetima i Brčko Distriktom BiH;
- g) prati provođenje naloženih mjera i podnosi Vijeću ministara BiH izvještaje o svojim aktivnostima“ (član 17. Okvirnog zakona o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u BiH, „Službeni glasnik BiH“ br. 50/08).

Obzirom na ovakvu organizaciju rukovodne strukture, jasno je da na nivou države postoji samo koordinacija, a na nižim nivoima stvarno rukovođenje u sistemu zaštite i spašavanja.

U procesu upravljanja i rukovođenja u sistemu zaštite i spašavanja BiH, pored četiri zakona, imamo dva ključna dokumenta za njihovo uspješno odvijanje. Prvi je Odluka o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće (na nivou države BiH, Brčko Distrikta BiH, entitetu Federacija BiH, kantonima i općinama na području Federacije BiH), odnosno, Odluka o proglašenju stanja elementarne nepogode i druge nesreće ili Odluka o proglašenju vanredne situacije (u entitetu Republika Srpska i općinama na području ovog entiteta), a drugi je naredba o upotrebi snaga i sredstava civilne zaštite. Navedene odluke donose organi upravljanja u skladu sa nivoom na kojem se nalaze (država, entitet, distrikt, kanton, općina) a naredbe donose organi rukovođenja u skladu sa organizacijom rukovodne strukture (na nivou entiteta, distrikta, kantona i općina). Redoslijed donošenja je da se prvo donese Odluka o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće/elementarne nepogode ili druge nesreće/vanredne situacije a nakon ovoga Naredba o upotrebi snaga i sredstava civilna zaštite.

Slika 4. *Koordinacija akcijama zaštite i spašavanja nakon donošenja odluke o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće na području BiH*

Iz ovoga se jasno vidi velika složenost u procesu upravljanja zbog terminoloških i organizacijskih razloga, dok je u procesu rukovođenja potpuno izostavljen nivo države BiH. U smislu saradnje, značajno je spomenuti Sporazum o saradnji u ostvarivanju zadataka civilne zaštite („Službene novine Federacije BiH“, br. 36/01) potpisan između Vlade Federacije BiH i Vlade Republike Srpske. Ovim Sporazumom je pravno uređen način saradnje, odnosno prelazak entitetskih linija razdvajanja, i uvjeta pod kojim snage civilne zaštite iz jednog entiteta pomažu snagama u drugom entitetu. Veoma usložnjenu saradnju civilnih zaštita u BiH nastojale su olakšati i međunarodne organizacije. Ujedinjene nacije (UN) u okviru Međunarodne strategije UN za smanjenje rizika od katastrofa (UNISDR) objavile su 2009. godine izdanje pod nazivom „UNISDR

Terminologija“ koje je trebalo da uskladi referentnu terminologiju iz oblasti zaštite i spašavanja kako u BiH tako i sa međunarodno prihvaćenom standardnom terminologijom na drugim jezicima.

Probleme i nedostatke u upravljanju sistemom zaštite i spašavanja najlakše je uočiti u stvarnim dešavanjima kao što su veliki snijeg 2012. godine i poplave 2014. godine. Veliki snijeg u februaru 2012. godine iznio je na vidjelo sav nemar entitetskih, ali i državnih vlasti, a građani na cjelokupnoj teritoriji BiH su bili često primorani samoorganiziranjem rješavati problem uklanjanja snijega (istinomjer.ba/retrospektiva-februarski-snijeg-otkrio-nespremnost-odgovornih-za-reakciju-na-elementarne-nepogode/). Poplave koje su zadesile BiH u maju 2014. godine nisu se mogle izbjeći ali su mogle biti umanjene njene posljedice „da je vlast preduzela sve da izgradi funkcionalan i efikasan sistem zaštite od poplava“ (Deronja i dr.,2014: 117).

Slika 5. Stanje prirodne nesreće uzrokovane velikim sniježnim padavinama i niskim temperaturama u BiH (05.02 - 22.02.2012. godine)

Slika 6. Posljedice poplave

Odgovornost za katastrofalne razmjere posljedica poplava snose entitetske, kantonalne i lokalne vlasti, a „s obzirom na podjelu nadležnosti i činjenicu da su se u najvećoj mjeri izlile rijeke (vode) koje spadaju u primarne vodne kanale Republike Srpske, te vode prve kategorije Federacije BiH, najveću odgovornost za katastrofu snose entitetske vlade, odnosno entitetska resorna ministarstva za pitanja poljoprivrede, voda i šumarstva“ (Deronja i dr.,2014: 117). Zvaničnici u BiH su pokazali da vrlo slabo poznaju svoje ovlasti u okviru civilne zaštite i sistema zaštite i spašavanja.

Zaključak

Upravljanje i rukovođenje općenito su vrlo složeni procesi koji se odvijaju u nekom sistemu. Provode se u skladu sa određenim zakonitostima i principima a povratni uticaj na teoriju ima praksa koje je korigira i unapređuje. Teorija i praksa upravljanja i rukovođenja razmatra tri vrste problema: stručni, organizacijski i ljudski. Upravljanje i rukovođenje u sistemu zaštite i spašavanja naročito su složeni, a pored navedenih problema opterećuju ga i neki drugi, poput neusklađene jezičke terminologije i normativno-pravnih akata. Posljedice prirodnih nesreća u BiH pokazuju da postojeću neefikasnost u upravljanju i rukovođenju sistemom zaštite i spašavanja nije moguće pravdati političkim interesima, već da je rješenje problema u nadgradnji ili izmjeni postojećih struktura.

Postojeća upravljačka struktura nije maksimalno efikasna u procesu donošenja odluka zbog niza razloga. Prvi razlog nalazimo u činjenici da ne postoji uprava civilne zaštite na nivou države, što usporava Vijeće ministara BiH u prijemu informacija i predloga ali i procesu donošenja odluka. Drugi razlog je da se odluke Vijeća ministara BiH sporo usvajaju i donose zbog usklađivanja političkih interesa. Treće, Sektor zaštite i spašavanja ne može u postojećim uvjetima biti optimalan odgovor na zahtjeve procesa upravljanja pa se može razmatrati opcija „prerastanja“ ovog sektora u upravu ili direkciju koja bi organizacijski bila smještena u Ministarstvu sigurnosti BiH. Proces upravljanja u entitetima i Brčko Distriktu neophodno je dovesti na nivo da su kompatibilni radi pojednostavljivanja saradnje ali i izgradnje efikasnog sistema upravljanja.

Rukovodeće strukture zaštite i spašavanja u BiH također nemaju ispoljenu efikasnost u radu. Kako je navedeno, Vijeću ministara BiH u upravljačkom smislu nedostaje uprava civilne zaštite a u rukovodećem

smislu mu nedostaje štab civilne zaštite. Tijelo pod nazivom „Kordinacijsko tijelo BiH za zaštitu i spašavanje“ nema sve funkcije štaba. Moguće je razmotriti povećanje ovlasti ovog tijela ili formiranja štaba civilne zaštite čije bi status bio aktivan u slučaju kada prirodna ili druga nesreća zahvati veći dio BiH odnosno u slučaju katastrofa. Snage prvog odgovora su najčešće snage na nivou općina/opština, pravnih subjekata ili mjesnih zajednica. Rukovođenje na ovom mikronivou opterećuju problemi poput nedostatka adekvatnih rukovodilaca, jedinica opće ili specijalizirane namjene civilne zaštite i nedovoljnih materijalnih resursa. Izvođenje vježbi, kroz proigravanje različitih scenarija, bilo bi od velike pomoći za proces rukovođenja na najnižem nivou. Ispunjenje ovih zahtjeva je moguće kroz veća materijalna ulaganja, kako u materijalne tako i ljudske resurse, te uvođenja permanentnog sistema edukacije za profesionalne pripadnike civilne zaštite, ali i za stanovništvo.

U BiH bi bilo korisno da se prestane sa praksom deklarativnog zalaganja da je zaštita i spašavanje od interesa za državu, a da ta ista država prepušta njenim dijelovima, entitetima i distriktu, da različito uređuju ovu oblast. Jasno je da još uvijek ne postoji unutrašnja politička volja, niti pritisak izvana, da se uspostavi jedinstven sistem zaštite i spašavanja i da će se upravljanje i rukovođenje i dalje odvijati decentralizirano. Praksa je pokazala da decentralizirano u BiH znači sporo, neefikasno i sa teškim materijalnim posljedicama. Moguća rješenja se nalaze u povećanju ovlasti tijela upravljanja i rukovođenja, izradi i usvajanju zakona i strategija na nivou države sa obavezom da entiteti i distrikt u potpunosti usklade svoju organizaciju i djelovanje sa njima, kao i uspostavljanju profesionalnih jedinica civilne zaštite.

Literaaura

a) Knjige i monografije

- Abazović, M. (2002). *Državna bezbjednost: Uvod i temeljni pojmovi*, Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
- Dujović, J. (2006). *Rukovođenje i upravljanje sistemima sigurnosti*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Ejdus, F. (2012). *Međunarodna bezbednost: Teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Grizold, A.; Tatalović, S. i Cvrtila, V. (1999). *Suvremeni sistemi nacionalne sigurnosti*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Huseinbašić, Č. (2009). *Upravljanje sistemom zaštite i spašavanja*, Sarajevo: Jordan studio.
- Huseinbašić, Č. (2007). *Civilna zaštita u sistemu sigurnosti*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Klaić, B. (2004). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske.
- Stajić, Lj. i Gaćinović, R. (2007). *Uvod u studije bezbednosti*, Beograd: Draslar partner.

b) Naučni i stručni članci

- Tatalović, S. (2006). *Koncepti sigurnosti na početku 21. stoljeća, Međunarodne studije*, god. 6, br. 1, str. 60-80.

c) Izvještaji i analize

- Deronja Suljić, L.; Bulić, M.; Telić, D. i Čilimković, A. (2014). *Poplave u BiH - Elementarne nepogode ili institucionalna neefikasnost, radna verzija*, Sarajevo: Centar civilnih inicijativa.

d) Normativno-pravni akti

- Okvirni zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u Bosni i Hercegovini, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 50/08.
- Sporazum o saradnji u ostvarivanju zadataka civilne zaštite, „Službene novine Federacije BiH“, br. 36/01.
- Ujedinjene nacije (maj, 2009). UNISDR Terminologija. Ženeva: Ujedinjene nacije.
- Uredba sa zakonskom snagom o odbrani, „Službeni list Republike Bosne i Hercegovine“, br. 4/92.
- Zakon o civilnoj zaštiti, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 20/97
- Zakon o odbrani Federacije Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 15/96
- Zakon o zaštiti i spasavanju u vanrednim situacijama, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 121/12
- Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 39/03, 22/06 i 43/10

e) Internet izvori

- URL: istinomjer.ba/retrospektiva-februarski-snijeg-otkrio-nespremnost-odgovornih-za-reakciju-na-elementarne-nepogode/ (10.02.2015.)

Contemporary management issues in the protection and rescue system in Bosnia and Herzegovina

Abstract: In Bosnia and Herzegovina, response to hazards (of natural or anthropological origin) and accidents (natural, technical/technological and other) is provided by forces and subjects in the protection and rescue system. Outcomes of accidents in Bosnia and Herzegovina show that there are numerous problems in the organization and operation of public administration bodies and operative services in charge of prevention, response and recovery. Root causes for this state of affairs should not be sought solely in human resources and lack of material resources, but also in the administration process and its operationalization through management of the system for rescue and protection of people and property in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: administration, management, protection and rescue,
Bosnia and Herzegovina

Intervencije u post-9/11 vremenu - Komparativni pregled humanitarnih intervencija u Afganistanu, Iraku i Siriji

DAMIR BEVANDA

Fakultet političkih nauka Sarajevo, Doktorski studij, Odsjek sigurnosne i mirovne studije

Sažetak: Teroristički napadi 9/11 utjecali su na promjenu mnogih pitanja u međunarodnim odnosima i međunarodnom pravu. Pitanje humanitarnih intervencija je također pretrpjelo značajne promjene i nastavilo se mijenjati kako je dalje tekao globalni rat protiv terora. Prvi odgovor Sjedinjenih Država bila je intervencija u Afganistanu temeljem prirodnog prava na obranu definiranog u Povelji UN. Uslijedila je humanitarna intervencija u Iraku koja je bila vođena načelom preempcije prethodno ugrađenom u Nacionalnu sigurnosnu strategiju SAD-a. Pokazalo se da preempcija nije bila opravdana, ali i da su postojali značajni razlozi humanitarne prirode za intervenciju u Iraku. Međunarodno pravo iz oblasti humanitarnih intervencija se razvijalo do općeprihvaćenog načela odgovornosti za zaštitu (R2P) koje nažalost nije aplicirano u Siriji zbog čega je došlo do ukupne deterioracije zemlje.

Ključne riječi: humanitarne intervencije, 9/11, GWOT, odgovornost za zaštitu

Uvod

Humanitarne intervencije su jedan od mehanizama zaštite ljudskih prava u međunarodnim odnosima. Ellis (u Babić i Bojanić, 2008: 86) navodi kako se o humanitarnoj intervenciji radi kada se država, skupina ili pojedinac, uz pomoć sile miješa u poslove strane države da bi se spriječilo kršenje prava građana te države i dodaje da bi neka intervencija bila humanitarna, nije potrebno da ima humanitarne motive. Ovo je vrlo značajna konstatacija za razumijevanje ukupnog koncepta humanitarnih vojnih intervencija koje su poduzete prema državama/režimima koji su

dovođeni u vezu s podržavanjem terorizma, a čiji pregled u ovom radu dajemo. Kada govorimo o teroru i terorizmu koji poprima globalne karakteristike, pitanja koja zahtijevaju odgovore, a na koja nastojimo odgovoriti, su: je li bolje intervenirati ili neintervenirati, odnosno kada, gdje, kako i u kojem obimu to učiniti? Kada se neka intervencija može smatrati završenom i uspješnom te koliko uspješne ili neuspješne posljedice prethodnih intervencija utječu na donošenje odluka o sljedećim u sličnim kontekstima?

Humanitarna intervencija obično se promatra kao izuzetak od načela neintervencije (Nardin u Babić i Bojanić, 2008: 22). Neinterveniranje svoju podlogu zvanično pronalazi u Povelji UN¹, ali i u politici neinterveniranja koja datira još iz XVIII. i XIX. stoljeća. Mogu li suvremeni politički odnosi u XXI. stoljeću nastaviti kontinuitet neinterveniranja ili će XXI. stoljeće postati stoljeće vojnih intervencija ovisit će primarno o povremenim događajima naizgled lokalnog karaktera, a suštinski od globalnog utjecaja na čovječanstvo.

Ne postoji događaj u novijoj povijesti koji je imao takav izravan, trenutni i sveobuhvatan utjecaj na međunarodne odnose, međunarodnu politiku, međunarodnu sigurnost i međunarodno pravo kao što je to napad 11. rujna 2001. godine na Svjetski trgovački centar u New Yorku i zgradu Ministarstva obrane SAD-a - Pentagon u Washingtonu. Ovaj teroristički napad Sjedinjene Države su promatrale kao akt agresije i objavu rata. Ono što je uslijedilo bio je brz odgovor na agresiju, odnosno prijetnje sigurnosti nove vrste. Pokrenute su aktivnosti koje su nazvane globalni rat protiv terora (GWOT)². Uvriježena pravila korištena kao povod ili opravdanje za humanitarne intervencije doživjela su izmjene „u hodu.“ U fokusu ovog rada, osim odgovora na postavljena pitanja, jest i prikaz okolnosti koje su dovele do promjena i adaptacija ranije definiranih pravila i uvjeta neophodnim za poduzimanje humanitarnih intervencija, potaknutih pojavom globalnog terorizma. Heinze (2006: 12) ističe kako su prije 9/11, norme humanitarne intervencije razvijene i primijenjene u miljeu

1 Polazeći od generalne obveze suzdržavanja od prijetnje ili uporabe sile u međunarodnim odnosima (čl. 2.) kao izuzeci politike neinterveniranja u Povelji propisani su mogućnost uporabe oružane sile (čl. 41.) uz prethodnu procjenu Vijeća sigurnosti postoji li takva prijetnja, povreda mira ili agresije (čl. 39.) kao i prirodno pravo na individualnu ili kolektivnu obranu u slučaju oružanog napada (čl. 51.).

2 Engl. GWOT - *Global War on Terror*

međunarodne sigurnosti u kojem je bilo malo bojazni oko mogućnosti da humanitarno opravdanje za korištenje vojne sile može pružiti pokriće za nehumanitarne vojne kampanje, poput onih povezanih sa „ratom protiv terora“. Delcourt (2006: 62) dodaje kako smo sa „sekuritizacijom“ međunarodnih politika nakon 11. rujna 2001. ušli u svijet u kojem hitna pravila uvelike mijenjaju uobičajena pravila.

Kao odgovor na teroristički akt izvršena je vojna intervencija u Afganistanu, konkretnije, napad na efektivne Al Qaeda koje su se nalazile u toj zemlji, ali i vladajući talibanski režim koji je odbio isporučiti Osamu Bin Ladenu, vrhovnog vođu terorističke organizacije. U nastavku GWOT-a, uslijedila je invazija na Irak i svrgavanje iračkog diktatora Saddama Husseina 2003. godine pod vrlo nejasnim i diskutabilnim opravdanjem dovođenja u vezu s Al Qaedom i nastavkom proizvodnje i proliferacije oružja za masovno uništenje. Heinze (2006) konstatira kako u doba globalnog terorizma, olabavljanje zahtjeva za onim što se smatra prihvatljivom uporabom sile ima posljedice, čak i ako se koristi za humanitarne intervencije s dobrim namjerama i nastavlja kako se te posljedice vide u Iraku već u prvim godinama nakon intervencije. Nepronalazak oružja za masovno uništenje na području Iraka kao izravnog povoda za intervenciju potvrdio je Heinzeove pretpostavke.

Loši potezi koji su uslijedili nakon svrgavanja Husseina bili su opomena i uvertira na neodlučno postupanje u Siriji, gdje je kašnjenje s intervencijom rezultiralo stvaranjem i ojačavanjem nove globalne terorističke mreže koja je 2014. godine proglasila kalifat i nazvala se Islamskom državom. U komparativnom pregledu koji iznosimo, promatramo sličnosti i razlike intervencija koje su uslijedile u post 9/11 periodu, kroz prizmu opravdanosti, pravnog okvira, konteksta i rezultata (ne)intervencije, kako bismo pokušali dati odgovore na pitanja s početka uvodnog dijela.

Afganistan - oživotvorenje Hobbesovih paradigmatiskih strahova

U Afganistanu posljednjih 40 godina, praktično od invazije tadašnjeg SSSR-a do danas, kontinuirano traje kaotično stanje rata/polurata, bez ikakvih naznaka postizanja trajnog i održivog mira. Akhtar (2014: 44) navodi kako je moderna povijest Afganistana ona sustavnog nasilja i nastavlja da je u Afganistanu postojao hobsovski rat svih protiv svih ali bez

Levijatana³. Maley (2016: 16) dodaje kako Afganistan nije „post-konfliktna zemlja.“ Ona je bila značajno pod raskolom još od svrgavanja predsjednika Muhammada Daouda u puču u travnju 1978. Theros (2012: 5) naglašava kako je između 1978. i 2001. Afganistan iskusio seriju konflikata i političkih režima koji su se kretali od autoritarizma, okupacije i revolucije, krvavih ratova i sloma države do fundamentalizma i totalitarizma. Turbulentna povijest države je reflektirala različite geopolitičke snage kao i osporavane procese formiranja države, koje je pratilo ekstenzivno uplitanje izvana.

Za razumijevanje konteksta intervencije u Afganistanu, neophodno se vratiti u period sredine 1980-ih godina, kada kao otpor ruskim okupacijskim snagama počinju jačati različite vojno-političke frakcije čiji dio su bili i mudžahedini, ratnici iz stranih zemalja pod vodstvom šeika Abdullah Azzama i Osame Bin Ladena. Nakon 1989. godine i odlaska ruskih snaga iz Afganistana, u državi se nastavljaju frakcijski sukobi što rezultira nepostojanjem stabilne središnje državne vlasti. Na scenu 1994. godine stupaju talibani, odnosno pokret Tehrik-e-Islam-e-Taliban, sačinjen od afganistanskih islamskih studenata, uglavnom ruralnih pašunskih korijena pod vodstvom Mula Omara koji do 1996. godine uspijevaju ovladati većim dijelom Afganistana. Iste godine, Osama Bin Laden se vraća u Afganistan gdje učvršćuje svoju mrežu Al Qaeda i u kojoj uspostavlja svoj operativni teroristički centar. Iz ovog centra upravljano je napadima 9/11.

Nekoliko godina prije napada 9/11, 1998. godine Al Qaeda je izvršila terorističke napade na Veleposlanstva SAD-a u Dar-Es-Salamu (Tanzanija) i Nairobiu (Kenija). Kao posljedica ovih napada, na inicijativu SAD-a Vijeće sigurnosti UN-a izglasalo je dvije rezolucije. Maley (2016) podsjeća kako je već u Rezoluciji 1267/1999, VSUN zahtijevalo da talibani predaju Bin Ladena „odgovarajućim vlastima u zemlji gdje je optužen ili odgovarajućim vlastima u zemlji gdje će biti uhićen i učinkovito izveden pred lice pravde“. Rezolucija 1267 je također sadržavala široku lepezu zahtjeva za države da zamrznu „sredstva i druge financijske resurse“ koji ili pripadaju talibanima

3 Thomas Hobbes, engleski filozof iz XVII. stoljeća, tvorac teorije društvenog ugovora u svom kapitalnom djelu „LEVIJATAN ili materija, oblik i vlast države crkvene i građanske“ navodi kako je država „smrtni Bog“ ili „Levijatan,“ a bez države prirodno stanje jest „rat svih protiv svih“ (*Bellum omnium contra omnes*). „Nepostojanje“ države u Afganistanu rezultiralo je kontinuiranim unutarnjim sukobima između različitih skupina pod utjecajem određenih vanjskih faktora. Ovdje bismo se nadovezali i ustvrdili kako jednako stanje postoji i u Iraku i Siriji - rat svih protiv svih, pod utjecajem globalnih i regionalnih vanjskih faktora.

ili su im dostupni na korištenje, a daljnje mjere su usvojene u Rezoluciji 1333/2000.

Usljedio je teroristički napad na središta ekonomske i vojne moći SAD-a - Svjetski trgovački centar i Ministarstvo obrane. Tog dana, 11. rujna 2001. godine, u jednom koordiniranom napadu Al Qaeda poginulo je gotovo 3.000 ljudi (Kushner, 2003). Izravne i neizravne materijalne štete bile su daleko veće od, do tada, bilo kojeg zabilježenog terorističkog napada u svijetu. Reakcija međunarodne zajednice bila je brza i odlučna, barem deklarativno. Khalid (2011) naglašava kako je dan nakon napada, 12. rujna 2001. VSUN izglasalo Rezoluciju 1368⁴ i održan je sastanak Sjeverno-atlantskog vijeća⁵. Dakle, 24 sata nakon napada započeto je sa stvaranjem pravnog okvira za djelovanje u okviru VSUN i NATO-a. SAD su zahtijevale od talibanskog režima da izruče Osamu Bin Ladenu i onemoguće djelovanje terorističkih baza Al Qaeda na području Afganistana koji se nalazio pod njihovom kontrolom. Usljedio je negativan odgovor iz Kabula⁶. Na dan 28. rujna izglasana je Rezolucija Vijeća sigurnosti UN 1373 (2001), koja postavlja aktivnosti koje države moraju poduzeti u borbi protiv terorizma, kao što su uzdržavanje od aktivne ili pasivne podrške entitetima ili osobama uključenim u terorističke akte, sprečavanje počinjenja terorističkih napada, zamrzavanje financijskih sredstava itd.

Khalid (2011) ističe kako je 7. listopada 2001. Vlada SAD-a pozivajući se na urođeno pravo na samobranu iz članka 51. Povelje UN informirala Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda da je bila žrtva masovnih i brutalnih napada i da dokazi pokazuju kako su Al Qaeda i talibanske vojne instalacije odgovorne za ovaj čin. Istog dana SAD i UK su započele vojnu akciju protiv Al Qaeda i talibana.

4 Rezolucijom se osuđuju teroristički napadi i izražava volja da se poduzmu neophodne mjere da se odgovori na napade 11. rujna i suprotstavi svim formama terorizma u skladu s odgovornostima Povelje, ali u njoj nema ovlaštenja za korištenje sile protiv bilo koje države.

5 Na sastanku je konstatirano kako je napad izvršen iz inozemstva prema Sjedinjenim Državama. Sukladno članku 5. Povelje NATO-a, oružani napad na jednu ili više zemalja članica smatrat će se napadom protiv svih članica.

6 Maley (2016) objašnjava kako su pokušaji uvjeravanja talibana da predaju Bin Ladenu SAD-u bili osuđeni na propast jer je s jedne strane, *norma reciprociteta* obvezivala talibane da štite Bin Ladenu zbog pomoći koju im je davao u prošlosti, a s druge strane, *norma gostoljubivosti* kodificirana pašunskim običajem također je zahtijevala da bude zaštićen. Dakle, došlo je do „sukoba“ međunarodnog prava sa pašunskim običajnim pravom u kojem su talibani primat dali potonjem.

Prethodno je predsjednik SAD-a Bush potpisao zajedničku rezoluciju kongresa SAD-a⁷. Smith i Thorp (2010: 2) ističu da vojna kampanja u Afganistanu nije bila specifično ovlaštena od strane UN - nije postojala specifična rezolucija Vijeća sigurnosti kojom se ovlašćuje invazija - ali je bila široko (premda ne univerzalno) shvaćena kao legitiman oblik samoobrane u okviru Povelje UN. Rezolucije Vijeća sigurnosti 1368 i 1373 jednostavno izražavaju široki opći zahtjev za poduzimanje aktivnosti na borbi protiv međunarodnog terorizma (Smith i Thorp, 2010: 3), ali nemaju eksplicite iznesen stav Vijeća sigurnosti propisan čl. 41. Povelje UN o korištenju sile s ciljem intervencije. Maley (2016: 28-29) ističe da je u 2001. Vijeće sigurnosti je izglasalo brojne rezolucije u solidarnosti sa Sjedinjenim Državama koje su uslijedile iza napada 11. rujna, ali nijedna nije izravno ovlastila korištenje sile, kao npr, Rezolucija 678 koju je Vijeće donijelo prije pokretanja operacije Pustinjska oluja u 1991. kako bi se povukle iračke snage iz Kuvajta. Sjedinjene Države su se umjesto toga oslonile na član 51. Povelje UN i prirodno pravo osobe ili kolektiva na samoobranu. U to vrijeme, pod šokom razmjera i rezultata terorističkog napada, vrlo malo glasova je podignuto s ciljem preispitivanja validnosti ovog opravdanja. Sjedinjene Države su 7. listopada 2001. godine pokrenule „Operaciju dugotrajna sloboda“. Smith i Thorp (2010: 5) ističu kako je ovdje problem taj što su napadi 11. rujna izvedeni od strane Al Qaeda, a vojna meta u Afganistanu bili su talibani. Dakle, sukladno Povelji UN, vojni odgovor koji je uslijedio morao je biti usmjeren ne samo na terorističku organizaciju koja je stajala iza napada (Al Qaeda) već i na državni režim koji je davao podršku toj organizaciji (talibanski režim u Afganistanu), budući da Povelja ne prepoznaje organizacije kao izvor agresije.

Sredinom prosinca 2001. godine proglašeno je uništenje Al Qaeda u Afganistanu. Uslijedila je Rezolucija Vijeća sigurnosti 1386/2001 kojom je uspostavljen mandat za Međunarodne snage za sigurnosnu podršku (ISAF⁸). Postoji široko rasprostranjeno slaganje kako je svrgavanje talibana

7 Prema toj rezoluciji predsjednik je ovlastio korištenje sve nužne i prikladne sile protiv onih nacija, organizacija, ili osoba za koje se utvrdi da su planirale, naložile, počinile ili pomagale terorističkim napadima koji su se dogodili 11. rujna 2001. ili pružaju utočište takvim organizacijama ili osobama, kako bi spriječili buduće napade međunarodnog terorizma protiv SAD-a od strane država, organizacija ili osoba (Khalid, 2011, 75).

8 Engl. ISAF - *International Security Assistance Force*

i uspostavljanje nove države Afganistan pravedan, pravovremen i dobro izvršen odgovor na napade 9/11. Problemi su se pojavili u dinamici rata koja je razvijena kasnije (Greentree, 2013: 90). Riječ je o nečem što Greentree naziva osvetničkim lovom na čovjeka kako bi se iskorijenila Al Qaeda iz Afganistana. Ovdje se otvara pitanje tajminga završetka intervencije. Može li se u globalnom ratu protiv terora slamanje otpora smatrati završenim poslom u uvjetima „slabe“ države kakva je postojala u Afganistanu? Izgradnja države u svakom segmentu, uz otklanjanje prijetnji i pronalaženje „glavnog krivca“ za napad su svakako dovoljni razlozi za nastavak mandata u promijenjenoj formi. To je uvidjela i sljedeća administracija SAD-a. Tardelli (2011: 18) ističe kako je rano, već u veljači 2009. (nakon preuzimanja dužnosti predsjednika SAD-a op.a.) Obama u potpunosti prihvatio konflikt u Afganistanu, suprotstavljajući konflikt protiv Al Qaede i talibana kao „ispravn rat“ iz nužnosti nasuprot „pogrešnom ratu“ po izboru koji je vođen u Iraku. Dajući prioritet afganskom konfliktu, Afganistan je postao Obamin vlastiti rat po izboru.

Irak - preemptivni napad ili humanitarna intervencija?

Irak se u fokusu međunarodne zajednice s manje ili više pažnje nalazi gotovo jednako dugo kao i Afganistan. Chitalkar i Malone (2013: 2) ističu kako je Irak okupirao mjesto u agendi Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda već preko tri desetljeća. Ustvari, različite faze uključivanja Vijeća sigurnosti sa Irakom pružaju korisne leće kroz koje se može proučavati evolucija Vijeća od završetka hladnog rata. Za razumijevanje problema potrebno se vratiti na završetak Iračko-iranskog rata, odnosno invaziju Iraka na Kuvajt⁹. Intervencije koje su provedene protiv Iraka najznačajnije su definirane kroz odredbe tri Rezolucije VSUN: 678/1990, 687/1991

9 Chitalkar i Malone (2013: 2) navode kako se procjenjuje da je Iransko-irački rat Irak koštao preko 450 milijardi US\$. Iskorištavajući financijsku propast Iraka zbog ovog rata, Kuvajt je započeo vršiti pritisak za koncesije u graničnim sporovima sa Irakom. On je premašio svoju proizvodnu kvotu OPEC-a, preplavljujući tržište i obarajući cijene iračke nafte koje su opale sa 20 US\$ na 14 US\$ između siječnja i lipnja 1990. U to vrijeme Saddam Hussein je trebao iskazati priznanja svojoj zemlji, a zahtjevi Kuvajta su riskirali daljnje njegovo poniženje u očima iračkog naroda kao i u arapskom svijetu. Vjerojatno, vođen ovim promišljanjima, Irak je izvršio invaziju na Kuvajt 2. kolovoza 1990.

i 1441/2002, premda je broj rezolucija koje se odnose na stanje u Iraku daleko veći.¹⁰

Rezolucija 678 se poziva na Rezoluciju 660 koja je determinirala narušavanje međunarodnog mira i sigurnosti invazijom Iraka na Kuvajt. U ovoj rezoluciji VSUN je eksplicite ovlastilo korištenje vojne sile protiv Iraka što je bilo osnova za Operaciju „Pustinjska oluja” početkom 1991. godine. Po završetku Operacije izglasana je Rezolucija 687 koja je postavljala uvjete pred iračke vlasti. Ovom rezolucijom od Iraka je traženo da prihvati uništenje, uklanjanje ili vraćanje u neprijeteće stanje pod međunarodnom supervizijom kemijskog, biološkog oružja i povezanih tvari, kao i nerazvijanje nuklearnog oružja, materijala i sustava ili komponenata. UN-ove inspekcije su provedene do 1998. kada je Irak prekinuo kooperaciju. Slabost Rezolucije sastojala se u tom što nije predviđala mjere za nesuradnju.

Usljedilo je više rezolucija koje su pozivale Irak na izvršenje, a ključna je Rezolucija 1441. Ova rezolucija je usvojena 8.11.2002. pod konstantnim prijetnjama mogućim vetom od strane Francuske. Rezolucija 1441 se poziva na niz slučajeva nesuradnje po pitanju Rezolucije 687 i prepoznaje da nesuradnja Iraka predstavlja prijetnju međunarodnom miru i sigurnosti.¹¹ Chitalkar i Malone (2013: 5) naglašavaju kako je Rezolucija 1441 patila od kreativne nejasnoće - nije bilo jasno šta bi značilo propust Iraka da surađuje, šta bi se dogodilo u slučaju propusta, i najvažnije, tko o tom odlučuje? Uglavnom, izbjegnuto je bit pitanja da li bi „propust“ Iraka automatski dozvolio državama da provode Rezoluciju ili bi druga rezolucija bila nužna za tu svrhu. Bassil (2012) kao službene razloge za intervenciju navodi: „borbu protiv terorizma,“ eliminaciju oružja za masovno uništenje

10 Za potpuni uvid u rezolucije VSUN vezane za Irak pogledaj: Sean D. Murphy, *Assessing the Legality of Invading Iraq*, 92 *Geo. L.J.* 173 (2004).

11 Stemmet (2003) navodi kako se nesuradnja Iraka sastojala u: prikrivanju informacija, nekooperativnosti sa inspektorima UN-a, proliferaciji WMD, neispunjavanju obveza vezano za: terorizam, završetak represije civilne populacije, garantiranje pristupa međunarodnim humanitarnim organizacijama, povratak nezakonito zatvorenih Kuvajćana i dr. nacionalnosti i povratak nezakonito zaplijenjene imovine Kuvajta.

koje je navodno držao Irak i uhićenje Saddama Husseina¹² i aboliciju njegovog režima koja bi uvela demokraciju i mir u regiju.

Dakle, osnova za intervenciju u Iraku iz 2003. godine bilo je kršenje odredbi Rezolucija 687 i 1441, premda je intencija intervencije u Iraku u dijelu administracije SAD-a postojala već nakon napada 9/11. Administracija G.W. Busha 2002. godine objavila je novu strategiju nacionalne sigurnosti, u koju se uvodi koncept preemptivnog napada¹³. Tradicionalno, ova doktrina je pretpostavljala postojanje „neposredno predstojeće opasnosti” od napada. NSS iz 2002. predlaže napuštanje postojećeg koncepta i uvodi se maksima „što je veća opasnost, veći je rizik od nedjelovanja.”

Ono što čini Bushevu doktrinu različitom jest što ona traži da se olabave tradicionalni zahtjevi nužnosti (Arend, 2003: 96), odnosno neposrednosti prijetnje. Zbog nove prijetnje koju čine WMD¹⁴ i terorističke organizacije, stari zahtjev nužnosti ne može uvijek imati smisla. Do vremena kada će se ustanoviti neposredno korištenje WMD može biti kasno za poduzimanje bilo kakve uspješne preventivne akcije. Arend (2003: 97) objašnjava kako i WMD i terorizam predstavljaju prijetnju neanticipiranu od strane tradicionalnog međunarodnog prava. Kada je Povelja usvojena 1945. njezini tvorcii su smjerali preveniranju tipova konflikta koji su prethodili II. svjetskom ratu. Dakle, nisu mogli imati na umu prijetnje proistekle iz oružja za masovno uništenje, posebno nuklearnog, koje je prvi put uporabljeno nakon donošenja drafta Povelje, niti pojavu globalnog terorizma.

12 Lieberfeld (2005) ističe kako je poput predsjednika iz vremena hladnog rata, Bush povezo Husseinu sa Hitlerom i povukao analogije sa Minhenskom konferencijom iz 1938. tvrdeći kako su „oštra iskustva iz 1938. pokazala da kada velike demokracije propuste konfrontiranje sa opasnošću, veća opasnost slijedi.“ Smisao ovakvih analogija po Lieberfeldu jest mobilizacija podrške.

13 Flynn (2008, i) razlikuje preemptivno i preventivno ratovanje/napade. Preemptivno ratovanje je praksa pokušaja izbjegavanja naizgled predstojećeg napada neprijatelja prethodnim poduzimanjem vojne akcije protiv njega. Ona je poduzeta u samoobrani. Preemptivni napad se često miješa sa preventivnim napadom, koji je napad poduzet kako bi se porazio potencijalni protivnik i on je čin agresije. Preemptivni rat se smatra opravdanim i časnim dok preventivni napad krši međunarodno pravo. U realnosti, razlika između ovo dvoje često je zamagljena i visoko prijeporna. Za povijesni pregled preemptivnih napada pogledaj Flynn, M.J. (2008). *First Strike - Preemptive War in Modern History*, Taylor&Francis.

14 Engl. *Weapons of Mass Destruction* - oružja za masovno uništenje

Obavještajni podaci o postojanju oružja za masovno uništenje su predstavljali inicijalnu kapislu za pokretanje intervencije. Bassil (2012) ističe kako je u govoru pred Vijećem sigurnosti 5. veljače 2003. Colin Powell kao dokaze nezakonitih aktivnosti baatističkog režima pokazao nekoliko grafika vozila koja se koriste kao mobilni laboratoriji za biološka istraživanja, satelitske snimke vojnih postrojenja, bunkere kemijskog oružja i zapise konverzacija između časnika Iračke republikanske garde koji govore o oružju za masovno uništenje. Budući da su, na temelju navedenog, Rusija, Kina i Francuska prijetile ulaganjem veta, SAD su odlučile napasti Irak bez odobrenja Vijeća sigurnosti.

Pokazalo se da se radilo o neistinitim obavještajnim podacima. Amerikanci su uskoro otkrili da su Husseinovi pretpostavljeni kontakti sa Al Qaedom bili fikcija i njegove zalihe oružja za masovno uništenje nepostojeće. Veze sa 9/11 također nisu postojale. Takva otkrića su srezala zaključivanja iza kojih je stajala preempcija (Flynn, 2008: 203). Teroristički napad 9/11 na SAD je središnji za razumijevanje rata protiv Iraka, premda Irak nije bio uključen na bilo kakav način u njega (Hinnebusch, 2007: 10). Heinze (2006, 20) citira Neala (2003) koji sugerira kako je neuspjeh u pronalasku oružja za masovno uništenje (WMD) u Iraku neizbježno doveo do pokušaja predsjednika Georga W. Busha i drugih iz njegove administracije da koriste humanitarna opravdanja kako bi obranili uklanjanje režima Sadama Husseina. Ipak, stanje u Iraku je svakako bilo stanje koje je žudilo za humanitarnom intervencijom.¹⁵

Pobornici humanitarnih intervencija se slažu da ljestvica za intervencije mora biti visoko postavljena. Čak i kritičari intervencije u Iraku nerado priznaju da su barem humanitarni razlozi bili ispunjeni. Murphy (2004: 167) ističe da, premda su Sjedinjene Države poduzele invaziju na Irak bez uvjerljive zakonske justifikacije, ne treba imati nimalo sumnje da su međunarodne norme i institucije služile kao ključna fokus točka za raspravu između Sjedinjenih Država i globalne zajednice. Izlaganje obavještajnih propusta i manipulacije zbog političkih ciljeva, potkopale su kredibilitet

15 Za vrijeme svoje dvadesetčetverogodišnje vladavine, Hussein je predsjedao državom terora. Kako bi suzbio sve civilne i političke slobode, Hussein je pobio oko 100.000 Kurda 1988; ubio oko 300.000 Šiita nakon rata 1991; zakopao oko 30.000 u jednu grobnicu; ubio oko 40.000 Arapa; potakao milijune ljudi da bježe; i mučio mnogo stotina ili tisuća, možda milijuna između 1968. i 2003. (Tesón, 2005: 14).

doktrine preempcije (Hinnebusch, 2007: 24). Dok se doktrinarna načela preempcije čine apsolutno pravno prihvatljivim kada su u pitanju terorizam i WMD, već je njihova prva primjena pokazala manjkavost i dovela u pitanje primjenu ovakve vrste opravdanja za intervenciju.

Saddam Hussein je uhićen u podrumu od strane vojnika SAD-a u Tikritu, 14. prosinca 2003. uz potporu Kurda, te je od strane Iračkog specijalnog suda osuđen na smrt 2006. godine. Posljedice intervencije u Iraku postavlja Hinnebusch (2007: 22-23):

Rat u Iraku, najintenzivnija intervencija SAD-a do sada, je bila prilika za ojačavanje onih na obje strane koji zagovaraju „sukob civilizacija.“ S jedne strane, neo-konsi, kršćanski fundamentalisti i pro-izraelski lobiji oko Busheve administracije, s druge strane raspršene islamističke snage okupljene oko Al Qaeda inih mreža i dalje stimulirane Iračkim ratom, zajedno generiraju akciju/reakciju spirale neprijateljstva u kojoj teroristički napadi muslimana inspirirani nevoljama u Iraku ojačavaju islamofobiju na zapadu.

Dakle, kao i u Afganistanu, završetak vojne intervencije u Iraku nije doveo do stabilnog stanja. Naprotiv, Hinnebuschova opservacija upućuje na puno usložnjavanje odnosa u regiji Bliskog istoka i šire. Odvijanje intervencije u Iraku imalo je izravnu uzročno-posljedičnu vezu sa događanjima koja su kroz nekoliko godina uslijedila u Siriji.¹⁶

16 Intervencija u Libiji nije obuhvaćena ovim komparativnim pregledom imajući u vidu da je proistekla iz događaja kolokvijalno nazvanih „Arapsko proljeće“, a ne kao posljedica globalnog rata protiv terora što je u središtu pregleda. Zbog razumijevanja, navedimo samo kako je odluka predsjednika Obame da intervenira u Libiji rezultat nastojanja administracije da jednako spriječi moguću humanitarnu katastrofu u Bengaziju kao i da omogući sigurno provođenje revolucionarne tranzicije (Tardelli, 2011: 6). Revolucija je završila svrgavanjem Muammara al-Gaddafia, ali i podjelom zemlje pri čemu se određena područja nalaze pod kontrolom lokalne franšize Al Qaeda. I događaji u Siriji su započeli kroz „Arapsko proljeće.“ Međutim, za razliku od Libije, u Siriji je već postojao veliki utjecaj iračke sunitske populacije koja se nalazila u Siriji posljedicom intervencije u Iraku, a koja je iskoristila događaje vraćajući teror u središte događanja, što čini logičnu vezu za komparativni pregled.

Sirija - odlaganje intervencije i kolaps doktrine R2P

Pojava humanitarne krize u Siriji postavljala je glavne izazove doktrinama, pravnim okvirima, i institucionalnim normama oko moralnog imperativa za intervenciju u korist pogođene populacije. U srcu ovog izazova prisutnog kod Sirije je debata oko Odgovornosti za zaštitu, ili R2P¹⁷ doktrine (Murray i McKay, 2014: 4).¹⁸

S tim se slaže Adams (2015: 3) i navodi Odgovornost za zaštitu (R2P), globalnu obvezu usvojena na Svjetskom samitu UN-a 2005.¹⁹ koja je bila središte međunarodnog diskursa kako odgovoriti na masovne okrutne zločine u Siriji.

R2P uključuje tri primarna elementa: (1) svaka država ima odgovornost zaštititi svoju populaciju od genocida, ratnih zločina, etničkog čišćenja i zločina protiv čovječnosti; (2) međunarodna zajednica, preko Ujedinjenih naroda, također ima odgovornost koristiti prikladna sredstva da pomogne zaštititi populacije od ovih istih uvjeta; i (3) međunarodna zajednica je spremna poduzeti kolektivnu akciju kroz Vijeće sigurnosti UN na bazi slučaj-po-slučaj, ukoliko se mirnodopska sredstva pokažu neadekvatnim i nacionalne vlasti manifestno ne uspiju zaštititi svoje populacije (Sharp i Blanchard, 2013: 9).

Dakle, u središte doktrine R2P postavlja se suverenitet država koji uključuje i odgovornost vlasti u postupanju spram svojih građana. PILPG (Javna međunarodna grupa za pravo i politiku) dodatno pojašnjavaju

17 Engl. R2P - *Responsibility to Protect*

18 Murray i McKay (2014: 4) pojašnjavaju: Od njezine inicijalne objave u 2001. R2P je bila najavljivana od strane nekih kao trijumf humane sigurnosti nad zastarjelim koncepcijama državne ili nacionalne sigurnosti, i značajno je doprinijela humanitarnim zaštitama mijenjajući središnje komponente međunarodnog političkog sustava, naročito državne suverenosti. No unatoč višim standardima zaštite kako su teorijski postavljeni, praksa je pokazala iste probleme u provođenju doktrine koji su i ranije postojali, a koji se uglavnom svode na nesuglasje stalnih članica VSUN koje imaju pravo veta.

19 Nakon Svjetskog samita UN-a 2005. sve vlade su se obvezale držati odgovornim štiti prevencijom zločina genocida, ratnih zločina, etničkog čišćenja i zločina protiv čovječnosti. Više od 150 državnih poglavara i vlada je usvojilo Rezultirajući dokument Svjetskog samita, u kojem je u paragrafu 139. ugrađen primat Vijeća sigurnosti u situacijama kada je država jasno nevoljna ili nije u mogućnosti izdržavati svoje suverene odgovornosti (Adams, 2105: 10). Pogledaj: 2005 World Summit Outcome Document, General Assembly Resolution 60/1, paras. 138-9, U.N. Doc. A/RES/60/1 (Oct. 24, 2005).

(2012, iii) kako je potrebno pored gore navedenih uvjeta i da postoji uvjerljiv dokaz kako se okrutni zločini odigravaju, i da država nije u mogućnosti - ili, kao u slučaju Sirije, ne želi - ih zaustaviti. U kontekstu navedenog PILPG dalje elaboriraju (2012: 17) da bi se pokrenulo pravo međunarodne zajednice pod R2P za korištenje sile bez ovlaštenja Vijeća sigurnosti, mora biti uspostavljen *prima facie* slučaj da su okrutni zločini počinjeni²⁰. To je osnovno načelo međunarodnog prava prema kojem bi se uporaba sile trebala izbjegavati kada god je moguće, te zaključuju (2012: 23) da iz perspektive međunarodnog prava, kako god, budući da Sirija predstavlja *prima facie* slučaj gdje se okrutni zločini događaju i miroljubiva sredstva su bila iscrpljena, države imaju ograničeno ovlaštenje za korištenje sile, čak i bez ovlaštenja Vijeća sigurnosti, ukoliko to smatraju nužnim.

Međutim, sami princip R2P nije bio dovoljan za izglasavanje rezolucije kojom bi se provela humanitarna intervencija u Siriji, a voljnost za unilateralno postupanje nije postojala zbog niza dvojbi. Rusija i Kina²¹ su u četiri navrata od početka krize do sredine 2014. ulagale veto na pripremane rezolucije. Adams ističe (2015: 19) na dan 22. svibnja 2014. na francuski draft rezolucije koja je pozivala da se situacija u Siriji povjeri istrazi ICC-a stavljen je veto od strane Rusije i Kine (...). Ovo je bio četvrti dvostruki veto od strane Rusije i Kine na draft rezolucije usmjeren na zaustavljanje masovnih okrutnih djela u Siriji od početka konflikta u 2011. Ipak, u klasičnom obliku ultimatumu, Vijeće sigurnosti UN je jednoglasno usvojilo Rezoluciju 2118, koja zahtijeva od Sirije da uništi ili ukloni zalihe kemijskog oružja do 2014. (Galarotis i Ifantis, 2017: 30).

20 Prije nego što je započeo ustanak, Sirijska vojska je imala jednu od najvećih svjetskih zaliha kemijskog oružja, koju je sačinjavalo više od 1.000 tona kemikalija, prekursora i kemijskih agensa, uključujući sumporni iperit i sarin. Vlada je inzistirala da se ovaj otrovni arsenal neće koristiti „unutar Sirije“ ali su 21. kolovoza 2013. rakete punjene sarinom ispaljene na nekoliko predgrađa u Ghouti, poljoprivrednom pojasu oko Damaska, ubivši između 300 i 1.400 ljudi (Türkmen, 2014: 19).

21 Kontekst teze „ravgavanja Gaddafia“ Rusija i Kina, kao stalne članice VSUN, koristile su kao argument protiv intervencije u Siriji. Chatham House (2012: 23) zaključuje kako je iskustvo Libije učinilo Rusiju i Kinu sumnjičavim da bi se bilo koji mandat VSUN za humanitarnu intervenciju u Siriji mogao koristiti kao izgovor za promjenu režima, s čim se slaže i Koh (2016: 998) navodeći da je Rusija odbila glasovati suštinski na isti jezik Vijeća sigurnosti UN kojim je podržana (intervencija op.a.) u Libiji, tvrdeći da je sila bila prekomjerno korištena tom prilikom za uklanjanje Gaddafia sa vlasti.

Engle (2012: 3) konflikt u Siriji vidi kao neprestano ponavljanje disfunkcionalnih odnosa iz hladnog rata, koji su suboptimalni za SAD i Rusku Federaciju.²² Sudar suprotstavljenih globalnih politika na malom teritoriju Sirije, uz prethodno izvedene intervencije u Afganistanu i Iraku (i Libiji), doveo je do relativno pasivnog odnosa u smislu humanitarne intervencije, zbog izostanka koje je došlo do multiplikacije problema na Bliskom istoku. Na polju (ne)intervencije u Siriji jednostavno se prelamalo previše geopolitičkih paradigmi. Galariotis i Ifantis (2017: 7) ističu kako je, gledajući unatrag prema Bushevima (2001-2009), vanjsko-politička strategija SAD bila oblikovana neokonzervativnom mantrom da militaristička i politika promjena režima može transformirati Bliski istok i dodaju kako je u Siriji, od početka, Obama održavao stav da SAD može najbolje obraniti svoje interese ostajući van konflikta što je duže moguće. Parasiliti et. al. (2017: 1) potvrđuju kako je, dok je međunarodna zajednica lamentirala o ljudskim žrtvama rata, političko rješenje za završetak bilo izbjegavano.

Adams (2015) stvarni problem zbog kojeg nije izvršena intervencija u Siriji vidi u fundamentalnom rascjepu između stalnih članica Vijeća sigurnosti. Rusko i kinesko suprotstavljanje akcijama usmjerenim protiv Assadovog režima povezano je sa strateškim srazom između zemalja P2 (Rusija i Kina) i P3 (Sjedinjene Države, Ujedinjeno Kraljestvo i Francuska) oko niza situacija i tematskih pitanja od Sudana do budućnosti UN mirotvorstva. Sirija i R2P su prije simptomi nego uzroci ove bolesti, ističe Adams.

U ovako kompliciranoj situaciji oko izglasavanja rezolucije zbog različitih geopolitičkih stavova i viđenja velikih sila, prvenstveno P5, humanitarnu intervenciju u Siriji nije bilo moguće provesti pod okriljem UN-a. Unilateralne partikularne intervencije su se pokazale kao nastavak proxy rata u Siriji kojeg su vodile različite zainteresirane strane. Ambivalentan stav svjetskih sila spram Assadovih zločina iskoristila je teroristička

22 Prema Engleu (2012) ruski strateški pogledi i interesi vezani za Siriju su: strateški saveznik od 60-ih godina, jedina mornarička prekomorska baza je u Tartusu u Siriji, tržište za vojnu tehnologiju, izvoz nuklearne tehnologije Iranu (drugom zajedničkom savezniku), suzbijanje terorizma islamističkih ekstremista, nastojanje povratka uloge globalne sile, dok su strateški interesi SAD-a i NATO-a u Siriji: ovisnost o nafti, borba protiv terorizma (koji interes dijeli i Rusija), ideološki izvoz ideje ljudskih prava i vladavine prava, prevencija pribavljanja nuklearnog oružja od strane Irana, smjena režima u Siriji.

organizacija u nastajanju, suštinski proistekla iz ogranka Al Qaeda u Iraku. Riječ je o Islamskoj državi Iraka i Levanta (Shama) čiji je vjerski vođa Abu Bakr al-Baghdadi u ljeto 2014. godine, na vrhuncu ekspanzije, proglasio državu-kalifat i rebrendirao ime u Islamska država nagovještavajući težnje ekspanzije van područja Sirije i Iraka.

U nastanku i širenju ISIS-a, koliko god intrigantno zvučalo, određeni politički benefit imao je Assadov režim, ako ni zbog čeg drugog zbog pojave novog povoda za parcijalne vojne intervencije, promatrano iz konteksta globalnog rata protiv terora. Haddad (u Mosheni, 2015: 17) naglašava kako ISIS i slične skupine mogu biti, i povremeno jesu bili, od Boga poslani za sirijski režim u njegovoj vlastitoj ratnoj propagandi s obzirom na prirodu ustanka.

Oprez SAD-a po pitanju intervencije protiv režima u Siriji latentno se produžio i na oprez prema intervenciji protiv ISIS-a zadržavajući se na povremenim i ograničenim napadima, bez opće intervencije u smislu ranije poduzetih u okviru GWOT-a. Na ovakav pasivan stav Zapada komplementarno se nadovezala Rusija koja je iskoristila situaciju vlastitim parcijalnim intervencijama protiv ISIS-a. Koliko je postojala stvarna volja Rusije za intervencijom protiv ISIS-a, objašnjava Notte (u Galariotis i Ifantis, 2017) koji ističe kako je kroz posljednjih osamnaest mjeseci (od rujna 2015. op.a.), Rusija pokazala da je pivot igrač u Sirijskom građanskom ratu i *gamechanger*, ali za razliku od spašavanja Assadovog režima, borba protiv ISIL-a nikad nije bila glavni cilj Rusije u Siriji. Rusi nisu zainteresirani za ISIS onoliko koliko su zainteresirani za zadržavanje režima i još više za svoje vlastite regionalne i međunarodne ciljeve. No, nisu samo velike svjetske sile prelamale svoje interese u Siriji. Regionalne „sile“ su također imale aktivnu ulogu u sukobima.

Quilliam (u Galariotis i Ifantis, 2017: 20) navodi kako je politika Saudijske Arabije prema Siriji od protesta Arapskog proljeća u 2011. prošla kroz nekoliko ključnih promjena. Ono što je započelo kao politika prilagođavanja s namjerom uvjeravanja predsjednika Sirije Bashara al-Assada da odustane od slamanja protesta i umjesto toga uvede reforme, pretvorila se u privlačenje naoružanih opozicijskih skupina u efektivne borbene snage s namjerom rušenja sirijskog režima.

Galariotis i Ifantis (2017) primjećuju kako je politika Turske u Siriji temeljena na seriji loših prosudbi. Erdogan je inicijalno podržavao Bashara al-Assada, dok je pozivao na političke reforme. Kada se Sirija okrenula

Iranu za pomoć, Ankara nije učinila ništa da unaprijedi preferencije Turske u periodu nakon Arapskog proljeća. Naknadni događaji, kao što je Rusko vojno uključivanje, samo su služili kao podsjetnik Ankarinih vrlo limitiranih mogućnosti utjecaja na Bliski istok. Nakon prevrata iz ljeta 2016. došlo je do značajne promjene turske politike prema Siriji, jer je Erdogan započeo udaljavanje od SAD-a i postupno približavanje Rusiji. Parasiliti et. al. (2017: 3) dodaju kako je Turska uvelike trpila zbog terorizma Islamske države, ali je njezin top prioritet u Siriji povezan sa vlastitim kurdskim pitanjem. Posljednji potezi Turske u Siriji usmjereni su primarno na slamanje kurdskih vojnih i političkih efektivna u dijelu zemlje koji graniči sa Turskom.

Ansari i Tabrizi (u Tabrizi i Pantucci, 2016: 3) ističu da je Sirija dugo bila smatrana važnim, ako ne kontroverznim, saveznikom Islamske Republike Iran, budući da je bila jedina arapska zemlja koja je eksplicite stajala uz Iran za vrijeme osmogodišnjeg Iransko-iračkog rata (1980-88). Iran je, sa svoje strane, u potpunosti privržen obrani i opstanku sirijske vlade. Od arapskih ustanaka iz 2011. Iran je pojačao svoje veze u Iraku, Libanonu i Siriji preko svog proxya Hezbollaha (Parasiliti et. al., 2017: 4). S druge strane Alam (u Tabrizi i Pantucci, 2016) naglašava kako se na pitanju stavova spram Irana kao saveznika sirijska elita podijelila. Jedan dio smatra Iran prijateljskim zbog pomoći sirijskom režimu i vojsci, a drugi ga vidi kao ključnog igrača u rascjepu države, kao i kreiranju paralelnih struktura sigurnosti.

Jednostavno rečeno, u Siriji je previše regionalnih i svjetskih igrača imalo svoje interese što se prelamalo preko lokalnih zajednica koje su vodile proxy ratove velikih i/ili regionalnih sila. Propuštanje interveniranja protiv režima Bashara al-Assada u vrijeme kada je postojao doktrinarni koncept koji se mogao iskoristiti (R2P) dovelo je do rasplamsavanja sukoba i stvaranja nove globalne terorističke prijetnje na području Sirije i Iraka, Islamske države. Türkmen (2014: 26) ističe kako bi u Siriji tajming bio savršen i intervencija u potpunosti opravdana, da je bila poduzeta zbog zaštite nedužnih ljudi od vladinog nasilja, prije nego su stvari degenerirale u konfrontaciju između različitih frakcija. Proglašenje i formiranje terorističke organizacije Islamske države skrenulo je polje intervencija na sasvim drugi kolosijek parcijalno provedenih aktivnosti velikih sila, deklarativno s ciljem uništenja terorističke organizacije, a suštinski pro i kontra režima u Siriji.

Slom Islamske države koji je nastupio sa završetkom 2017. godine nije riješio inicijalne probleme u Siriji i čini se da se stanje vraća na sami početak u 2011. godinu, uz razliku određenih geopolitičkih paradigmi, odnosno, daleko većeg prisustva Rusije i osovine zemalja okupljene oko nje.

Zaključno

Svijet se promijenio nakon 9/11. Međunarodno pravo je također pretrpjelo ispit zrelosti, pogotovo kada su u pitanju humanitarne intervencije. Složenost globalnih sigurnosnih izazova, rizika i prijetnji uvjetovala je mijenjanje postojećih pravila kako bi se pronašao adekvatan odgovor na njih. U tom kontekstu, pogreške iz prvih intervencija globalnog rata protiv terorizma uvjetovala su oprez u sljedećim, ali legitimnost u postupanju je uvijek tražena u izvorima međunarodnog prava. Pritom, etička dimenzija nije manje važna jer bi ona trebala biti pokretač intervencija koje prati pridjev humanitarne. Sukob prava i morala u humanitarnim intervencijama uvijek je dolazio do izražaja ili kako ističe Flynn (2008: 230) ubrizgavanje moralnosti u rat je uvijek problematično.

Humanitarne intervencije i operacije čuvanja mira su prije svega vojna djelovanja usmjerena protiv ljudi koji već upotrebljavaju silu, rušeći mir (Walzer u Babić i Bojanić, 2008: 45). Logičan i pravičan odgovor na terorističke napade bila je intervencija u Afganistanu krajem 2001. godine. Pozivanjem na pravo na samoobranu iz čl. 51. Povelje UN, a imajući u vidu brojne Rezolucije VSUN usmjerene na borbu protiv terorizma, legitimirana je intervencija poduzeta protiv terorističke organizacije Al Qaeda i talibanskog režima vlasti koji mu je davao podršku.

Nastavak globalnog rata protiv terora manifestirao se intervencijom u Iraku pozivanjem na koncept preemptivnog napada iz Strategije nacionalne sigurnosti administracije predsjednika Busha. Nakon što je utvrđeno kako Husseinov režim nije radio na razvijanju oružja za masovno uništenje, niti je na bilo kakav način bio povezan sa Al Qaedom, posegnulo se za humanitarnim razlozima za intervencijom u Iraku. Ironično ili ne, humanitarno stanje kakvo je vladalo u Iraku prizivalo je humanitarnu vojnu intervenciju. Doktrina preempcije u borbi protiv terorizma, premda ispravno formulirana, završila je u povijesti.

Nakon nekoliko godina jedan broj zemalja MENA²³ područja prošao je kroz proces antirežimskih građanskih revolucija, popularno nazvan „Arapsko proljeće.“ Antirežimski prosvjedi u Siriji završili su krvavim građanskim ratom. Na početku rata režim Bashara al-Assada je pored ostalih okrutnosti protiv svojih sunarodnjaka koristio kemijsko oružje. Propuštanje provođenja intervencije, odnosno kašnjenje u intervenciji, pokazalo se kobnim za građane Sirije. Türkmen (2014: 25) navodi kako je jedna od glavnih lekcija koje se mogu izvući iz sadašnje situacije važnost tajminga koji je ključ za uspjeh bilo koje vojne intervencije, uključujući humanitarnu. Kao i obično, i u pitanju intervencije u Siriji, glavno pitanje bila je ograničena mogućnost donošenja odluka od strane Vijeća sigurnosti zbog prava veta stalnih članica.

S druge strane, bez Vijeća sigurnosti humanitarne intervencije bile bi svedene na unilateralno postupanje. Ključna prepreka legaliziranju unilateralne humanitarne intervencije (UHI) jest glavna zabrinutost da bi države koristile izgovor humanitarne intervencije za vođenje ratova zbog skrivenih motiva (Goodman, 2006: 107). Podijeljenost stalnih članica VSUN uglavnom, ali ne isključivo, po „hladnoratovskim crtama“ izravno utječe na učinkovitost djelovanja Vijeća, ali i dovodi u pitanje neke koncepte poput R2P, koji su općeprihvaćeni, premda nedovoljno korišteni za rješavanje konfliktnih situacija u svijetu u kojima je intervencija humanitarnog karaktera neophodna, neovisno radi li se o globalnom terorizmu ili lokalnom teroru i tiraniji. Identična situacija postoji i po pitanjima intervencija u sklopu globalnog rata protiv terora, uz izuzetak načelne opće podrške intervenciji u Afganistanu koja je provedena kao odgovor na masovni zločin počinjen terorističkim napadom 9/11.

Da se vratimo odgovorima na ključna postavljena pitanja iz perspektive izloženog. Ako uzmemo u obzir da je intervencijom u Afganistanu „slomljena kičma“ Al Qaeda, ona svakako nije prestala postojati. Od jedne organizacije koja je bila centristički vođena nastalo je nekoliko franšiza koje samostalno djeluju pod jednim „kišobranom,“ čekajući novog karizmatičnog vođu koji će povesti novi džihad protiv Zapada. Nastavak globalnog rata protiv terora prenio je sukobe u Irak što je rezultiralo vojnim uklanjanjem diktatora Husseina, ali i nastankom jedne od spomenutih franšiza Al Qaeda u Iraku (AQI). Na njezinim korijenima a u situaciji neprovedene intervencije u Siriji, iznikla je nova teroristička organizacija

23 Engl. MENA - *Middle East North Africa* - Bliski istok i sjeverna Afrika.

Islamska država koja je postala i glavni konkurent Al Qaeda u globalnom terorizmu. Ne manje važna posljedica neintervencije Zapada bilo je otvaranje prostora za intervenciju Rusije i dijelom Irana što je rezultiralo novim geopolitičkim preslagivanjem na Bliskom istoku.

Kako vidimo, i provođenje i neprovođenje intervencije rezultiralo je naknadnim jačanjem globalnih terorističkih mreža, što nas upućuje na zaključak da je pri planiranju intervencija nužno osim vojnih planova imati razrađene nove, drugačije i energičnije planove za nastupanje nakon završetka vojnih operacija, u prvom redu, u smislu izgradnje države kroz formiranje civilnih i sigurnosnih institucija. Planovi korišteni u Afganistanu i Iraku nisu se pokazali adekvatnim i/ili dovoljnim. Pogreške načinjene u Afganistanu, a posebno u Iraku, nastupile su nakon završetka vojnih operacija, što je vjerojatno bio jedan od važnijih, premda nikad javno priznatih, razloga neprovođenja unilateralne intervencije u Siriji. Niti iskustva intervencije u Libiji nisu išla u prilog lakom donošenju odluke o intervenciji u Siriji. Vojna pobjeda nad Assadovim režimom 2013. godine ne bi bila upitna. Problem je bio šta poslije učiniti sa zemljom iz perspektive ranijih pogrešaka?

Liteatura

- Adams, S. (2015). Failure to Protect: Syria and the UN Security Council, Global Centre for the Responsibility to Protect.
- Akhtar, S. (2014). Rise of the Taliban and the US Intervention in Afghanistan, *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, Volume 19, Issue 8, Ver. VI, pp. 44-50.
- Alam, K. (2016). The View from Damascus. U Tabrizi, A.B., Pantucci, R. (eds.) Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict (pp. 11-16). London: Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, Occasional Paper.
- Ansari, A., Tabrizi, A.B. (2016). The View from Tehran. U Tabrizi, A.B., Pantucci, R. (eds.) Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict (pp. 3-10). London: Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, Occasional Paper.
- Arend, A.C. (2003). International law and the preemptive use of military force, *The Washington Quarterly*. 26:2, pp. 89-103. DOI: 10.1162/01636600360569711
- Babić J., Bojanić P. (ed.) (2008). Humanitarne vojne intervencije. Beograd: Službeni glasnik.
- Bassil, Y. (2012). The 2003 Iraq War: Operations, Causes, and Consequences, *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, Volume 4, Issue 5, pp. 29-47.
- Chatham House Meeting Summary. (2012). Syria: Prospects for Intervention. London.
- Chitalkar, P., Malone, D.M. (2013). The UN Security Council and Iraq. United Nations University Working Paper Series Number 01.

- Delcourt, B. (2006). Pre-emptive Action in Iraq: Muddling Sovereignty and Intervention? *Global Society*, Vol. 20, No. 1. pp. 47-67. DOI: 10.1080/13600820500405475
- Ellis, A. (2008). Rat, revolucija i intervencija. U Babić J., Bojanić P. (ed.) *Humanitarne vojne intervencije* (pp. 85-100). Beograd: Službeni glasnik.
- Engle, E. (2012). Humanitarian Intervention and Syria, *Barry Law Review*: Vol. 18: Iss. 1, pp. 129-165.
- Flynn, M.J. (2008). *First Strike: Preemptive War in Modern History* (Digital Edition), New York i London: Taylor & Francis.
- Galariotis, I., Ifantis, K. (ed.). (2017). *The Syrian Imbroglio: International and Regional Strategies*, European University Institute.
- Goodman, R. (2006). Humanitarian Intervention and Pretexts for War. *The American Journal of International Law* Vol. 100:107-141
- Greentree, T.R. (2013). Lessons From Limited Wars, A War Examined: Afghanistan, *Parameters*, 43(3) pp 87-97.
- Haddad, B. (2015). The Russian Moment via Syria u Mohseni, P. (ed.) *Disrupting the Chessboard: Perspectives on the Russian Intervention in Syria, The Iran Project*, (pp. 20-23). Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School.
- Heinze, E.A. (2006). Humanitarian Intervention and the War in Iraq: Norms, Discourse, and State Practice. *Parameters*, pp 20-34.
- Hinnebusch, R. (2007). The American Invasion of Iraq: Causes and Consequences, *Perceptions*. pp. 9-27.
- Hobbes, T. (1961). *Levijatan ili materija: oblik i vlast države crkvene i građanske*. Beograd: Kultura.
- Khalid, I. (2011). Politics of Intervention: A Case of Kosovo, Afghanistan and Iraq. *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2 No. 11. pp. 73-79.
- Koh, H.H. (2016). The War Powers and Humanitarian Intervention. *Houston Law Review* 53:4. pp. 971-1033.
- Kushner, H.W. (2003). *Encyclopedia of Terrorism*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Lieberfeld, D. (2005). Theories of Conflict and the Iraq War. *International Journal of Peace Studies*, Vol. 10, No 2. pp. 1-21.
- Maley, W. (2016). *Transitioning from military interventions to long-term counter-terrorism policy: The case of Afghanistan (2001-2016)*, Australian National University - Asia-Pacific College of Diplomacy.
- Mohseni, P. (ed.) (2015). *Disrupting the Chessboard: Perspectives on the Russian Intervention in Syria, The Iran Project*, Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School.
- Murphy, S.D. (2004). Assessing the Legality of Invading Iraq, 92 *Geo. L.J.* 173.
- Murray, R.W., Mckay, A. (ed.) (2014). *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*. Bristol, UK: E-International Relations.
- Nardin, T. (2008). Moralna osnova za humanitarnu intervenciju. U Babić J., Bojanić P. (ed.) *Humanitarne vojne intervencije* (pp. 23-40). Beograd: Službeni glasnik.
- Notte, H. (2017). *Stickin with your Ally - Explaining Russia's Support for the Assad Regime u Galariotis, I., Ifantis, K. (ed.). The Syrian Imbroglio: International and Regional Strategies*, (pp. 11-19). European University Institute.

- Parasiliti, A., Reedy, K., Wasser, B. (2017). Preventing State Collapse in Syria. RAND Corporation.
- PILPG. (2012). Intervention in Syria: The Legal Basis., Public International Law and Policy Group.
- Quilliam, N. (2017). Saudi Arabia's Syria Policy u Galariotis, I., Ifantis, K. (ed.). The Syrian Imbroglio: International and Regional Strategies, (pp. 20-26). European University Institute.
- Sharp, J.M., Blanchard, C.M. (2013). Possible U.S. Intervention in Syria: Issues for Congress. Congressional Research Service.
- Smith, B., Thorp, A. (2010). The legal basis for the invasion of Afghanistan, International Affairs and Defence Section, House of Commons Library.
- Stemmet, A. (2003). International Law and the Use of Force: Some Post 9/11 Perspectives, *Rusi Journal*, 148:5, pp. 24-29. DOI: 10.1080/03071840308446925
- Tabrizi, A.B., Pantucci, R. (eds.) (2016). Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict. London: Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, Occasional Paper.
- Tardelli, L. (2011). The United States after unipolarity: Obama's interventions: Afghanistan, Iraq, Libya, IDEAS reports - special reports, u Kitchen, Nicholas (ed.) SR009. LSE IDEAS, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Tesón, F.R. (2005). Ending Tyranny in Iraq. *Ethics and International Affairs* 19,no.2., pp. 1-20.
- Theros, M. (2012). Understanding »Local Ownership« in Peacebuilding Operations in Afghanistan, Friedrich Ebert Stiftung.
- Türkmen, F. (2014). From Libya to Syria: The Rise and Fall of Humanitarian Intervention? Paper presented at ACUNS Annual Meeting, Kadir Has University, Istanbul, Turkey.
- Walzer, M. (2008). Politika izbavljenja. U Babić J., Bojanić P. (ed.) Humanitarne vojne intervencije (pp. 41-50). Beograd: Službeni glasnik.

Intervention in the Post-9/11 Era - Comparative Overview of Humanitarian Interventions in Afghanistan, Iraq and Syria

Abstract: September 11 terrorist attacks had an impact on many issues in international relations and international law. The matter of humanitarian intervention has also undergone substantial change and continued to evolve as the Global War on Terror continued. The first response of the United States was the intervention in Afghanistan, based on the natural right to defense defined in the UN Charter. The humanitarian intervention in Iraq that followed was guided by the principle of preemption, previously built into the U.S. National Security Strategy. It turned out that preemption wasn't justified, however substantial reasons of a humanitarian nature remained for the intervention in Iraq. International law on humanitarian interventions continued to develop to a generally accepted principle of Responsibility to Protect (R2P), which, unfortunately, was not applied in Syria and led to an overall deterioration of the country.

Keywords: humanitarian interventions, 9/11, GWOT, Responsibility to Protect

PRIKAZI

Jacob Bercovitch, Richard Jackson: *Conflict Resolution in the Twenty-First Century*, Principles, Methods, and Approaches, published in the United States of America by The University of Michigan Press, 2012. str. 226

Knjiga *Conflict resolution in the twenty-first century* znamenitih autora Jacoba Bercovitcha i Richarda Jacksona je dostupna čitateljima od 2012. godine kada je i objavljena od strane Univerziteta u Michiganu. Knjiga je strukturirana u 2 dijela sa ukupno 12 poglavlja. Prvi dio knjige analizira tradicionalne principe i pristupe rješavanju konflikata, dok u drugom dijelu knjige autori daju iscrpnu analizu metoda i pristupa u 21. stoljeću u pogledu iste tematike. Osnovna teza koju autori zastupaju jeste da je završetkom hladnog rata međunarodno sigurnosno okruženje doživjelo značajnu preobrazbu i da je intenzitet, struktura i sadržaj konflikata koji se pojavljuju u posljednjoj deceniji 20. i na početku 21. stoljeća znatno drugačija u odnosu na period hladnog rata pa je u tom smislu nužan drugačiji, odnosno sveobuhvatniji pristup njihovom rješavanju. To znači da su unutrašnji konflikti,

odnosno konflikti unutar jedne države postali dominirajući obrazac proučavanja politologije konflikata jer su kao takvi brzo eskalirali u ozbiljne krize, humanitarne katastrofe i kolapse država. Autori osporavaju tezu da je završetkom hladnog rata svijet ušao u mirniju fazu svog bivstvovanja navodeći da je u „periodu od 1946-2005. godine bio ukupno 231 oružani konflikt, a da ih se više od pola (51,5 %) dogodilo poslije završetka hladnog rata i u osvit 21. stoljeća“.¹ Tradicionalni pristupi rješavanju konflikata u periodu od završetka drugog svjetskog rata, pa do kraja hladnog rata su bili državnocentrični sa Westfalskim poimanjem principa suvereniteta, a ključni mehanizmi upravljanja konfliktima su bili *medijacija*, *pregovaranje* i *operacije održavanja mira* u okviru mandata UN-a. Unutar državnocentričnog sistema karakterističnog za period hladnog rata, UN nije intervenirao u etničke konflikte osim u slučajevima značajne internacionalizacije zbog principa suvereniteta i teritorijalnog integriteta koji bi potkopali temelje Westfalskog sistema. Autori uočavaju promijenjenu paradigmu u pogledu oružanih konflikata nakon završetka hladnog rata od njihovog upravljanja (*conflict management*) do njihovog rješavanja (*conflict resolution*). U odbranu svoje teze autori se pozivaju na više teoretičara iz ove oblasti kao što su Johan Galtung, Richmond Oliver, Kelman Helbert i dr. Među njima se

¹ Bercovitch, J., Jackson, R. *Conflict Resolution in the Twenty-First Century*, Principles, Methods, and Approaches, 2012. str. 2.

posebno ističe kritika Galtunga prema tradicionalnom pristupu rješavanja konflikata koja konflikt tematizira mnogo šire od samog *fizičkog nasilja*, odnosno, kao nasilje na *strukturnom i kulturnom nivou*. To je u najužoj vezi sa hiperprodukcijom brojnih među narodnih vladinih i nevladinih organizacija i institucija, koji su uključeni u rješavanje konflikata pored UN-a. Polazi se od pretpostavke da je za rješavanje unutrašnjih konflikata nužno otkloniti uzroke koji su doveli do istog, a koji mogu biti duboko politički, ekonomski i kulturno ukorijenjeni što zahtjeva sadejstvo i koordinaciju različitih aktera, posebno u procesu postkonfliktne izgradnje. Kroz 3., 4. i 5. poglavlje knjige autori analiziraju ulogu i značaj tradicionalnih mehanizama rješavanja konflikata kao što su *medijacija, arbitraža i operacije održavanja mira* kroz praktične primjere u svijetu. U tom kontekstu daju se prednosti i ograničenja ovih metoda kao i sadržaj i struktura onoga što ih čini. Interesantno je da autori drugi dio knjige (*Pristupi i metode rješavanja konflikata u 21. stoljeću*), odnosno 7. poglavlje, počinju sa analiziranjem mehanizama preventivne diplomatije što reflektira promijenjenu paradigmu autora uopće u pogledu rješavanja konflikata, jer se u okviru posthladnoratovske konstelacije odnosa konflikt nastoji prevenirati prije nego do njega dođe, što je velika promjena u odnosu na hladnoratovski pristup rješavanja oružanih konflikata unutar kojeg su se mjere zaustavljanja konflikta primjenjivale uglavnom kada on dobije

snažniji intenzitet. Instrumenti preventivne diplomatije predstavljeni oficijelno i u *Agendi za mir* 1992. godine, od strane tadašnjeg Generalnog sekretara UN-a, primijenjeni su i u načinu rješavanja sporova proisteklih iz disolucije Jugoslavije a njihovi limiti na tom području bili su podsticaj mnogim znanstvenicima iz te oblasti da na bazi takvih ograničenja dalje razviju temeljne postulate i mehanizme preventivne diplomatije. U detekciji ključnih izazova u funkcioniranju instrumenata preventivne diplomatije, autori se, između ostalih, pozivaju na teoretičare Hampsona Oslera, Georga Alexandera i Janea Holla koji zastupaju tezu da ključni problem za preventivnu diplomatiju nije nedostatak adekvatnog sistema upozoravanja nego nevoljnost Vlada i drugih političkih aktera da takve vrste upozorenja shvate ozbiljno ili poduzmu neku konkretnu akciju. Autori uočavaju u okviru novog pristupa rješavanja konflikata pojavu i nastanak novog međunarodnog intervencionizma poznatog kao *humanitarne intervencije*. Interesantno je primijetiti da autori pojam *humanitarnih intervencija* shvataju kao savremenu formu *mirovnih operacija*. Međutim, takvo shvatanje prožimaju određene kontroverze koje je vrijedno spomenuti. U podjeli faza mirovnih operacija autori navode da operacije takvog tipa „koje su poduzimane u periodu od 1989. do 1994. godine predstavljaju drugu generaciju mirovnih operacija, a prvu fazu humanitarnih intervencija, dok operacije poslije 1994. godine predstavljaju treću generaciju mirovnih

operacija i trenutnu fazu *humanitarnih intervencija*“.² U tom kontekstu, npr. UNPROFOR misija u BiH navodi se u okviru treće generacije *mirovnih operacija* odnosno druge faze *humanitarnih intervencija* od 1994. godine što je u vremenskom tumačenju pogrešno jer je ova misija uspostavljena rezolucijom Vijeća sigurnosti broj 743 od 21. Februara 1992. godine. Autori navode da se druga i treća generacija mirovnih operacija razlikuju između ostalog i po „vremenu raspoređivanja gdje se potomje raspoređuju i tokom samih neprijateljstava, odnosno faze sukoba za razliku od druge generacije koju odlikuje raspoređivanje poslije završetka sukoba“.³ U tom kontekstu UNPROFOR bi pripadao trećoj generaciji kako su autori i naveli. Međutim u tabelarnom prikazu autori navode da je u decembru 1995. godine došlo do raspoređivanja UN misije u BiH (UNMIBH). Po vremenskom okviru i njenim zadacima i ciljevima ona spada u *treću generaciju mirovnih operacija* dok po vremenu poduzimanja u odnosu na trajanje konflikta (post-konfliktna faza) spada u *drugu generaciju*. Ista opservacija važi i za misiju Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK). Također, autori navode da je *treću generaciju mirovnih operacija* odlikovala složena mješavina *peace-making*-a i *peace-enforcement*-a aktivnosti što bi se moglo primijeniti na UNPROFOR imajući u vidu višestruko proširenje njegovog mandata.

² Ibid, str. 107.

³ Ibid, str. 106.

Tu tezu potvrđuje i Yasushi Akashi u svom djelu pod nazivom *The use of Force in a United Nations peace keeping operation: Lessons learnt from the safe areas mandate* navodeći „da iako UNPROFOR ostaje fundamentalno misija mirovna misija (*peacekeeping mission*), elementi nametanja mira (*peaceenforcement*) se ne mogu ignorirati“.⁴ Kao važnu karakteristiku treće generacije mirovnih operacija autori navode degradaciju principa „saglasnosti države gdje se raspoređuje mirovna misija“, što je u slučaju UNPROFOR-a pogrešno jer na zvaničnoj stranici ove misije stoji da „su 23. novembra. 1993. godine na sastanku u Ženevi sa Lordom Carringtonom predsjednici Srbije i Hrvatske izrazili želju za brzim uspostavljanjem mirovne misije UN-a nakon čega će nekoliko mjeseci poslije intenzivnih priprema i rezolucije Vijeća Sigurnosti biti raspoređen UNPROFOR i to prvobitno sa mandatom na područje Republike Hrvatske“.⁵ U pogledu UN misije na Kosovu i uspostavljanja UNMIK-a, također je postojala suglasnost za njeno raspoređivanje od strane SR Jugoslavije koja se nalazi u odredbi 1. *Vojno tehničkog sporazuma* u Kumanovu koja glasi: „Strane ovog Sporazuma potvrđuju

⁴ Yasushi, A., *The Use of Force in a United Nations Peace-Keeping Operation: Lessons Learnt from the Safe Areas Mandate*, Fordham International Law Journal. Volume 19, Issue 2 1995, str 318.

⁵ http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unprof_b.htm, datum posjete, 13.02.2018. godine. Također njeno raspoređivanje je nakon početka sukoba u BiH zatražila i vlada R BiH.

dokument koji je predsjednik Ahtisari podnio predsjedniku Miloševiću, a koji su odobrili Skupština Srbije i Savezna vlada 3. juna 1999. godine i koji uključuje razmjешtanje na Kosovu, pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija, efikasnog međunarodnog civilnog i sigurnosnog prisustva⁶. I poslije završetka rata u BiH uspostavljanje međunarodnih mirovnih misija za civilnu i vojnu implementaciju Dejtonskog mirovnog sporazuma je bilo predviđeno istim tim sporazumom koji je potpisan, između ostalog, i od predstavnika BiH čime se dala suglasnost za takav poduhvat. To znači da princip saglasnosti nije iščezao u *trećoj fazi mirovnih operacija*, nego naprotiv - da je njegovo primjenjivanje bilo itekako prisutno. To nas dovodi do zaključka da je generalizacija i svrstavanje *mirovnih operacija* po fazama vrlo opasno u znanstvenom smislu jer može odvesti istraživača na krivi trag zato što je svaka mirovna operacija posebna priča za sebe i obiluje svojim specifičnostima koje se moraju uvažiti budući da mogu biti radikalno drugačije u zavisnosti od misije do misije. Pored toga, zanimljivo je shvatanje termina *humanitarne intervencije* od strane autora u ovoj studiji. Naime, očigledno je iz teksta i tabelarnog prikaza *Humanitarnih intervencija* od 1989. do 2004. godine da autori ovaj termin koriste kao sinonim za mirovne

operacije⁷ (kao savremenu formu *tradicionalnih mirovnih operacija*) što je u suprotnosti sa shvatanjima o *humanitarnom intervencionizmu* brojnih istraživača u svijetu. Naime, *mirovne operacije* se shvataju kao „neprisilne, dobrovoljne za čije se uspostavljanje traži pristanak država o čijem je sporu riječ i izvršava ih vojno osoblje Ujedinjenih nacija koje je na terenu u svojstvu neutralnih izaslanika“⁸. *Mirovne operacije* su mjere privremenog karaktera pomoću kojih se želi djelovati mirnim putem na određeni spor na način da ga se preventivno spriječi, ili u slučaju da je do sukoba već došlo da se spriječi prerastanje napetih situacija u otvoreni rat. One nisu prisilna akcija protiv prekršitelja mira. S druge strane, *Humanitarne intervencije* u interpretaciji brojnih istraživača su upravo prisilne akcije protiv prekršitelja mira, bilo država ili određenih grupa unutar istih, čiji je isključivi cilj zaustavljanje rata i uspostava mira sa ili bez odobrenja Vijeća sigurnosti UN-a. Dakle, radi se o operacijama koje uključuju

6 Vojno-tehnički sporazum između Međunarodnih sigurnosnih snaga (“KFOR”) i Vlada Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije, 1999. godina, Kumanovo.

7 U tom kontekstu autori navode „Specijalna vrsta mirovnih operacija, humanitarne intervencije može se razlikovati od tradicionalnih mirovnih operacija u nekoliko dimenzija: akteri, ciljevi, zadaci, principi i kontekst. Također se navodi da humanitarne intervencije uključuju velik broj UN-ovih civilnih agencija (agencije za dostavu pomoći, domaći i međunarodnih nevladinih organizacija koje rade u saglasnosti)“. Vidjeti više u Bercovitch, J., Jackson, R. Conflict Resolution in the Twenty- First Century, Principles, Methods, and Approaches, 2012. str. 104.)

8 Lončar, A., Koncept kolektivne sigurnosti i mirovne operacije UN-a, Pravnik, 45, 1 (90), 2011, str.42.

upotrebu oružanu sile i samim time nisu nepristrasne, jer su usmjerene uvijek protiv određene strane u sukobu. Stoga, poimanje i određenje *humanitarnih intervencija* predstavljeno u studiji *Conflict Resolution in the Twenty-First Century, Principles, Methods, and Approaches*, kolidira sa razumijevanjem ovog oblika međunarodnog intervencionizma kod većine drugih istraživača kojima i autor ovog prikaza knjige pripada. Ipak, ovdje treba biti oprezan jer u rigidnom tumačenju termina i misija UNPROFOR-a u BiH bi se mogla podvesti pod termin *humanitarne intervencije* kao što to autori ove studije čine ako se uzme u obzir da je jedan od njenih ciljeva bio stvaranje uvjeta za dostavu humanitarne pomoći i realizacija drugih humanitarnih aktivnosti. Međutim, takav vid aktivnosti ni u kojem smislu ne mijenja sadržaj, strukturu i uvjete raspoređivanja misije što znači da ona u svojoj tendenciji i latentiji ostaje i dalje *mirovna operacija* sa proširenim mandatom u odnosu na neke mirovne misije iz ranijih perioda. *Humanitarne intervencije* se u međunarodnim odnosima shvataju kao operacije nametanja mira upotrebom oružane sile od strane jedne države ili grupe država, odnosno, određenih regionalnih organizacija čiji je isključivi cilj zaustavljanje rata i sprječavanje humanitarne katastrofe koja može proisteci iz teškog i sistemskog kršenja temeljnih ljudskih prava, ratnih zločina, genocida, etničkog čišćenja i zločina protiv čovječnosti. U tom smislu, klasičan primjer takvih vrsta operacija bile bi, između ostalih, i operacije

nametanja mira u BiH od strane NATO pakta pod mandatom Vijeća sigurnosti UN-a, u periodu od 30.08.1995 - 14.09.1995. godine kao i Operacija NATO pakta na Kosovu bez mandata Vijeća Sigurnosti u periodu od 24.03.1999 - 10.06.1999. godine. Međutim ovakav vid intervencija se u ovoj studiji uopće ne navodi ni u jednom kontekstu. *Humanitarne intervencije* ili *Humanitarne vojne intervencije* kako ih naziva određen broj autora, iako se kao takve ne spominju u Povelji UN-a, ipak potpadaju pod glavu VII povelje UN-a i predstavljaju jednu vrstu zasebnog *političko-pravnog instituta* u odnosu na *mirovne operacije* koje su u povelji UN-a ipak bliže glavi VI nego VII i kao takve ih treba i proučavati. Posljednji dio knjige autori posvećuju pomirenju, pravdi i izgradnji mira kao dugoročnim ciljevima kojim teže postkonfliktna društva. U tom smislu, daje se iscrpan prikaz mehanizama koji mogu doprinijeti procesima pomirenja kao što je formiranje komisija za istinu i pravdu, osnivanje *Ad Hoc Tribunala*, uvođenje tranzicijske pravde u javni diskurs itd. Detektiraju se precizno strukturni problemi koji opterećuju procese pomirenje i izgradnje mira u određenom društvu na bazi praktičnih iskustava. Koncept *peacebuildinga* u današnjem kontekstu značajno je proširen i on podrazumijeva napore na otklanjanju uzroka konflikta na više društvenih polja. To zahtjeva involviranje različitih aktera, regionalnih i međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija, *Ad hoc* tijela i sl. koji u cjelini

predstavljaju složenu *mirovnu operaciju*. Osnovna pretpostavka je u okviru postkonfliktne izgradnje mira nije dovoljno baviti se samo vojnim aspektima i uzrocima sukoba, nego da je potrebna sinergija na svim društvenim poljima zato što bi zanemarivanje procesa pomirenja i njegovo izostavljanje iz sveukupnog procesa izgradnje mira moglo stvoriti ozbiljne uzroke budućeg sukoba koji bi kao čin osvete za *prethodni sukob* mogao biti i značajno destruktivniji. Autori sasvim opravdano posljednje dijelove ove knjige posvećuju pomirenju, pravdi i izgradnji mira kao zadnjem stadiju rješavanja uzroka konflikta jer su to i najzahtjevniji poduhvati čije potpuno realiziranje može trajati mnogo vremena i u konačnici možda ostane i nerealizirani, ali sam proces težnje ka tome cilju ipak je važan aspekt onemogućavanja budućeg konflikta.

LITERATURA

- Bercovitch, Jacob., Jackson, Richard. (2012). *Conflict Resolution in the Twenty- First Century, Principles, Methods, and Approaches*, The University of Michigan Press.
- Lončar, Andrea., *Koncept kolektivne sigurnosti i mirovne operacije UN-a*, *Pravnik*, 45, 1 (90), 2011.
- Yasushi, Akashi. *The Use of Force in a United Nations Peace-Keeping Operation: Lessons Learnt from the Safe Areas Mandate*, *Fordham International Law Journal*. Volume 19, Issue 2 1995.
- Vojno-tehnički sporazum između Međunarodnih sigurnosnih snaga ("KFOR") i Vlada Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije, 1999. godina, Kumanovo, Dostupno na: <http://kossev.info/public/dokumenti/Kumanovski%20sporazum%20.pdf>
http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unprof_b.htm

VELDIN KADIĆ
*Fakultet političkih nauka
 Univerziteta u Sarajevu*

Seid Masnica: „*Komunikacija u multi-etničkim zajednicama: konteksti, stereotipi, predrasude (studija slučaja Mostar)*“, Vlastita naklada, Mostar, 2018.

U aktuelnom trenutku i dugoročno, funkcionalan komunikološki diskurs ili sistemski komunikološki model u Bosni i Hercegovini postaje krajnje neophodan i neizbježan. Pitanje svih pitanja, koje se najčešće postavlja u akademskim krugovima, jeste: „...da li su, i pod kojim uvjetima, ishodi nekih političkih, društvenih i ekonomskih procesa i kontradikcija iz suvremene stvarnosti Bosne i Hercegovine i regiona, mogli biti drugačiji da smo drugačije komunicirali, odnosno da drugačije komuniciramo?“ (Kurtić, 2011: 7)

U posljednjih nekoliko godina napisani su mnogobrojni pojedinačni osvrti i tekstovi na temu komunikacije nakon rata i općenito u bh. društvu, koji svojim sadržajem ukazuju na karakter jednodimenzionalnosti, jer se nisu bavili suštinom problema nedosljedne, nedovoljno sistematizirane i etnički podijeljene interpersonalne komunikacije, koja je i danas

najvizibilnija među građanima grada Mostara. Knjiga *Komunikacija u multi-etničkim zajednicama: konteksti, stereotipi, predrasude: (studija slučaja Mostar)* autora dr.sc. Seida Masnice nudi značajan naučni, društveni i komunikološki doprinos, jer čitateljima daje uvid u bolje prihvatanje i razumijevanje specifične problematike komunikacije i interpersonalne komunikacije u sredini gdje su još uvijek prisutni *ožiljci* rata. Nikada nije publiciran ovako sveobuhvatan naučni rad koji govori o borbi za grad Mostar te o multi-etnički podijeljenom komunikacijskom i obrazovnom diskursu nakon rata u Bosni i Hercegovini, utemeljen na znanstvenom istraživanju studije slučaja grada Mostara. „Borba za grad Mostar traje koliko i njegovo postojanje“ (Masnica, 2018: 94).

U strukturalnom smislu građe i opsega rada, ova knjiga u potpunosti zadovoljava teorijski, metodološki i empirijski znanstveni okvir potreban za klasifikaciju naučno istraživačkog rada. Knjiga kroz provedeno istraživanje ukazuje na nepravilnosti i duboku podijeljenost unutar obrazovnog sistema i komunikacijskih mreža koje se svakodnevno primjenjuju u formalnoj i neformalnoj komunikaciji u gradu Mostaru. Riječ je o novoj dimenziji posmatranja komunikacije u multi-etničkim zajednicama. Ta nova dimenzija se ilustrira u elementima vlastitog doživljaja autora, kao nekog ko je doživio novi rascepkan, etnički podijeljen i politički nametnut komunikacijsko-obrazovni koncept nakon rata, i to kroz aktivnu ulogu dugogodišnjeg predavača i kroz

ulogu ponosnog građanina grada Mostara. Seid Masnica to jasno potvrđuje i u samom uvodu, navodeći slijedeće: „Interpersonalna komunikacija javnosti u BiH zanimljiva je po svojoj socijalnoj, vjerskoj, nacionalnoj, kulturološkoj identifikaciji, a kao području interesiranja u tom kontekstu predstavlja za znanost interesantan, isprepleten poligon gdje se odvija poseban oblik interpersonalne komunikacije“ (Masnica, 2018: 13).

Autor kroz pojedine dijelove ovog rukopisa kritički pokušava objasniti prvobitno unikatan mentalitet ljudi koji žive u Mostaru, potom i način i stil komunikacije u ovoj multietničkoj zajednici. Svoju glavnu tezu koja se prožima kroz knjigu, Seid Masnica temelji na aktivnom slušanju i razumijevanju sagovornika, dobrom međuljudskom odnosu i pozitivnoj interakciji kao glavnim elementima za uspješnu komunikaciju, bez obzira na etničku, vjersku ili nacionalnu pripadnost ili podijeljenost. Seid Masnica kritički ukazuje na važnost dobre interpersonalne komunikacije s ciljem boljeg razumijevanja u multietničkim zajednicama, te podvlači da se predrasude i stereotipi moraju minimizirati u ovakvim zajednicama kako bi komunikacijski proces bio uspješan. Stoga, ovaj naučni rad u potpunosti čini jednu homogenu i logičku cjelinu, jer autor traga za odgovorima na stalna pitanja suštine i problematike multikulturalnog, multietničkog i multireligijskog društva.

Dobra komunikacija, koja je temeljena na sociopsihološkim aspektima,

je slijed, prije svega, uspješnih međuljudskih odnosa. Iako je interpersonalna komunikacija jedno od čovjekovih najvećih dostignuća, u ovom provedenom istraživanju evidentno je da Mostarci ne komuniciraju dobro. Loša komunikacija ih vodi do usamljenosti i udaljavanja od prijatelja, sugrađana, partnera, roditelja i djece, kao i do slabog uspjeha u poslu i obrazovanju. Ako se pored ovoga analizira i cjelovitost životnog konteksta Mostaraca, hitno se moraju postaviti novi temelji kojima će biti determiniran put ka ostvarenju postavljenog cilja: bolja komunikacija. Kako ističe Masnica, evidentno je iz ovog istraživanja da je međuljudski odnos između Hrvata i Bošnjaka sveden na minimum potrebne razmjene, interakcije i komunikacije. „U trenutnim okvirima komunikacije građana Mostara, potvrđujemo iznova osjetljivost i složenost komunikacijskog procesa, pogotovu interpersonalne komunikacije“ (Masnica, 2018: 96).

Knjiga *Komunikacija u multietničkim zajednicama: konteksti, stereotipi, predrasude: (studija slučaja Mostar)* i danas, nekoliko godina nakon provedenog istraživanja, u svojim zaključnim razmatranjima potvrđuje aktuelnost teme po svojoj korektnoj i metodološki ispravno postavljenoj sistematizaciji, odnosno po utvrđenim naučnim činjenicama koje se dokazuju u navedenom istraživanju. Ovaj rad u značajnom dijelu doprinosi razvoju teorije, prakse i primjene interpersonalne komunikacije, te se u radu koriste razumljivi i standardni nazivi prihvaćeni u domaćoj pa

tako i u svjetskoj stručnoj terminologiji navedene oblasti i struke. Očigledni su i lako uočljivi autorovi jasnoća, jednostavnost, kratkoća i razumljivost teksta kao i logičnost slijeda misli i prikaza kroz konkretne znanstvene i praktične primjere. Autor se koristi relevantnom domaćom i svjetskom literaturom, što dodatno potvrđuje kvalitet ovog naučnog rada.

Na koncu, knjiga dr. sc. Seida Masnice *Komunikacija u multietničkim zajednicama: konteksti, stereotipi, predrasude: (studija slučaja Mostar)* ponovno otvara pitanja značaja kulture dijaloga i interpersonalne komunikacije unutar multietničkih zajednica, kao ključnih potrebnih elemenata za daljnji opstanak i demokratski razvoj svake od ovakvih specifičnih multietničkih zajednica. Svaki akademski radnik, te kritički osviješten građanin i patriota ove zemlje, mora osjećati blagu razočaranost nakon realnih pokazatelja koje je autor predočio u ovom istraživanju, koji jasno ukazuju na činjenicu da je protekli rat u Bosni i Hercegovini učinio svoje, napravivši nemjerljivu štetu, ostavivši trajnu podjelu među građanima Mostara. Navedeni elementi su u mnogočemu utjecali na kulturološku i komunikacijsku podjelu unutar obrazovnog sistema, usljed

pogrešnih etnonacionalnih politika koje se brutalno provode nakon rata. U tom kontekstu, teško možemo očekivati da će ove etničke komunikacijske i interpersonalne prepreke jenjavati u godinama koje dolaze, jer, nažalost, u novom dobu fašizma i nacionalizma, u globalnom smislu, pa tako i na lokalnom nivou, jača govor mržnje, rastu stereotipi i predrasude koje proizilaze iz pogrešne i retrogradne politike koja sije strah, mržnju i sve veće podjele među ljudima. Autor u zaključku navodi kako su: „...ratna dešavanja na prostoru BiH mnogo utjecala na mlade generacije različite vjeroispovjesti i nacije“ (Masnica, 2018: 106). Ostaje pritom na mlađim generacijama, koje razmišljaju kritički, pomalo slobodarski i izvan etnonacionalnih torova, da pronađu nove modele komunikacije koji prevazilaze vjerske i etnonacionalne konflikte i nesuglasice, te da vrate vjeru u tzv. suživot i toleranciju, i da, ako je moguće, reanimiraju tu našu multikulturalnost i multietničnost s ciljem povećanja boljeg razumijevanja među svima nama.

LITERATURA

- Kurtić, N. (2011). *Komunikološki ogledi*. Bosanska riječ, Tuzla.
- Masnica, S. (2018). *Komunikacija u multietničkim zajednicama: konteksti, stereotipi, predrasude: (studija slučaja Mostar)*. Mostar: Vlastita naklada.

JASNA DURAKOVIĆ
Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Sarajevu

Vedada Baraković, Mirza Mahmutović:
Posredovanje seksualnog nasilja, OFF-SET,
Tuzla, 2017. 204. str.

Reakcije na seksualno nasilje u BiH uglavnom se svode ili na potpunu ignoranciju (“ne dešava se to kod nas”) ili na uvriježene stereotipe i mitove koji obično završavaju osudom žrtve, jer žrtva je kriva, nikako počinitelj; ona je morala dati neki povod. To ukazuje na stepen konzervativnosti društva, a kada je riječ o žrtvama seksualnog nasilja, one se konstantno pokušavaju demonizirati i dehumanizirati - to nisu bilo kakve žene, to su žene „lakog morala“, koje su provokativno obučene, koje ističu svoju seksualnost i čiji način života je problematičan, što vodi ka zaključku konzervativnih javnosti da su “same to tražile”.

Iako žrtve seksualnog nasilja mogu biti i muškarci, nasilje nad ženama je mnogo rasprostranjenija pojava, što naročito dolazi do izražaja u patrijarhalnim zajednicama gdje su žene izložene seksualnom nasilju unutar bračnih zajednica.

Odnos društva prema žrtvama ove vrste nasilja uzrokuje da većina nasilnih

seksualnih radnji bude neprijavljena, a počinitelji ostaju neprocesuirani. Žrtve ne prijavljuju seksualno nasilje iz straha od društvene osude, retraumatizacije i želje da se o njima ne raspravlja i osuđuje, što ih dodatno traumatizira, te se radije odlučuju na šutnju.

Upravo zato je knjiga *Posredovanje seksualnog nasilja* autora Vedade Baraković i Mirze Mahmutovića veoma vrijedno djelo u kojem se po prvi put kod nas detaljno analizira reprezentacija seksualnog nasilja u medijskom prostoru. Međutim, autori se nisu ograničili samo na polje novinarstva, već je kroz sedam poglavlja knjige čitateljstvu predstavljen znatno širi uvid u teorije koje se odnose na tumačenje seksualnog nasilja, zakonske okvire, stereotipne reakcije javnosti, javne ličnosti koje su počinile ovu vrstu nasilja, traume koje preživljavaju žrtve u procesu sudskog dokazivanja. Knjiga donosi i frapantne statistike o silovanju: u Južnoj Africi svakih 26 sekundi jedna žena ili dijete bude silovano, više od 35% žena u svijetu doživjelo je neki oblik seksualnog nasilja, najveći procenat seksualnog nasilja nad ženama je u Egiptu i procjenjuje se da je 99% žena u svom životu nekada bilo seksualno zlostavljano.

U prvom dijelu publikacije naveden je kraći historijski osvrt na ovu temu, pa su tako citirani dijelovi iz Biblije i Kur’ana u kojima silovanje nije eksplicitno označeno, ali se implicitno označava kao seksualno nasilje. Mitologije Grčke i Rima također obiluju scenama seksualnog nasilja, a zakonsko definiranje silovanja može se naći već

u UR - Naumovom zakoniku u kojem je predviđena kazna za „čovjeka koji je upotrijebio silu i zloupotrijebio djevicu rob-ženu drugih muškarca.“ Autori daju kraći prikaz teorija koje su relevantne za ovu temu, posebno je detaljno obrađena feministička teorija u kojoj se izdvaja tvrdnja jedne od glavnih teoretičarki feminizma, Susan Brownmiller, koja silovanje označava kao instituciju i uglavnom svjestan proces u kojem muškarci drže ženu u stanju straha što je dalje označeno kao paradigma dominacije.

Posljedice silovanja su strašne i odražavaju se na reproduktivno i mentalno zdravlje žrtve i ponašanje, a može imati i fatalan ishod - samoubistvo, neželjenu trudnoću, nesiguran abortus, čedomorstvo, ubistvo tokom silovanja ili ubistvo iz časti.

U Krivičnom zakonu Srbije, Hrvatske, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske navedeni su brojni oblici seksualnog nasilja (spolni odnos s nemoćnom osobom, silovanje, spolni odnos zloupotrebom položaja, prostitucija, upoznavanje djeteta s pornografijom, itd.), međutim, uočljivo je da seksualno nasilje ne obuhvata iste oblike u svim navedenim zemljama. Tako je npr. spolno uznemiravanje prepoznato kao oblik seksualnog zlostavljanja u Srbiji, Hrvatskoj i RS, dok se u Krivičnom zakonu FBiH ne navodi kao takvo.

Proces dokazivanja silovanja je dugotrajan i za žrtve mučan i ponižavajući proces, a radnja ovog krivičnog djela se sastoji iz dva akta: prinude i obljube. Pravno definiranje silovanja

sastoji se iz tri dijela: spolnog odnosa ili druge izjednačene radnje, postojanja sile ili prijetnje i namjere, a u zakonodavstvu ga je posebno teško dokazati u dijelu namjere.

Sama kategorizacija silovanja temelji se na motivima počinitelja i prema stepenu međuljudskih odnosa žrtve i počinitelja. Prema motivima počinitelja, razlikuje se: 1. silovanje iz ljutnje, 2. silovanje zbog moći i 3. sadističko silovanje; a prema stepenu međuljudskih odnosa: 1. silovanje koje je počinila za žrtvu nepoznata osoba, 2. silovanje koje je počinila poznata osoba, 3. silovanje koje je počinila osoba sa kojom je žrtva izašla na spoj (*date rape*) i silovanje koje je počinio žrtvin partner.

Autori navode da domaće zakonodavstvo prepoznaje više kategorija silovanja, ali se u sudskoj praksi najčešće spominju: kvalificirani oblik silovanja/silovanje uz upotrebu sile ili prijetnjom i seksualni odnos bez pristanka.

Ono što je posebno značajno i što se kod nas nedavno aktueliziralo jeste silovanje u braku koje se ranije uopće nije spominjalo kao oblik seksualnog nasilja. Optimistično bi bilo očekivati da će u patrijarhalnom društvu, kakvo je bosanskohercegovačko, žrtve masovno prijavljivati ovakvo nedjelo, ali hrabri i činjenica da se stvari mijenjaju bez obzira što će trebati vremena da žrtve počnu koristiti svoja zakonska prava.

U samom procesu dokazivanja silovanja, žrtve prolaze kroz različite procese sekundarne viktimizacije koja se javlja kao odnos društva prema žrtvi, a s obzirom da sudski procesi traju

veoma dugo, žrtva je prinuđena više puta ponavljati detalje što vodi ka re-traumatizaciji i čestom odustajanju od sudskog procesa. Suđenje je nekada toliko iscrpljujuće da se, kako navode autori, stiče dojam da se sudi žrtvi a ne počinitelju, što može imati kobne posljedice za žrtvu. Autori navode slučaj Frances Andrade, violinistice koja je bila učenica muzičke škole Chetam u Mančesteru. Frances je bila jedna od 30 žrtava seksualnog zlostavljanja svojih učitelja, tačnije 39 učitelja ove škole je optuženo za seksualno zlostavljanje. Nije mogla psihički izdržati proces suđenja Michaleu Breweru i ubila se što manifestira jačinu traume iako je u tom trenutku imala 48 godina, a seksualno je zlostavljana u svojoj četrnaestoj godini. Frances je ostavila poruku da se „tokom unakrsnih ispitivanja na sudu osjećala kao da je iznova i iznova siluju i da iznova i iznova proživljava sav užas koji je preživjela kao djevojčica od 14 godina“.

Inače, sam medicinski pregled koji je obavezan i sastavni dio u procesu dokazivanja silovanja podrazumijeva uzimanje čak jedanaest uzoraka tkiva, tečnosti i izlučevina za različite analize, što potvrđuje mučnost ovog procesa za samu žrtvu.

Autori posebno navode mitove i stereotipe koji dominiraju u javnom prostoru kada su u pitanju i žrtva i počinitelj. Tri ključna stereotipa koje se odnose na žrtvu jesu da žrtva želi biti silovana, da laže i da je sama kriva za ono što se dogodilo. S druge strane, i o počiniteljima vladaju ukorijenjeni ste-

reotipi: da je riječ o osobi koja potiče iz niže društvene klase, o mentalno retardiranim osobama, mentalnim bolesnicima, da počinitelj ne može silovati *svoju* ženu, da su većina počinitelja muslimani, Afrikanci, Hispano Amerikanci, itd.

Medijska reprezentacija svih oblika seksualnog nasilja počiva na tabloidizaciji, a u medijima je izražen i polaritet “idealne” žrtve: tip djevice koja je istinska žrtva monstuma i tip zavodnice koja je isprovocirala počinitelja svojom seksualnošću. Isto tako, mediji tragaju i za idealnim počiniteljem koji je pripadnik etničkih ili rasnih manjina, osoba sa psihopatskim osobinama koju žrtva ne poznaje. Sam diskurs žrtve određuju brojni faktori: da li je žrtva poznavala počinitelja, da li je korištena fizička sila, faktor rasne pripadnosti, faktor etničke pripadnosti, faktor starosti žrtve, faktor tradicionalne uloge žene. Ukoliko žrtva nije poznavala zločinca, ukoliko je druge boje kože od počinitelja, ukoliko im etnička pripadnost nije ista, ukoliko je žrtva mlađa i ukoliko je u toku seksualnog nasilja korištena sila, medijska slika žrtve bit će pozitivnija i o njoj će se izvještavati sa više empatije.

Autori su izvršili detaljnu analizu izvještavanja bh. medija i medija u regiji (Srbiji i Hrvatskoj) o temama koje se odnose na seksualno nasilje. Analiza izvještavanja bosanskohercegovačkih medija ukazala je na površnosti i neprofesionalnosti koje, nažalost, preovladavaju. Utvrđeno je da: printani mediji naginju tabloidizaciji i da čak 85%

informacija uzimaju od agencija, tekstovi su ili kratki ili srednje veličine što ukazuje na površnost - ne može se iščitati širi kontekst, u većini tekstova ne uočava se sentiment autora spram žrtve, motivi počinitelja nisu naznačeni, ne navode se podaci o upotrebi sile.

Autori u šestom poglavlju knjige ukazuju na promjene koje su se dogodile u medijskom posredovanju seksualnog nasilja, a koje su inicirane slučajevima javnih ličnosti. Tako autori detaljno obrađuju slučajeve u kojima se javne ličnosti pojavljuju i kao počinioci (slučajevi poznatog komičara Billa Cosbya i glumca Stephena Collinsa) i kao žrtve (Lady Gaga i Tim Roth), ukazujući na načine kroz koje su mediji posredovali temu javnosti - od toga kako su slučajevi zadobili medijsku pažnju kroz analizu medijskih izvještavanja o svakom od slučajeva posebno.

Zadnji dio knjige donosi analizu jedne od najaktuelnijih tema današnjice: migrantske krize. Aktuelno pitanje u javnim prostorima jeste i pozicija muslimanske žene, u medijskim i političkim diskursima označene kao potlačene i bez kontrole nad svojim tijelom i seksualnošću. Izbjeglice su, s jedne strane, oblikovane identitetom žrtve kao apolitična i pasivna masa, objekti koji su lišeni moći bilo kakvog djelovanja, dok su, s druge strane, označeni kao negativci koji su skloni vršenju nedozvoljenih djela, a obje vrste identiteta doprinose njihovoj dehumanizaciji. Autori kroz analizu medijskog izvještavanja o silovanju i ubistvu Marie Ladenburger, koje je počinio migrant iz Afagnistana Hussein Khavari, ukazuju na pitanja koja je otvorio ovaj slučaj seksualnog nasilja: raspravu o demokratiji, multikulturalizmu, ljevici, desnici i sigurnosti.

BELMA BULJUBAŠIĆ
*Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Sarajevu*

Eraydin, A., Demirdağ, I., Güngördü, F.N., and Yenigün, Ö: *DIVERCITIES: Dealing with Urban Diversity - The case of Istanbul*, Middle East Technical University, Ankara, 2017, 200 str.

Studija *DIVERCITIES: Dealing with Urban Diversity - The case of Istanbul*, koju potpisuju Ayda Eraydin, Ismail Demirdağ, Feriha Nazda i Ozge Yersen s Bliskoistočnog tehničkog univerziteta u Ankari, nastala je kao rezultat internacionalnog istraživačkog projekta *Divercities*. Središnja hipoteza od koje se u Projektu polazi jeste da je *urbana raznolikost prednost; ona može potaknuti kreativnost, inovativnost i učiniti gradove ugodnijim mjestom za život*.

Knjigu čini šest poglavlja: Bavljenje urbanom raznolikošću-uvod, Istanbul kao grad raznolikosti, Politički diskursi o raznolikosti, Odnos stanovnika prema raznolikosti, Suočavanje poduzetnika s raznolikošću i Zaključni dio: bavljenje raznolikošću.

Autori u uvodnom dijelu napominju činjenicu da je Istanbul, u kojem živi više od 15 miliona stanovnika, oduvijek bio grad raznolikosti, s tim da

se tokom godina postepeno mijenjao njegov demografski sastav, što je uniјelo nove oblike diversifikacije (str. 9). U nastojanju da se prevaziđe nedostatak klasične definicije raznolikosti, koja ne odražava njenu kompleksnost u suvremenom poimanju, autori vide rješenje u upotrebi termina hiper-raznolikost (str. 11).

Kao studija slučaja nije bez razloga odabran gradski distrikt *Beyoğlu*¹, jer baštini dugu tradiciju etničke, vjerske, kulturne i jezične raznolikosti. Ipak, čitatelje se podsjeća na neke historijske okolnosti koje su se negativno reflektirale na očuvanje nekadašnje etničke i kulturne raznolikosti grada, kao što je egzodus pripadnika grčke zajednice sredinom 50-ih godina prošlog stoljeća. Dok su neke manjinske etničke grupe napuštale grad i zemlju, drugi useljenici su dolazili namjesto njih, tako da je današnji sastav stanovništva uglavnom posljedica minulih migracijskih tokova. Osim etno-kulturološke, i ekonomsko-socijalna struktura stanovništva dosta je složena, s primjetnim razlikama među kvartovima unutar distrikta u nivou obrazovanja i u visini prihoda njihovih žitelja.

Istaknuto je da isključiva fokusiranost na useljenike *prikrija kulturne razlike unutar etničke većine* (str. 11). Autori navode validne argumente u prilog potrebi da se obrati veća znanstvena i istraživačka pažnja proučavanju

¹ Distrikt u europskom dijelu grada, kojeg od historijskog poluotoka dijeli Zlatni rog. U njemu se nalazi kula Galata, jedan od simbola grada, trg Taksim, ulica Istiklal, kao i mnoge druge znamenitosti.

raznolikosti u gradovima Turske, upozoravajući na evidentan nedostatak otvorene javne diskusije o konceptu diversifikacije. Također, smatraju da su u strateškim dokumentima prenaplašene socio-ekonomske i socio-demografske razlike, pri čemu se zanemaruje etnička i kulturna raznolikost. Imajući u vidu društveni ambijent u Turskoj, prema autorima, definiciju raznolikosti treba proširiti na političke identitete i ideologije (str. 13).

U drugom poglavlju, naslovljenom kao "Istanbul kao grad raznolikosti", dat je kratak pregled važnih historijskih činjenica o ovom najvećem i najznačajnijem turskom gradu. Spomenuti su događaji i procesi koji su utjecali na migracije i na etnički sastav stanovništva, kao što su: uspostava moderne Republike, osnivanje Izraela, tursko-kurdski sukob, ratovi u regionu, rast ekonomskih aktivnosti i drugi. Obilan mehanički priliv stanovništva, prvenstveno iz unutrašnjosti zemlje, nosio je sa sobom brojne izazove i socijalne probleme. Iako su se oni ticali skoro svih ključnih životnih domena, zaposlenje i stambeni prostor očekivano su bili najkritičniji. Budući da je ponuda radne snage uvelike nadilazila potrebe tržišta rada (Saracgil, 1999), visok postotak doseljenika je izvor svoje egzistencije nalazio u neregularnom sektoru, odnosno u "skrivenom gospodarstvu" (Enste, 2003)². U takvim je uvjetima nastala mreža neplanski podignutih naselja poznata pod nazivom

2 Autor Enste koristi i sintagmu "gospodarstvo u sjeni" (Enste, 2003).

*gecekondu*³, kao izraz strategije preživljavanja migranata u metropolitanskom području Istanbula (str. 33).

Iz prezentiranih ekonomskih trendova i pokazatelja u ovom poglavlju, jasno je zbog čega Istanbul nosi epitet "ekonomske prijestolnice Turske", što je primarni razlog njegove privlačnosti za migrante. Detaljnije je opisan položaj i teritorijalni obuhvat centralnog distrikta Beyoğlu, koji je zbog heterogenog sastava svojih stanovnika i koegzistencije širokog spektra supkultura osobito zanimljiv za istraživanje fenomena raznolikosti. Potcrtano je da nedavno otpočeta urbana obnova, popraćena gentrificacijom, mijenja njegov socio-demografski profil (Aksoy i Robins, 2001, cit. prema Eraydin et al., 2017).

Socijalna stratifikacija i prostorna distribucija stanovništva u velikoj mjeri koincidira s njihovim migracijskim porijeklom. Dok jezgro metropolitanskog područja i kvartove na Bosforu nastanjuju osobe koje su rođene u Istanbulu ili drugim velikim gradovima, u vanjskom prstenu Istanbula uglavnom žive doseljenici iz manje razvijenih regija Turske (str. 35).

Treće poglavlje posvećeno je razmatranju političkih diskursa o raznolikosti, pri čemu se daje kritički osvrt na sadržaj analiziranih dokumenata i dominantne narative. Iako zvaničnici

3 Doslovan prijevod složenice *gecekondu* glasio bi "naseljen preko noći". Značenje odgovara engleskom pojmu *slum areas*, tj. „sirotinjsko naselje“. Prema svojoj fizionomiji, takva naselja su "urbana verzija sela" (Saracgil, 1999).

raznolikost percipiraju kao “bogatstvo društva“ (str. 50), (socijalne) politike, i na državnom i na nivou metropolitanske općine Istanbul, prvenstveno su usmjerene na deprivilegirane skupine (str. 51). Autori stoga ukazuju na postojanje očitog nesuglasja između realnosti i javnih politika, u smislu neuvažavanja kompleksnog i dinamičnog koncepta raznolikosti, koji obuhvaća mnoge aspekte, od kolektivnih identiteta do individualnih karakteristika. U okviru ovog poglavlja predstavljene su i aktivnosti nevladinih organizacija koje se prvenstveno odnose na društvena i kulturna pitanja, uključujući i ljudska prava.

U četvrtom poglavlju opisana je metodologija te su prezentirani nalazi kvalitativnog istraživanja s diskusijom koja prati kontekst postavljenih pitanja. Intervju je strukturiran tako da obuhvati sve bitne dimenzije raznolikosti (socijalna, etnička, ekonomska, ideološka, itd.), kao i njene odrednice. Društvene skupine koje doprinose raznolikosti područja za potrebe ovog istraživanja podijeljene su u dvije osnovne kategorije: noviji doseljenici i osobe rođene u distriktu ili tu imaju svoje prebivalište duži niz godina. Ova podjela ne pomaže samo u upoznavanju individualnih biografija, već i kolektivnih obilježja (npr. socijalna vulnerabilnost) iz perspektive životnog toka (engl. *life-course*) koji može biti determiniran migracijskim iskustvom osoba.

Interesantni su iskazi ispitanika u vezi s percepcijom raznolikosti distrikta, koja nije uvijek pozitivna. Starijedioci uglavnom iskazuju zabrinutost za narušavanje kvalitete života u susjedstvu kao posljedica naseljavanja siromašnih imigranata, pri čemu pod tim podrazumijevaju čistoću u fizičkom smislu i društvene odnose (str. 89). Unatoč tome, autori konstatiraju da intervjuirani stanovnici *općenito definiraju Beyoğlu kao mjesto tolerancije, što je jedna od ključnih karakteristika društvene kohezije* (str. 112). Apostrofirano je da su glavne podjele u društvu prije bazirane na socio-ekonomskim razlikama nego na onim koje proizlaze iz etničke, kulturne ili religijske pripadnosti, dok je u mnogim studijama obrazovni nivo identificiran kao najvažnija odrednica socioekonomskog statusa (Güvenç and Isik, 1997, cit. prema: Eraydin et al., 2017).

U petom poglavlju, naslovljenom kao Suočavanje poduzetnika s raznolikošću, analizira se poduzetničko poslovanje u susjedstvima s heterogenim socio-ekonomskim i kulturnoškim sastavom stanovništva u svjetlu faktora koji utječu na njegovu uspješnost. U tu svrhu artikuliran je set istraživačkih pitanja kako bi se bolje shvatilo poslovno okruženje koje karakterizira raznolikost. Pritom, nije zanemarena ni motivacija poduzetnika da započnu svoj posao ili firmu presele upravo u taj distrikt. Autori primjećuju da postojeća literatura stavlja naglasak

na etničko poduzetništvo, u čijem su fokusu žene i imigranti poduzetnici/e. Međutim, u novije vrijeme pažnja je preusmjerena na razlike u vještinama i talentima. Izuzme li se tek nekoliko studija o raznolikosti poduzetnika koja nije uvjetovana njihovim etničkim porijeklom već je odraz kulturalnih specifičnosti i preferiranog životnog stila, ova je kategorija još uvijek nedovoljno istražena. Intervjui obavljeni s lokalnim poduzetnicima/ama (18 % uzorka čine žene) otkrili su interesantna obilježja poslovnog ambijenta u distriktu Beyoğlu te su omogućili diferenciranje određenih profila iz ove grupe ispitanika na temelju njihovih karakteristika. U nastavku ovog poglavlja, detaljno su predočene postojeće mjere politika i institucionalne potpore poduzetništvu, ali i izdvojeni zahtjevi intervjuiranih poduzetnika/ica upućeni lokalnim vlastima.

Nakon pažljivog iščitavanja predstavljene studije, može se iznijeti ocjena da su autori uspjeli u namjeri da rasvijetle složenost koncepta raznolikosti u suvremenom Istanbulu,

uzimajući u obzir kontekstualne faktore, ali i globalne tendencije. Njena vrijednost, osim u empirijskom dijelu, ogleda se i u impresivnoj bibliografiji na koju se autori referiraju, a čiji izbor tematski korespondira s interdisciplinarnim istraživačkim pothvatom.

Značaj ove publikacije nije samo u detektiranju manjkavosti mjera aktualnih politika, već i u davanju konkretnih preporuka za njihovo poboljšanje kako bi bolje odražavale realno stanje na terenu, bar kad je riječ o raznolikosti. Takvim se pristupom zasigurno podiže svijest svih zainteresiranih strana o problemima koji iziskuju adekvatan, a nerijetko i urgentan, politički odgovor.

LITERATURA

- Enste, Dominik H. (2003). *Gospodarstvo u sjeni institucionalne promjene u tranzicijskim zemljama (Economy and Institutional Changes in Transitional Economies)*. - *Financijska teorija i praksa*, Zagreb, Vol. 27 (2003), br. 1, str. 83-112.
- Saracgil, Ayse (1999). "The Gecekondu and Turkish Modernity." *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre* 1-2, pp 104-107.

MIRZA EMIRHAFIZOVIĆ

*Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Sarajevu*

Leđa Turčilo i Belma Buljubašić: *“Mediji i shrinking space u Bosni i Hercegovini: utišani alternativni glasovi”*, Fondacija Heinrich Böll, Ured za Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i Albaniju, Sarajevo, 2017.

Sloboda medija zagwarantirana je članom 19. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948.), članom 10. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950.) i članom 2. Ustava BiH. U ovim članovima jasno je kazano da svako ima pravo da traži, prima i prenosi informacije, bez miješanja javne vlasti, putem bilo kojeg medija, bez obzira na granice. Iako je sloboda medija zagwarantirana, mnogobrojni su primjeri narušavanja te slobode. Ova publikacija jasno ukazuje koji se načini koriste kako bi mediji bili pripitomljeni i u funkciji političkih elita, krenuvši od nepotpune i nedovoljno definirane zakonske regulative medija u Bosni i Hercegovini. Iako ne odstupamo mnogo od razvijenih europskih zemalja po pitanju zakona, oni se loše provode, a to vodi do njihovog nepoštivanja i djelovanja suprotno od onoga što oni nalažu.

Zakoni se koriste kako bi se mediji koji se smatraju “neprijateljima” političkih elita doveli do kolapsa. Konkretno, u knjizi se navode Zakon o zaštiti od klevete i Zakon o slobodnom pristupu informacijama kao zakoni koji narušavaju profesionalni rad medija. Netransparentnost medijskog vlasništva predstavlja važan problem bosanskohercegovačkog društva. Industrija oglašavanja još uvijek nije zakonski uređena, kao ni sam način finansiranja medija. Autorice objašnjavaju značaj finansiranja medija, te ukazuju na gubljenje granice između političkih i ekonomskih pritisa, koji uzrokuju sužavanje javnog prostora - shrinking space. *“Granica između političkih i ekonomskih pritiska često je izbrisana, odnosno politički dužnosnicile često uvjetuju finansijsku podršku medijima, tako da na ovu vrstu podrške mogu računati isključivo oni mediji koji su lojalni strankama na vlasti i koji ne objavljuju sadržaje koje o dužnosnicimalama tih stranaka govore kritički”* (Turčilo i Buljubašić, 2017:30). Manuel Kastels u knjizi *Moć komunikacija* navodi primjere gašenja medija uslijed nedovoljnih finansijskih sredstava za opstanak, a glavni uzrok ove pojave jeste neloyalnost političkim predstavnicima. Vječita, neostvarena težnja medija jeste da imaju potpuno pravo na slobodu izražavanja, koje nije samo papirom zagwarantirano, već i u praksi. Mediji su od njihovog nastanka i shvaćanja njihovog značaja cenzurirani, odnosno držani pod kontrolom političkih elita. Cenzura i autocenzura, koje su, kako se navodi u knjizi, sve više prisutne u BiH, nisu

tako vidljive, zbog toga što javnost nije medijski pismena. One su itekako prisutne i predstavljaju jedan od osnovnih problema medija. Ne priča se mnogo o prijateljstvu novinara, a neke od njih mogu biti rezultat odbijanja na pristanak cenzure, kao što su prijateljske otkazom za objavljivanje određenih članaka. Prijateljske mogu biti i gore, ako je riječ o nekim značajnim informacijama ili nekoj značajnoj istraživačkoj priči. Upravo ova knjiga ukazuje na mogućnosti nestanka istraživačkog novinarstva u ovim okolnostima. Postojanje bliskih veza, prijateljstva, kupovanja šutnje i davanja darova za objavljivanje određenih informacija vodi ka neprofesionalnom novinarstvu, profesiji koju tek trebamo definirati, jer novinarstvo kakvo poznajemo mi koji ga izučavamo, nije takvo. Međutim, oni koji su spremni da se prodaju, bolje će funkcionirati. Ako ništa, imat će dovoljno novca da se održavaju, što se jasno vidi na javnim servisima Bosne i Hercegovine, koji bi po pravilu trebali biti u potpunosti neovisni. Nažalost, istina je drukčija, a to primijete svi oni koji odluče da analiziraju sadržaje javnih emitera. Da bi se riješio problem finansiranja medija, potrebno je transparentnije dodjeljivati finansijska sredstva iz javnih fondova, tj. ona moraju biti uskladeni sa zakonskom regulativom ili da se uspostavi odgovorno tijelo koje bi nadgledalo dodjeljivanje sredstava na nivou države. Kako bi javnost prepoznala u kojim uvjetima rade novinari/ke, te na koji način se to reflektira na medijske sadržaje, oni moraju biti medijski pismeni. To znači

da moraju analizirati i kritički promatrati medijske sadržaje. *“Medijski i informacijski pismena publika prvi je korak ka informiranoj i odgovornoj javnosti, koja je sposobna oduprijeti se manipulaciji i tražiti kvalitetnije medijske sadržaje i odgovornije medije, koji neće podlijegati shrinking spaceu”* (Turčilo i Buljubašić, 2017:67). Situacija u Bosni i Hercegovini poprilično je loša kada je riječ o medijskoj pismenosti. Autorice knjige smatraju da bi medijska pismenost trebala biti dio formalnog i neformalnog obrazovanja, te da bi nevladin sektor također trebao raditi na razvijanju medijske pismenosti u BiH. Međutim, teško je raditi na razvijanju medijske pismenosti u društvu koje još uvijek ne prepoznaje bitnost medijski pismenih osoba. Važnost medijske pismenosti u SAD-u prepoznaje se još sedamdesetih godina XX stoljeća, a već devedesetih godina medijska pismenost postaje važan dio formalnog obrazovanja. Sličan princip slijede nešto razvijenije europske države. Otežanost primjenjivosti medijske pismenosti u Bosni i Hercegovini ogleda se u nezainteresiranosti obrazovnih vlasti kojima, očigledno, ne ide u korist da se ovaj koncept detaljnije razvije u našoj državi. U knjizi se navodi zašto je bitna medijska pismenost za područje BiH: *“Medijska pismenost može biti značajan korak naprijed u premašivanju etnonacionalnih i etnoteritorijalnih podjela građan/ki, odnosno javnosti”* (Turčilo i Buljubašić, 2017:73). Upravo u etnonacionalnim podjelama javnosti i činjenici da građani/ke biraju medije i izvore informacija prema etničkoj

i teritorijalnoj pripadnosti, leži jedan od uzroka shrinking spacea u javnom, odnosno medijskom prostoru u BiH.

Važnost knjige ogleda se prvenstveno u prepoznavanju uticaja političkih predstavnika na medije unutar našeg društva, te načina na koji se taj uticaj vrši. Predstavljanjem svih segmenata od zakonske regulative medija, političkih i ekonomskih pritisaka, socioekonomskog položaja, pada etičkih standarda i položaja medijske pismenosti, nudi se jedna cjelokupna slika razloga nastanka sužavanja javnog, odnosno medijskog prostora u BiH. Ono što je još značajnije, u kontekstu ove knjige, jeste da se pružaju brojna rješenja. Ne samo da je predstavljeno postojeće stanje, već su

autorice ponudile i načine putem kojih bi se mogla riješiti kriza medija u BiH, pogotovo javnih servisa, jer kao što svjedočimo, BHRT je već dugo na rubu kolapsa. Autorice su ukazale i na važnost medijske pismenosti unutar formalnog i neformalnog obrazovanja, što je u SAD-u i europskim državama prepoznato još od ideja prvih vizionara o medijskoj pismenosti Marshalla McLuhana i Johna Culkina. Knjiga je veoma značajna za građane, jer ukazuje na nepravilnosti koje iza malih ekrana, listova papira, prijenosnika zvuka nisu vidljive.

ADIN ŠABIĆ

*Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Sarajevu*

Strip u nastavi i nastava u stripu

Haris Cerić: *Skandalon u oblačićima - Kako koristiti strip u nastavi?*, Sarajevo, Centar za napredne studije, 2013. str.135

U vremenu tzv. reformi nastave kada se, između ostalog, javljaju začudne i neobične težnje nastavnika i svih drugih koji se bave nastavom za „gotovim receptima“ i „čarobnim algoritmima“, za uspješne nastavne metode nevelik je broj naučnih i stručnih radova u kojima se prikazuju mogućnosti novstvenosti nastavnog procesa utemeljene na stvaralačkom mišljenju i kreativnosti. Upravo zbog toga i sami ovi radovi imaju svojstvo novstvenosti. U njih se zasigurno može ubrojati i knjiga „Skandalon u oblačićima - Kako koristiti strip u nastavi?“ u izdavaštvu Centra za napredne studije u Sarajevu. Autor knjige, dr. sc. Haris Cerić, profesor je na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu gdje predaje pedagošku grupu predmeta. Knjiga je rezultat autorovog proučavanja samog stripa kao i mogućnosti njegove primjene u odgoju i obrazovanju. Recenzenti knjige su dr. sc. Mujo Slatina i dr. sc. Hašim Muminović, profesori

na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

Osnovna ideja, prikazana kroz strukturu tri temeljna poglavlja u knjizi (osim Uvoda, i Zaključka), jeste razumijevanje stripa kao didaktičko-metodičkog sredstva koje ima veliki odgojno-obrazovni potencijal.

Prvo poglavlje, „Strip: osnovna obilježja“, predstavlja prikaz najvažnijih karakteristika i osobnosti stripa. Osim definiranja stripa, autor ovdje govori i o stripu kao komunikacijskom modelu, o elementima stripa u kontekstu izražajnih sredstava stripa. Osim toga, dat je prikaz historijskog razvoja stripa. Ovo poglavlje, dakle, nudi najvažnije informacije o stripu i njegovom razvoju koje su nužne u razmišljanju stripa kao didaktičko-metodičkog sredstva što je posebno obrađeno u narednom poglavlju, „Didaktičko-metodički aspekti stripa“.

Posebna pažnja u drugom poglavlju knjige posvećuje se stripu kao nastavnom mediju. U skladu s tim, autor obrazlaže i zasebnu metodu u nastavi koja se temelji na upotrebi stripa i za koju predlaže naziv *stripovna metoda u nastavi*. Govoreći o ovoj metodi, autor ističe: *Ukoliko je upotreba stripa kao nastavnog medija prisutna u više linija nastavnog sata, odnosno, tradicionalnom didaktičkom terminologijom rečeno, ukoliko upotreba stripa dominira u artikulaciji nastavnog sata i u funkciji je realizacije postavljenih ciljeva, zadataka i sadržaja nastavnog sata, moguće je govoriti o specifičnom metodičkom djelovanju koje se može označiti kao stripovna metoda u nastavi*. U kontekstu prikaza

ove metode napose je istaknut skandalonski karakter stripa koji je u samoj osnovi njegove metodičke vrijednosti. Upravo, smatra autor, ova skandalonska dimenzija stripa pokazuje njegove didaktičko-metodičke kvalitete. U nastavku ovog poglavlja objašnjeni su različiti oblici stripovne metode u nastavi sa prijedlogom modela za pisanje scenarija samostalne izrade stripa u nastavi. Ovaj dio ima inspirirajući i potičući karakter za modeliranje i kreiranje stripa u nastavi (ali i nastave u stripu) kao kreativnog i divergentnog procesa bez unaprijed gotovih rješenja. Na kraju ovog poglavlja, autor kritički propituje primjenu stripa u nastavi po principu *pro et contra*, uporedno navodeći razloge *za* i *protiv* primjene stripa u nastavi.

U narednom poglavlju, „Teorijsko utemeljenje stripovne metode u nastavi“, autor, u nastojanju za teorijskim utemeljenjem stripovne metode u nastavi, koristi pojedina otkrića iz neuroznanosti o načinima i mogućnostima procesiranja verbalno-vizualnih informacija u kontekstu potencijala ljudskog mozga za učenje, iskazanih kroz modele učenja kao što su *brain-based learning* i *brain-compatible learning*. Komplementarno ovome, istaknuta su i temeljna polazišta nekih kognitivnih teorija (Paiviova teorija dualnog kodiranja, Mayerova teorija multimedijalnog učenja, semiotička teorija o odnosu teksta i slike). Na ovaj način autor izvodi teorijsku opravdanost primjene stripa u procesu učenja i podučavanja. Sadržaji svih navedenih poglavlja obogaćeni su popratnim i

raznovrsnim slikama, prikazima i shemama koji imaju posebnu informativno-ilustrativnu vrijednost.

Nakon navedenih poglavlja, u knjizi je dat i svojevrsni pogovor pod nazivom „Multifunkcionalnost stripa: od zabave do edukacije“, koji potpisuje komunikolog dr. sc. Besim Spahić. U ovom dijelu posebno su istaknuta svojstva stripa kroz njegove specifične strukturalne elemente kao i značaj autorovog naglašavanja odgojno-obrazovnog potencijala stripa.

Knjiga *Skandalon u oblačicama - Kako koristiti strip u nastavi?* predstavlja vrlo značajan doprinos pedagojskom razumijevanju stripa kao specifičnog i neobično zanimljivog medija. Ona, na jedan znanstveno utemeljen ali i pregledan i stilski veoma prijemčiv način, nudi najvažnije informacije o stripu, ali i potiče i motivira sve sudionike nastavnog procesa na aktivno učenje i podučavanje. Dakle, knjiga je osobito značajna za sve odgajatelje i nastavnike u kontekstu modeliranja odgojno-obrazovnog rada i primjene novih metoda u nastavi koje nisu „nove“ samo po nazivu nego se, kao što je to slučaj sa stripovnom metodom, znanstveno-teorijski temelje i kombiniraju s čitavim didaktičko-metodičkim spektrom nastave. U tom smislu, ova knjiga kolege Harisa Cerića i ima, na početku ovog prikaza spomenutu dimenziju novstvenosti. Dodatno, knjiga bi mogla imati i poseban značaj u području medijskog obrazovanja i razvoja medij-ske pismenosti djece i mladih. Na taj način, ova knjiga se može preporučiti zaista širokom krugu čitalaca:

istinskim zaljubljenicima u „dobri stari“ strip (u koje se, po mišljenju mnogih, ubraja i njen autor), odgajateljima, nastavnicima i drugim profesionalcima u području odgoja i obrazovanja kao i roditeljima kojima bi knjiga mogla biti dosta inspirativna u poticanju i razvijanju stvaralaštva kod svoje djece.

ADNAN TUFEKČIĆ
Filozofski fakultet u Tuzli

SARAJEVSKI ŽURNAL ZA DRUŠTVENA PITANJA (2018)
SARAJEVO SOCIAL SCIENCE REVIEW (2018)

Web

journal.fpn.unsa.ba

Lektorica / BHS proofreading

Bjanka Alajbegović

Lektorica za engleski jezik / English proofreading

Ana Kravić

Naslovna stranica / Cover design

Fabrika

DTP

Ajša Beširević

Tiraž

100 primjeraka

Štampa / Printed by

TMP d.o.o.

Prilozi objavljeni u časopisu referiraju se u / Indexed in
Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
Political Science Complete (EBSCO)

Copyright©2017

Fakultet političkih nauka - sva prava pridržana

